Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca univ. doc. dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXI. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Koperdan Š., Sémanticko-morfologická klasifikácia prídavných mien v slovenčine — — — — — — — — — — — — — — — — — 325
Ružička J., Podraďovacia spojka *keď* — — — — — — — — — 339
Miko Fr., Prítomný čas oznamovacieho spôsobu vo výzvovej funkcii — — 351
Uhlár V., Melódia opytovacích viet — — — — — — — — — — 356
Keder A., Genitívny tvar zvratného zámena v spisovnej slovenčine — — 362

Diskusie

Schnek R., Ako písať zložené slová typu *bohviekto, bohvieaký* — — — — 366

Zprávy a posudky

Voprosy kuľtury reči I, Fr. Miko — — — — — — — — — — — — 369
Ján Horecký, Kultúra slovenského slova, J. Ružička — — — — — — 373
Anglická štúdia o vývine spisovnej slovenčiny, V. Blanár — — — — — 377
Witold Doroszewski, Z zagadnień leksykografii polskiej, J. Horecký — — 378
Ladislav Dvonč, Rytmický zákon v spisovnej slovenčine, P. Baláž — — — 380
A. S. Čikobava, Úvod do jazykovědy, L. Dvonč — — — — — — — 383
Ruben Ivanovič Avanesov, Udarenije v sovremennom russkom literaturnom jazyke, L. Dvonč — — — — — — — — — — — — — — 384

Rozličnosti

Častokrát? G. Horák — — — — — — — — — — — — — 385
Ohybné tvary základných číslovíek typu *dvadsaťjeden*, G. Horák — — — 386
Poznámka k slovesám typu *pohýnať*, G. Horák — — — — — — — 386
Málo (menej, najmenej) vyvinutý, Š. Peciar — — — — — — — 387
Závideniahodný, Š. Peciar — — — — — — — — — — — — 387
Dve ustálené spojenia, M. Hayeková — — — — — — — — — 388
Index k XXI. ročníku — — — — — — — — — — — — — — 389

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXI ČÍSLO 6

SÉMANTICKO-MORFOLOGICKÁ KLASIFIKÁCIA PRÍDAVNÝCH MIEN V SLOVENČINE

Štefan Koperdan

V našej jazykovednej literatúre množia sa práce, v ktorých sa odhaľuje systém jazykových javov nielen zo stránky formálnej, ale aj obsahovej. Revidujú sa staršie poznatky a ukazujú sa nové hľadiská i nové kritériá pre klasifikáciu javov. Nie je dozaista náhodné, že sa v ostatnom čase zjavilo niekoľko prác aj o klasifikácii prídavných mien. Z nich sa ukazuje, že doterajšie klasifikácie tejto časti reči vychodili z jednostranného ohľadu na formu. Nový pokus o triedenie prídavných mien nachodíme u autorov Slovenskej gramatiky (1955).[1] Iné, veľmi podnetné náhľady prináša A. V. Isačenko vo svojej Morfológii I.[2] Z nich vychodí štúdia Horákova[3] i Bardúnova.[4] Naša štúdia o prídavnom mene nenadväzuje priamo ani na jednu z týchto prác, pretože nemá v nich svoj bezprostredný podnet[5] a rozchádza sa s nimi v mnohých záveroch i v celkovom prístupe k predmetu. V mnohých veciach, pravdaže, musíme konštatovať, že sa naše hľadiská približujú, ba priam stotožňujú, a práve tak aj u spomínaných autorov navzájom. Nemienime podrobnejšie rozoberať protivné ani súhlasné mienky. Na príslušných miestach z odôvodňovania veci sa aj samo ukáže, v čom sa s kým zhodujeme a v čom sa rozchádzame. Na začiatku pripomíname, že Horákova štúdia neprizerá na celý jazykový materiál a Bardúnova sa obmedzuje na niekoľko kritických poznámok k Isačenkovmu hodnoteniu niektorých prídavných mien. Pokladáme za potrebné rozpracovať klasifikáciu prídavných mien na oveľa širšom teoretickom základe, než aký majú spomínané práce.

Za kritérium celkovej klasifikácie prídavných mien možno prijať ich rozličné stránky, ako je forma, obsah, pôvod ap. V našich školských učebniciach pre školy všetkých stupňov sa prídavné mená delia v podstate na dve skupiny: na akostné

[1] Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika*, 2. vydanie, Martin 1955.

[2] Alexander V. Isačenko, *Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou* (Morfológia I), Bratislava 1954, 228—313.

[3] Gejza Horák, *K významovému roztriedeniu prídavných mien*, Slovenská reč XXI, 30—34.

[4] Jozef Bardún, *K niektorým otázkam klasifikácie prídavných mien*, Sovětská jazykověda V (1955), č. 5—6, str. 360—367.

[5] Práca bola v podstate v tej istej podobe poslaná na uverejnenie v decembri 1955, ale vtedy už bola v tlači štúdia Horákova i Bardúnova, preto redakcia SR odporúčala všimnúť si aj tieto príspevky.

a vzťahové (privlastňovacie).[6] Dôvod pre toto delenie je predovšetkým v ich forme, v paradigmatike. V českej gramatike B. Havránka — Al. Jedličku[7] sa delia prídavné mená na odvodené a neodvodené, vytyčujú sa im hlavné významy podľa prípon a nezoskupujú sa podľa významov gramatických. Autori Slovenskej gramatiky (1955) krížia rozličné hľadiská pri triedení prídavných mien. Podľa významu ich delia na akostné a vzťahové, no v ďalšom rozpracovaní uplatňujú ako základnú mieru stránku formálno-genetickú (deriváciu) a podľa toho celkom lineárne stotožňujú neodvodené prídavné mená s akostnými a odvodené so vzťahovými. Súčasné ruské gramatiky, vychádzajúc zo sémantiky i z formálnych vlastností, delia prídavné mená na tri skupiny: akostné, vzťahové, privlastňovacie.[8] Niekoľkorakú klasifikáciu adjektív podal Fr. Trávníček v oddiele významoslovia svojej Mluvnice spisovnej češtiny.[9]

Možno teda prídavné mená triediť podľa rozličných kritérií, vždy s istou výhodou pre určitý cieľ. Pre lexikológiu je napríklad výhodné hľadisko genetické, pre semaziológiu, povedzme, logické. Ale musíme si byť vedomí istej parciálnosti takejto klasifikácie. V takej klasifikácii sa nečrtá celkový gramatický profil prídavného mena, pretože sa nepredstavuje v celkovej platnosti lexikálnej, morfologickej a syntaktickej. Jasnosť a úplnosť v otázke klasifikácie adjektív získame iba vtedy, ak ich významovú aj formálnu stránku postavíme k sebe a proti sebe, ak v dialektickej jednote budeme skúmať závislosť formy od významu a naopak, závislosť významu od formy. Bardún[10] veľmi správne pripomína, že pri prídavných menách sémantika hrá veľmi dôležitú úlohu a vplýva aj na ich formálnu stránku. Ale na druhej strane sémantika by sotva dostačovala pre klasifikáciu, ak nechceme rozdeľovať svojvoľne.

Cieľom nášho príspevku je pokúsiť sa o celkovú a jednotnú klasifikáciu prídavného mena. Tu chceme rovnako rešpektovať významovú i formálnu stránku a prizerať aj na syntaktické funkcie tejto časti reči. Z takéhoto rozboru vyplynú aj iné dôsledky, ako napr. pravopisné (interpunkcia medzi prídavnými menami, písanie posesív s veľkými a malými písmenami: *Štúrov — štúrovský),* štylistické a napokon aj didaktické.

Základná ťažkosť, ktorú v našej práci o prídavnom mene treba prekonať, sú v z ť a h y m e d z i v ý z n a m o m a f o r m o u. Pri prídavných menách nie je ľahko nájsť rovnováhu medzi týmito dvoma stránkami, pretože na jednej strane

---

[6] Porovnaj: *Slovenský jazyk pre 9.—11. ročník všeobecno-vzdelávacích škôl.* Autori: Š. P e c i a r, J. H o r e c k ý, E. P a u l i n y, E. J ó n a, J. R u ž i č k a, J. Š t o l c. Bratislava 1954. — *Slovenský jazyk,* učebnica pre 5. triedu (str. 357, 358), Bratislava 1954. — *Slovenský jazyk,* učebnica pre 6. triedu, Bratislava 1954.

[7] Bohuslav H a v r á n e k — Alois J e d l i č k a, *Stručná mluvnice česká pro střední školu,* Praha 1952, 51—54.

[8] *Akademická gramatika I,* Moskva 1952, str. 281 a n. — A. S. M a t i j č e n k o, *Grammatika russkogo jazyka I* (učebnica pre 8.—9. triedu neruských škôl), Moskva 1948, str. 144 a n.

[9] Tam sa triedia prídavné mená podľa znakov formálnych na dve skupiny: „adjektíva v zmysle užšom, bežnom" *(dobrý, jarný, psí, bratov)* a „v zmysle širšom alebo adjektiváliá" *(ktorý, prvý, nesený).* Ďalej sa vytyčujú adjektívam vlastnosti v zmysle užšom (znaky podstatné) a vlastnosti v zmysle širšom (znaky nepodstatné). Vo vlastnom spracovaní svojej témy akad. Trávníček použil delenie iné: „prídavné mená privlastňovacie", „podmetové a predmetové adjektíva", „ostatné adjektíva" (c. d. II., str. 447 a n.).

je nadbytok foriem (porov. *nedbanlivý — nedbajský; šťastný — šťastlivý; temný — tmavý; ranný — raňajší),* na druhej strane niet toľko formantov, koľko je významových odtieňov, takže významová náplň tých istých formantov je veľmi rozmanitá (porov. *obrovský, kráľovský, rodičovský, štúrovský; pevný, verný, večerný, orný*). A sú aj rozličné formanty, ktorých významová náplň nie je dosť priezračná (porov. *strojný, strojový, strojnícky, strojársky, strojárenský).* Slovom, pomer medzi významom a formou prídavného mena nie je vždy tak jasne zladený, aby sme mohli urobiť klasifikáciu podľa tej či onej stránky. Úlohou adjektíva je charakterizovať substantívum istým znakom. No úplná charakteristika sa realizuje len vo veľmi tesnom spojení obidvoch členov. Vzťah medzi obidvoma sa neutvára na tom základe, že adjektívum doplňa význam substantíva. Ide tu o ucelený význam spojenia substantíva s adjektívom. Vzťah medzi členmi syntagmy je daný sémantikou obidvoch členov. Tu sa v plnej miere uplatňuje Engelsova poučka o vzťahu: „Už samotný fakt, že ide o vzťah, znamená, že sú v ňom dve stránky, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu; z toho vyplýva ráz ich vzájomného vzťahu, ich vzájomné pôsobenie".[11]

V našom prípade ide o vzájomné pôsobenie substantíva a adjektíva. Adjektívum samo osebe označuje charakterizujúci znak veľmi všeobecne, abstraktne a iba v súvislosti so substantívom sa sémanticky formuje: *baraní roh* (barana), *baranie mäso* (baranina), *baraní kožuch* (z kožušiny barana), *baraní rozum* (ako má baran).

Prijímame postrehy poľskej lingvistiky H. Kurkowskej o pomere medzi formou a významom desubstantívneho adjektíva pre prídavné meno všeobecne.[12] Štruktúra prídavného mena len najvšeobecnejšie vyznačuje jeho významový okruh, skicuje akosi len najbežnejší významový projekt. Ten sa spresňuje na konkrétnom použití výrazu, v jeho spojení s podstatným menom. Podstatné meno je — hoci to znie paradoxne — činiteľom ohraničujúcim význam prídavného mena, vyberajúcim jednu sémantickú možnosť spomedzi mnohých, ktoré sú v objemnom štrukturálnom rámci adjektíva.[13]

Z toho všetkého vyplýva pre nás ako istý záver, že sa aj v celkovej klasifikácii prídavného mena má prihliadať na jeho nestály a neurčitý významový charakter. Porovnaj prípady: *drevený stôl — drevená tvár — drevený pohyb; slepý žobrák — hrať sa na „slepú babu" — slepá väšeň — slepá ulička — slepé črevo — slepý mak — slepý guláš.* Niekedy je nám naozaj ťažko stručne vystihnúť význam prídavného mena, napr. *vytrvalostné preteky.* Sotva teda majú pravdu tí, ktorí chcú prídavné mená rozhraničiť výlučne podľa stránky formálnej alebo formálno-genetickej. Správnejšie sa ukazujú cesty, na ktorých sú Isačenko, Horák, Bardún, lebo títo autori aj v jednotných formách hľadajú rozličné významy. To nijako neodporuje téze o dialektickej jednote obsahu a formy, lebo v takej jednote sa nevylučujú ich rozdiely, nepopiera sa samostatnosť obsahu a formy. Dialektickú jednotu, pravdaže, treba chápať dynamicky, nie staticky, čo

---

[10] J. Bardún, c. d. 360.

[11] K. Marx, *Ku kritike politickej ekonómie,* 1949, (rus. vydanie), str. 236.

[12] Halina Kurkowska, *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich,* Wrócław 1954, str. 67.

[13] V tejto nerozpojiteľnosti podstatného a prídavného mena vězi tiež oprávnenosť názoru niektorých jazykovedcov, že atribút nie je samostatným vetným členom, lež iba členom determinatívnej jednotky, ktorá ako celok vstupuje do stavby vety (porov. Isačenko, *Morfológia,* str. 324).

znamená, že vo vzájomnom pôsobení obsahu a formy ktorejsi stránke patrí rozhodujúca a určujúca úloha v utváraní a diferenciácii javov. A tú má obsah. Tento materialistický poznatok sa na prídavnom mene potvrdzuje veľmi výrazne, a to nielen vo faktoch, ktoré sme uviedli, ale aj v celkovom vývoji foriem prídavného mena. Je nám dobre známe, že jedny formy sú neproduktívne, druhé produktívne, jedny odumierajú, druhé vznikajú.

Hovorí sa, že sa prídavné meno často používa v metaforickom význame. To už vyplýva zo všeobecného metaforického charakteru reči. Prídavné meno má v tomto ohľade obzvlášť živnú pôdu. Netreba však každú úchylku od bežného a najfrekventovanejšieho použitia adjektíva vysvetľovať metaforou. Polysémia adjektíva sama osebe dáva možnosť, aby sa adjektívum spájalo s rozličnými substantívami. Tak napr. iste netreba myslieť na prenesené významy adjektív, ktoré proti istému kánonu formálnych príznakov tvoria príslovky *(hlucho, slepo)*, alebo sa stupňujú *(černejší, belší)*.[14]

Nechceme zásadné veci o pomere obsahu a formy rozdrobovať do menších poznámok, preto už len jedno pripomenieme: Keby v adjektívach ako jazykových javoch svojho druhu nerozhodovala prevaha stránky obsahovej, potom by sme museli pokladať za adjektíva všetky slová, ktoré sú formou rovnaké, t. j. všetky slová rozlišujúce trojaký rod. Niekedy sa naozaj také slová pokladajú za adjektíva. Sú to adjektiváliá (prídavné mená v širšom zmysle): *môj, ktorý, nejaký, prvý, päťnásobný, pracujúci, prosivší, nesený*.[15]

Podľa našich doterajších výkladov by sa zdalo, že prídavné mená budeme triediť iba podľa významu a nebudeme prizerať na formu. Nie, aj podľa formy chceme pretiahnuť hranice medzi základnými skupinami prídavných mien, lebo forma nie je celkom ľahostajná k svojmu významu. I na túto gramatickú kategóriu aplikujeme Leninov výrok: „Forma je podstatná. Podstata je formovaná. Tak či onak závisle aj na podstate".[16] Nemožno napríklad nevidieť, že príponou *-ov* sú sformované výlučne adjektíva posesívne. A tak je aj v prípadoch iných, že sa formanty aktívne zúčastňujú na významovej diferenciácii prídavného mena. Ide tu o typizáciu, kde sa nad konkrétnym vytvára všeobecné — isté formy sa gramatizujú.

Pozornosť treba teda obrátiť na túto gramatizáciu. Tu sa zasa viacej prikláňame na stranu tých, ktorí triedia prídavné mená podľa formy. Ohľad na formu, ako sa nám zdá, nie je dostatočne využitý (pravda, zo stanoviska slovenského jazyka) ani v klasifikácii Isačenkovej a u Horáka sa načisto stráca. Horák akosi len dodatočne a neorganicky formu prídavného mena používa za pomocné kritérium klasifikácie.[17] Bude preto reč o prídavných menách odvodených, ktorých sa gramatizácia najviac týka a u ktorých sa istý vyabstrahovaný význam výrazne ukazuje vo forme, v celej štruktúre prídavného mena. Znovu pripomíname, že

---

[14] Pozri Isačenko, c. d. 235 a n.; Bardún, c. d. 362.

[15] Porovnaj u Trávníčka, *Mluvnice II*, str. 447. — Autori *Slovenskej gramatiky* (1955) niektoré prípady zaraďujú prosto k prídavným menám, teda bez vydeľovania „adjektiválií": všetky slovesné príčastia (str. 179), prídavné mená vzťahové, prídavné mená akostné (str. 176) a ďalej zámená (podľa prípony *-aký*): *jednaký, aký, voľajaký, nejaký*.

[16] V. I. Lenin, *Filosofskije tetradi*, str. 119.

[17] „Ak zanedbáme nezachovávanie rytmického zákona v rámci druhových privlastňovacích mien, formálne sa vydeľujú vlastne len dve skupiny prídavných mien: I. zakončené na *-ý, -á, -é / -í, -ia, -ie* a II. zakončené na *-ov, -ova, -ovo; -in, -ina, -ino*." Horák, c. d. 33.

k tejto otázke nemožno pristupovať celkom lineárne, ako sa robí v Slovenskej gramatike.[18] Treba nám však najprv preskúmať, aký význam má prípona prídavného mena.

Prípona prídavného mena má v podstate dve úlohy: 1. s istým pomenovacím základom dáva formu prídavnému menu, tvorí svojský slovný druh; 2. tvorí významy oddelené od iných adjektívnych významov a súčasne združené s významami rovnakej gramatickej platnosti. Túto dvojakú funkciu prípon v jazyku veľmi dobre cítime. Prvú úlohu vykonáva každá prípona, ale druhú len tie, ktoré sú živé, produktívne. Napr. v adjektíve *nepolepšiteľný* ľahko poznávame ako vlastnosť dejovú potencionalitu podľa prípony *-teľný*, v súhlase s inými adjektívami *(viditeľný, mysliteľný, smrteľný)*. Ale v adjektíve *nízky* nijako nepoznáme zvláštnu úlohu prípony *-ký*, i keď postavíme k nemu analogické prípady: *úzky, riedky, rezký, tenký, plytký*. Tu úloha prípony nie je nijaká iná ako sformovať prídavné meno na príslušný tvar. Ide o jednoliaty celok, lexikalizovaný (adjektifikovaný) tak, že sa v odvodenom adjektíve morfologický švík posunul až na hranicu všeobecnej prípony *-ý*. Tento úkaz chceme postaviť ako základné meradlo medzi akostnými a vzťahovými prídavnými menami. Za prvotné, neodvodené treba pokladať aj také prídavné meno, kde síce prípona je, ale taká, ktorej osobitný význam nepoznáme. Prípona sa v mnohých prípadoch pozná iba odborným etymologickým rozborom *(sivý, teplý)*. To však nie je rozhodujúce. Rozhoduje len živé jazykové cítenie.

Základným morfologickým princípom pre klasifikáciu prídavných mien bude pre nás ich odvodenosť alebo neodvodenosť, nie prosté zakončenie. Ako akostné sa prejavujú neodvodené prídavné mená, ku ktorým treba rátať aj prídavné mená lexikalizované. Uvidíme, že i tieto majú všetky sémantické a syntaktické príznaky ako primárne adjektíva. Pri akostných prídavných menách otázka derivácie vonkoncom neprichodí do úvahy. No toto sa týka aj lexikalizovaných prídavných mien, pretože pri nich odvodzovacia prípona alebo je už celkom neznáma, alebo v procese používania stratila či stráca svoj špecifikujúci význam, napr.: *smelý, vrelý, biely, tesný, bujný, hodný, krivý, zdravý, triezvy, kyslý, rezký, pyšný, temný, smutný, chudobný, lacný, nutný, tajný, výborný, mocný, ťažký, ľahký, nízky, bohatý, znamenitý, láskavý, spravodlivý*. Pre vydeľovanie akostných prídavných mien otázka derivácie nič nezaváži a nemá podľa nášho názoru zmyslu upozorňovať, akými príponami sa tvoria akostné prídavné mená. Je tu množstvo prípon, a práve tá okolnosť, že sú to prípony významove nejasné, neurčité a neznáme, dáva mnohým vzťahovým prídavným menám možnosť preskupovať sa k akostným.

Po tejto teoretickej príprave môžeme pristúpiť k vlastnému triedeniu prídavných mien. Treba nám začať od ich definície.

Navrhovali by sme prijať Trávníčkovu definíciu (s malou zmenou): „Prídavné mená sú ohybné slová vyjadrujúce znak podstatného mena ako jeho zhodný prívlastok". Takáto definícia je stručná a výstižná. Hovorí sa v nej, že adjektívum je istou vymedzenou gramatickou formou, ktorej obsahom je znak substantíva. Z toho vyplýva, že je to sémantická kategória nesamostatná, gramaticky poznačená kongruenciou ako jedinou vlastnou gramatickou kategóriou. V tejto defi-

[18] Porovnaj štylizáciu na str. 181: „Zložené prídavné mená z významovej stránky sa zaraďujú do príslušných skupín vzťahových i nevzťahových prídavných mien podľa zakončenia". — Zo štylizácie vidno, že „zakončenie" je všeobecné kritérium pre klasifikáciu prídavných mien.

nícii však, treba si uvedomiť, je dosť nevýhodný termín „znak" (rusky „priznak").[19]

Znakom rozumieme jednak tú stránku predmetu (podstatného mena), ktorou sa predmet prejavuje ako samostatne jestvujúci, ktorý je preň príznačný, podľa čoho ho môžeme určiť, poznať, opísať, jednak tú, ktorou sa ukazuje, ako je predmet zaradený do svojho okolia. Stručne povedané: znakom rozumieme charakteristickú črtu (accidens), ktorá je daná vlastnému predmetu (javu) alebo ktorá vyplýva z jeho spojenia s ostatnými predmetmi (javmi). Ide teda jednak o akosť (vlastnosť) predmetu, jednak o vzťah predmetu k predmetu inému. Na tomto podklade vydeľujeme dve základné skupiny prídavných mien: akostné a vzťahové, pravda, v súhlase so stránkou formálnou.

Znak charakterizujúci podstatné meno nemá v každom prípade rovnakú platnosť. Pre gramatické uplatnenie malý význam má logická klasifikácia znakov (znak podstatný, vedľajší, následný ap.).[20] Oveľa dôležitejšie sa ukazujú rozdiely v klasifikácii gnozeologickej. Isačenko sémantickým rozborom akostných prídavných mien ukazuje, že jedny — typ *bosý* — pomenúvajú znak absolútne, druhé — typ *hlboký* — relatívne a podľa toho by bolo možné štiepenie akostných prídavných mien na: vlastné akostné (sobstvenno-kačestvennyje) a akostno-hodnotiace (kačestvenno-ocenočnyje).[21] Horák tieto významové rozdiely prijíma za podklad vydelenia osobitnej skupiny prídavných mien: kvantitatívne (t. j. podľa Isačenka akostno-hodnotiace). Našu mienku o tomto delení vyslovíme ďalej.

Je pravda, ako ukazuje Isačenko, že sa tieto rozdiely prejavujú aj v istých lexikálnych a morfologických príznakoch obidvoch skupín akostných prídavných mien: niektoré sa nemôžu stupňovať *(nemý, bosý)*, od niektorých sa netvoria príslovky *(hotový, nahý)*, akostno-hodnotiace jestvujú v antonymách. No sám Isačenko konštatuje na mnohých príkladoch, že uvedené príznaky sa menia, ak sa také adjektíva spájajú s inými substantívami. Tieto javy vysvetľuje prenesením významu. Zdá sa nám, že v niektorých ohľadoch Isačenko pripútava jazyk príliš k logike. Nech je ako chce, ale hovoríme napr.: *Med je sladší ako cukor* (vo význame neprenesenom!). — *Deti už chodia boso (bosky).* — *Lúka žlto kvitne.* — *Táto ceruzka píše belaso.* — *Tam sme sa cítili akosi cudzo.* — V niektorých prípadoch oponuje Isačenkovi Bardún a uzatvára, že sémantika mnohých prídavných mien nie je celkom jasná,[22] čím naznačuje, že rozdiel absolútnosť — relatívnosť znaku nemôže byť delidlom medzi prídavnými menami. Náš názor je, že tieto, ako všetky ostatné príznaky akostných prídavných mien, i keď sú dobrým pomocným kritériom pre klasifikáciu, jednako len ani každý osve, ani všetky spolu nemôžu slúžiť za kritérium základné, pretože netvoria pevný gramatický systém. Chýba im ten spoločný vyabstrahovaný význam, ktorý je základom každého gramatického systému. Ktorýsi z príznakov patrí každému adjektívu zvlášť, alebo len istým sémantickým skupinám, čo vyplýva práve z obsahu celej syntagmy, zo vzájomného pôsobenia obidvoch členov — substantíva a adjektíva.[23]

---

[19] Pre slovenčinu nemožno odporúčať termín „príznak", ktorý má aj Horák, pretože je to logicky pojem nižší, toľko čo „symptóm". Okrem toho termín „príznak" potrebujeme pre iné gramatické javy prídavného mena (napr. akostné prídavné mená majú svoj charakteristický príznak, že sa stupňujú).

[20] Josef Tvrdý, *Logika,* Praha 1937, 90—91; N. I. Kondakov, *Logika,* Moskva 1954, 473.

[21] A. V. Isačenko, c. d. 233—236.

[22] J. Bardún, c. d. 362.

Pokiaľ ide o tvorenie prísloviek, tu iba zásadne pripomíname, že vec súvisí s transpozíciou slovných druhov. Príslovka funguje ako determinatívny člen spravidla pri slovese, v porovnaní so substantívom je znakom slovesa. To znamená, že ten istý znak sa transponuje z adjektíva do adverbia, ak sa transponuje aj substantívum do slovesa. A to je možné iba vtedy, ak ide o substantívum dejové alebo sloveso denominatívne. Prechod je teda možný aj v prípadoch typu *sladký úsmev — sladko sa usmievať; kyslá tvár — kyslo sa tváriť; plný súhlas — plne súhlasiť.* Tu je akoby samozrejmé, že príslovky boli použité v prenesenom význame, keď už aj prídavné mená sú v takom význame. Transpozícia je syntaktický úkaz, s ktorým sú spojené iba zmeny morfologické, nie významové.[24]

Pri rozlišovaní akosti (vlastnosti) a vzťahu prídavného mena si treba uvedomiť, že nie každé prídavné meno je rovnako vymedzené akosťou alebo vzťahom. Horák hovorí, že každé prídavné meno už svojou podstatou a určením je vzťahové, pretože jeho význam sa chápe závisle od nositeľa.[25] Toto konštatovanie, i keď je pravdivé, neprináša pre klasifikáciu adjektív nič viac, ako čo sme vyvodili z Engelsovej poučky o vzťahu. Ním sa zdôrazňuje iba spojovací moment medzi znakom a nositeľom, ich nerozpojiteľnosť. Ale nám ide o charakteristický znak, ktorý má predmet (jav) z pomeru k iným predmetom (javom). Pýtame sa, ako, čím je predmet s predmetom spojený, ako je obsah jedného určený obsahom druhého: *otec + klobúk = otcov klobúk, písať + stôl = písací stôl, lúka + kvet = 1. lúčny kvet; 2. kvetnatá lúka.* Ide nám o vymedzenie adjektíva takýmto vzťahom, t. j. o poznanie, nakoľko obsahom znaku je iba vzťah a nakoľko vzťah aj akosť. Vec správne chápe aj Horák, keď zisťuje, že v prípade *otcov klobúk* posesívom *otcov* sa vyslovuje čírý vzťah (majiteľ) a neoznačuje sa nijaká kvalita predmetu (klobúka). Naproti tomu posesíva druhové (napr. *orlí zobák*) označujú nielen vzťah, ale aj sumu kvalít, ktorá z tohto vzťahu vyplýva. Horák bol na správnej ceste, no nešiel po nej podľa našej mienky do konca. Takýto čírо vzťahový, resp. akostno-vzťahový obsah majú nielen posesíva, ale aj veľké množstvo iných adjektív. Na tomto základe podľa rozobraných hľadísk vydeľujeme ďalšie skupiny adjektív: p r i v l a s t ň o v a c i e a v z ť a h o v o - a k o s t n é — vcelku ináč ako Horák.

1. A k o s t n é p r í d a v n é m e n á

Nebudeme naširoko rozvádzať, čo sa všeobecne traduje o týchto adjektívach. Pripojíme o nich iba niekoľko poznámok. Akostnými prídavnými menami hodnotíme predmet sám osebe tým, že k nemu pripojujeme hodnotiaci (kvalifikujúci) znak: *dobrá novina, nový klobúk.* Znak nie je odvodený z predmetu iného, ale je prítomný na predmete samom, vystavený poznávacím schopnostiam človeka. Pre akostné prídavné mená je charakteristické, že určujú substancie (substantíva) závislé od poznávania človeka, obyčajne to, čo človek svojimi zmyslami priamo vníma alebo čo sám hodnotí, oceňuje. Preto k akostným patria prídavné mená označujúce vlastnosti fyzické a charakterové a tie, ktoré pochodia zo všeobecného

[23] Tu by bolo možné hovoriť aj o istej frekvencii a potencionalite derivovaných foriem, no takéto otázky patria k osobitnému štúdiu systému prídavných mien.

[24] Otázku tvorenia prísloviek bolo by treba dôkladnejšie preskúmať, ako by si to želal aj Bardún, no nemožno zasa hovoriť o nepravidelnosti, ako sa Bardún nazdáva (porov. c. d. 363).

[25] Porov. H o r á k, c. d. 32.

oceňovania: *čierny, trpký, slepý, bosý, múdry, pyšný, smutný, drahý, vzácny, potrebný.* Prevažne sú to slová zo základného slovného fondu.

Neodvodenosť znaku nemá sa rozumieť v zmysle gnozeologickom. Pre akostné prídavné mená je práve podstatné, že predstavujú znak vyabstrahovaný z množstva predmetov, napr.: *biely (sneh, cukor, krieda, papier).* Z tejto abstrakcie pochodí medziiným ich vlastnosť, že oproti vzťahovým pripúšťajú porovnanie predmetu s predmetom: *chlap rovný ako svieca, dievča pekné ani ruža, človek múdry sťa Šalamún* — ale: *stôl drevený ako* ∅ (drevo).

Neodvodenosť znaku nemá sa rozumieť ani v prísne gramatickom zmysle, t. j. že akostné prídavné meno nemôže mať svoj pôvod v inom slove. Napr. názvy farieb *(gaštanový, citrónový, tehlový, telový, slivkový)* sú zrejme utvorené podľa predmetov, ktoré majú príslušné farby obzvlášť výrazné. Ale to neznamená, že ide o vzťah; tu je len utvorené nové slovo, aké donáša spoločenská potreba, a také slovo je istým priezračným spôsobom motivované. Na veci nič nemení ani tá skutočnosť, že sa také slová, povedzme, nestupňujú. Nemožno teda motiváciu slova stotožňovať so vzťahom, formálnu deriváciu s gramatickou kategóriou.

Podstatou akostných prídavných mien je prejav v intenzite, t. j. že značia takú kvalitu svojho predmetu, ktorá sa môže prejavovať vo väčšom alebo menšom stupni. Toto je priamy dôsledok subjektívneho poznávania a oceňovania hovoriaceho.

Z intenzity týchto adjektív pochodia všetky ich morfologické, syntaktické i lexikálne zvláštnosti, ako je: tvorenie synonymických radov *(dobrý, šľachetný, znamenitý, výborný, poriadny),* opozícia *(dobrý — zlý),* stupňovanie *(dobrý — lepší — najlepší, veľmi dobrý, hrozne dobrý, pridobrý, dobrušký),* prirovnania *(dobrý ako kus chleba),* substantivizácia *(dobrota),* emocionálnosť, expresívnosť *(dobrý — predobrý človek)* a i.

Pravdaže, nie všetky kvalitatívne adjektíva sú poznačené všetkými takými príznakmi. Napr. *bosý, nahý, živý, citrónový* sa nemôžu stupňovať. To však súvisí, ako sme vysvetlili, so sémantickým obsahom prídavného mena. Tu je aj všeobecné poučenie, že sa akostné prídavné mená nemôžu merať len podľa týchto sprievodných príznakov (obyčajne sa používa schopnosť stupňovania).

Ak sa má kvalita predmetu plne vyčerpať, treba ju vidieť aj v istej kvantite. Je akoby samozrejmé, že ku kvalitatívnym adjektívam patria aj kvantitatívne: *šíry svet, úzka štrbina, časté besedy, dávne roky, maximálna cena, totálna porážka.* Kvantitu vyslovenú adjektívom obyčajne nerozlišujeme od kvality. Ku kvantitatívnym rátame, pravdaže, aj príslušné augmentatíva a deminutíva *(veľkánsky, drobulinký).* Tu prípona má svoj zreteľný obsah, ale jej funkcia nemôže byť v zmene významu, pretože význam v celom ohraničení je pevne daný základným adjektívom. Prípony augmentatív a deminutív majú jedinú možnosť funkčne sa uplatniť iba na zmenách kvantitatívnych (event. emocionálnych, expresívnych). Kvantitatívne zmeny neznačia zmenu kvality na vzťah. Preto augmentatíva nemožno zaradiť k vzťahovým adjektívam.

Naša skupina kvantitatívnych prídavných mien nekryje sa s Horákovou. V našom chápaní nie je to skupina samostatná, pretože nemáme pre ňu dostatočné kritérium, a okrem toho je rozsiahlejšia ako Horákova. Horák ku kvantitatívnym radí adjektíva, ktoré označujú kvantitatívny (koľkostný) príznak, ale iba taký, ktorý jestvuje v opozícii *(veľký — malý).*[26] My ku kvantitatívnym zaraďujeme

[26] Horák, c. d. 32.

všetky adjektíva, ktoré označujú množstvo, rozsah, časové a priestorové rozpätie. Antonymitu nemožno brať za charakteristický príznak kvantitatívnych adjektív, lebo je dôsledkom intenzity, prejavujúcej sa synonymickým radom, ktorého krajné členy tvoria protikladné dvojice. Takéto dvojice sú aj pri nekvantitatívnych adjektívach: *teplý — studený, starý — mladý, príjemný — nepríjemný.*

O akostných prídavných menách môžeme jednoducho povedať, že ukazujú, aký je predmet kvalitatívne aj kvantitatívne.

2. Vzťahové prídavné mená

Tieto adjektíva označujú príznaky predmetov podľa ich rozličných vzťahov k iným predmetom (okolnostiam, javom), čím sa vyslovuje, ako je predmet zaradený do svojho okolia. Najpodstatnejší významový rozdiel medzi akostnými a vzťahovými prídavnými menami je v tom, že akostnými sa predmety kvalifikujú, vzťahovými sa klasifikujú: *klobúk ženský, mužský, slamený, sviatočný, napoleonovský.* Takýto znak človek nepoznáva z bezprostredného vnímania, ale z logického usudzovania, zo spájania s inou vecou. Preto stojí oproti sebe hodnotenie a určovanie.

Ako sme upozornili, význam prídavných mien tejto skupiny nie je rovnako „vzťahový". Kým adjektíva ako *prešovský, horný, bukový (strom), nedeľný, večný, hruškovitý* označujú čiry vzťah, iné ako *chlebová* (múka), *domáca* (klobása), *orná* (pôda) označujú aj istú kvalitu predmetu. Niektorá múka napr. sa pozná podľa fyzických vlastností, že je „chlebová", i keď sa z nej nemusí piecť chlieb. Tento akostný význam je však sekundárny, pochodí z praktického používania vecí. Základný význam je tu vzťahový, vytvorený úsudkom, nie senzoricky. Kolísanie medzi vzťahom a akosťou je podmienené významom celej syntagmy: *domáci pán — domáca klobása.* Celú tú amplitúdu nemožno pojať do systému.

Zo stránky formálnej vzťahové prídavné meno sa javí ako určitý odraz istých syntaktických vzťahov v morfologickom pláne. Takýto syntaktický vzťah môže byť vyjadrený aj inou formou: *choroba srdca, občan z Košíc, stroj na mlátenie.* Vo vzťahovom prídavnom mene nositeľom tohto syntaktického vzťahu je prípona, preto je samozrejmé, že vzťahové prídavné mená sú vždy odvodené, a ďalej, že prípona je klasifikátorom konkrétneho vzťahu, aký je medzi predmetom pomenovaným určeným podstatným menom a predmetom pomenovaným v základe prídavného mena. Formálny rozdiel medzi deriváciou akostných prídavných mien — ak možno o nej zo stanoviska synchronického hovoriť — a vzťahových prídavných mien je v tom, že stoja proti sebe lexikalizácia (adjektifikácia) a adjektivizácia.

Ťažko povedať, ktorými príponami sa tvoria vzťahové prídavné mená. Možno poukázať iba na všeobecné vývojové tendencie. Na jednej strane sa prejavuje snaha po väčšej ekonómii foriem, vytvárajú sa dominantné typy, odstraňujú sa blízke a paralelné formy, na druhej strane rastú formy špeciálne, ktoré udržujú špeciálny obsah.[27] V slovenčine sa tratí typ *ranný — raňajší* a rastie *rožný — rohový, hôrny — horný — horský, strojný — strojový — strojnícky — strojársky — strojárenský.* Repartitívne sú najmä prípony *-ný, -ový: krížny — krížový, bočný — bokový, vodný — vodový, rodný — rodový.* Využívajú sa viac na rozli-

[27] Porov. referát V. A. Serebrennikova o vnútorných zákonoch (Izvest. Akad. Nauk SSSR, Otd. lit. i jaz. XI (1952), 4, str. 266).

šovanie prídavných mien akostných a vzťahových: *srdečný — srdcový, voľný — vôľový, hlasný — hlasový.*

O vzťahových prídavných menách môžeme jednoducho povedať, že označujú, aká je súvislosť medzi predmetom a iným predmetom (okolnosťou, javom), ktorý je pomenovaný základom prídavného mena.

Pre presnejšiu klasifikáciu vzťahových prídavných mien navrhovali by sme podľa konkrétnych vzťahov tieto skupiny, ktoré označujú:

1. hmotný pôvod, napr.: *dubový, makový, tŕňový, snehový;*
2. široké určenie, napr.: *bukový strom* (strom = buk), *cukrová múčka, súdny deň, kusový tovar, rozprávková kniha, diaľkové štúdium;*
3. miesto, napr.: *prešovský, svetový, vreckový, tunajší, horný, hôrny, horský, domáci, severný;*
4. čas, napr.: *terajší, ranný, nedeľný, májový, večný;*
5. účel, napr.: *chlebová múka, svadobné šaty, pánsky krajčír, obilný trh;*
6. *príčinu* (zriedkavé), napr.: *pôstne jedlo* (pretože je pôst), *dôchodková daň;*
7. nástroj, napr.: *ručná práca, kúpeľná liečba;*
8. podobnosť, napr.: *pyskaté rastliny, zvonová sukňa; šachovitý, uhličitý, vápenatý; synovská láska, somársky kašeľ;*
9. dejové určenie (v ktorom sa spravidla vyslovuje podmet, predmet alebo účel deja), napr.: *sťahovavý vták, orná pôda, cestovný poriadok, písací stroj.*

Sem zaraďujeme všetky adjektíva pôvodu participiálneho (okrem typov *smelý, pečený).* Za adjektíva ich, pravda, pokladáme len potiaľ, pokiaľ sú adjektivizované: *pracujúci (človek), zvíťazivší (štát), nepokorený (človek), rozbitý (hrniec).*

Zo vzťahových prídavných mien vylučujeme privlastňovacie, pretože ich vytrieďujeme do samostatnej skupiny.[28]

Pokiaľ ide o Horákovo triedenie, je pozoruhodné, že Horák, vychádzajúc z členitého Mrázovho delenia prídavných mien, veľmi markantne ukázal vlastne len dve skupiny: 1. prídavné mená akostné, 2. prídavné mená vzťahové. No napokon od tohto delenia odstúpil a prijal delenie na akostné a privlastňovacie prídavné mená. V tomto delení vzťahové sú medzi akostnými v skupine „vzťahovo-akostných" *(drevený, lesný, mestský,* ale aj *mrazený, údený, útulný, príjemný, dôležitý).* Tu sa Horákovi „významové roztriedenie prídavných mien" sklzlo na delenie formálne. Takým triedením sotva spresnil podľa svojho úmyslu oproti iným gramatikom delenie Mrázovo.

3. Privlastňovacie prídavné mená

Tento druh prídavných mien sa vo všetkých našich gramatikách vydeľuje ako samostatná skupina. Hlavná príčina takéhoto vydelenia je v ich osobitnom sklo-

[28] Prechodný typ medzi prídavnými menami a zámenami predstavujú adjektíva anaforické, ako sú napr.: *predný, zadný, ďaleký, minulý, podobný.* — Ponechávame im miesto pri adjektívach, i keď si uvedomujeme, že ich úloha je viac zámenná, t. j. nijaký nový znak substantívu nedávajú, len zastupujú znak ináč vyslovený, opakujú ho. Oproti zámenám jednako len majú istý vecný význam a formálne sa prejavujú ako adjektíva (niektoré sa dokonca aj stupňujú). Vec treba riešiť v otázke kategoriálnych prechodov.

ňovaní (vzor „otcov — matkin") i v osobitnej sémantike, ktorá sa metodicky vyzdvihuje tak, že sa na také prídavné mená pýtame otázkami: Koho? Čí? — Ani my nemôžeme obísť túto dávnu a všeobecnú tradíciu v triedení adjektív. No v tomto prípade sa nekoríme tradícii, ak posesívam ponechávame samostatné vytriedenie. Ich samostatnosť môžeme aj odôvodniť.

Jednota obsahu a formy sa nikde tak demonštratívne neukazuje ako pri posesívach. Prípony *-ov, -in* majú veľmi špeciálnu úlohu, t. j. označovať privlastňovanie predmetu ľudskej bytosti, a to ešte osobitne mužskej a osobitne ženskej. Bytosti zvieracej sa privlastňuje príponou *-í, -ia, -ie (psí, psia, psie)*. Nie je našou úlohou skúmať, kedy sa stalo, že si človek rozdelil existenciu predmetov vzhľadom na vlastníctvo na bytosti živé a neživé, fakt je ten, že sa v dnešnom jazyku toto rozdelenie zachováva. A tento fakt nemožno odtrhnúť od analogického rozdelenia (mužských) podstatných mien na životné a neživotné. Uplatníme vari jednotný princíp, keď aj v klasifikácii adjektív budeme rešpektovať rozdiel medzi životnosťou a neživotnosťou.

Privlastňovacie prídavné mená nemožno odtrhnúť ani od privlastňovacích zámen. K zámenám 1. a 2. osoby, pri ktorých ide o bytosti ľudské (hovoriaci alebo počúvajúci), pristupuje posesívne adjektívum ako privlastňovanie pre 3. osobu: *môj, tvoj, otcov, (matkin)*. Osobitnými formami privlastňovania sa výrazne oddeľujú ľudia od ostatnej prírody ako indivíduá schopné byť majiteľmi predmetov. Nie je nijako náhodné, že sa posesívum *otcov* aj formálne prichýlilo k posesívu *môj*, t. j. že sa privlastňovacie prídavné mená aj paradigmaticky prichýlili k zámenám. Stalo sa tak dozaista vtedy, keď sa likvidovala nominálna flexia adjektív. Slovenčina sa v tejto likvidácii ukázala oveľa dôslednejšia ako čeština a ruština.[29]

Kategória životnosti vystúpi ešte markantnejšie, keď uvážime, že posesívnymi formami *-ov, -in* sa označuje nielen privlastňovanie, ale aj činiteľ deja alebo nositeľ deja (resp. zásah deja): *otcov príkaz, matkina smrť, Štúrove oslavy*. Demonštruje sa tu schopnosť vykonávať dej (zriedkavejšie aj znášať stav). Toto vyjadrenie akčnosti má, ako sa nazdávame, istú analógiu v genitívo-akuzatíve (mužských) životných podstatných mien.[30]

Pripomenuli sme už, že posesíva vyslovujú čiry vzťah. Akad. Trávníček ukázal, že určenia ako *bratov dom, upálenie Husovo* sú svojím vecným významom neadjektívne a že sa len pri substantívach vyslovujú v adjektívnej podobe (čo do slovného druhu). Pri slovesách sa toto určenie vyjadruje neadjektívne: *dom patrí bratovi, cirkev dala upáliť Husa.*[31]

Privlastňovanie živým bytostiam vyslovuje sa teda osobitnými formami, tvoriacimi oddelený skloňovací systém. Tento systém v dnešnej slovenčine už ťažko spájať s dávnou nominálnou flexiou. Podkladom je tu flexia pronominálna.

Takto výrazne sa oddeľujú od ostatných adjektív len osobné posesíva — typ *otcov-matkin*. Typ *psí*, t. j. druhové privlastňovacie prídavné mená nemajú ani

---

[29] Dovoľujem si pritom vysloviť názor, že vari netreba ani nominatívy *otcov, -a, -o*, plur. *-i, -e* vysvetľovať jednoducho ako „zvyšky menného skloňovania prídavných mien", ale že sú to formy, ktoré si zo staršej širokej funkcie ponechali zúženú funkciu privlastňovania u ľudských bytostí, a to bol základ prichýlenia k posesívnym zámenám. Porovnajme v tejto veci aj dialekty, napr. výchslov.: *mojo — otcovo* (rovnaké formy, a to nielen pre nom. sg. neutr., ale aj pre nom. pl. všetkých rodov).

[30] Pozri E. P a u l i n y, *Systém slovenského spisovného jazyka II*, litografované prednášky 1946/47, str. 122.

[31] T r á v n í č e k, *Mluvnice II*, str. 449.

svoj význam čiro vzťahový, ani formálne sa obzvlášť výrazne nevynímajú. Ale jednako treba povedať, že dnes prípona *-í, -ia, -ie* v slovenčine patrí len tomuto tvoreniu. Tvorením, pravda, nerozumieme historický vznik, ale živé odvodzovanie nových významov podľa priezračných schém. Treba teda tvary ako *medvedí, labutí, baraní, včelí, psí, kozí, vtáčí, strídži, pávi, tigrí* hodnotiť ináč ako *peší, cudzí, svieži* ap. Tu je prípona *-í* typickým formantom prídavných mien tvorených od živočíchov. Jej dominantnosť je o to výraznejšia, že ju nezastierajú iné prípony mäkkého zakončenia (okrem vychodiacich na *-cí*), ako napr. v češtine *dílčí, jarní.*[32] Nezachovávanie rytmického zákona pri týchto prídavných menách ani my nepokladáme za ich osobitný morfologický príznak a stotožňujeme sa s vývodmi, aké o rytmickom krátení urobil L. Dvonč.[33]

Nezastierame, že sa druhové privlastňovacie prídavné mená tvoria aj inými príponami (najmä *-ský*). To je podľa našej mienky podmienené aj tým, že tieto adjektíva nemajú jednoznačne iba význam vzťahový. Niekde sa dvojakosť prípon funkčne využíva na rozlišovanie významov: *bravací (rypák) — bravčové (mäso), boží (príkaz) — božský (pôvod).*

Privlastňovacie prídavné mená budeme teda deliť na osobné a druhové:

1. osobné privlastňovacie prídavné mená sa tvoria od mien osôb, a to od mužských mien príponou *-ov (otcov, dedov, gazdov, Štúrov),*[34] od ženských mien príponou *-in (matkin, Katkin, gazdinin);*

2. druhové (hromadné) privlastňovacie prídavné mená sa tvoria od osôb aj zvierat. Od osôb príponou *-ský/-ovský (mužský, ženský, ľudský, český, židovský, štúrovský),* od zvieracích mien príponami *-í, -ací, -ský, -ový (psí, mačací, zverský, slonový).*[35] Ojedinelé sú *človeči, boží, strídži.*

Od iných substantív sa posesíva netvoria. Prípady ako *dubový list, lipový čaj, ružový ker, dažďová voda, hlinený hrniec* ap. nemožno hodnotiť ako vzťah privlastňovania.

Privlastňovacie prídavné mená veľmi ľahko prechádzajú k akostným. Príčinu osvetlíme ďalej.

4. Vzťahovo-akostné prídavné mená (relatívno-kvalitatívne)

Pokiaľ vieme, táto skupina sa v gramatikách nevydeľuje alebo aspoň neoddeľuje. Príslušné adjektíva sa jednoducho podľa svojej formy zaraďujú medzi vzťahové (pozri napr. v Slovenskej gramatike) a podľa významu medzi akostné (pozri v ruských gramatikách). Už toto nejednotné triedenie upozorňuje, že vec treba náležite prešetriť, pretože ide o adjektíva osobitnej povahy sémantickej aj morfologickej.

Sú prídavné mená, ktoré vyslovujú akosť podstatného mena formami ako vzťahové. Ide napospol o adjektíva odvodené: *krvavá* rana, *hravé* dieťa (krv, hrať sa).

---

[32] O staršom normovaní adjektív typu *národní* pozri L. Dvonč, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* Bratislava 1955, str. 31 a n.

[33] Pozri L. Dvonč, c. d. 133 a inde.

[34] Pre pravopis je dôležité, že sa také prídavné mená píšu s veľkým písmenom.

[35] Pokiaľ ide o pomenovanie týchto adjektív, nepokladáme za vhodný Isačenkov termín „vzťahovo-privlastňovacie", pretože aj „privlastňovacie" znamená „vzťahové", spolu teda „vzťahovo-vzťahové". Výstižnejší by bol termín „akostno-privlastňovacie". Navrhovali by sme aj termín „hromadné-privlastňovacie".

Ide teda o vlastnosť nadobudnutú zo vzťahu k inej samostatnej skutočnosti. Také akostné prídavné mená nazývame vzťahovo-akostnými. V ruskej Akademickej gramatike nie je vydelená táto skupina adjektív, ale je analogická skupina adverbií (narečija kačestvenno-obstojateľstvennyje).[36]

Vzťahovo-akostné prídavné mená nemožno celkom stotožňovať s vlastnými (číro) akostnými, pretože charakterizujú podstatné meno znakom, ktorý sa nachádza vo význame iného podstatného mena alebo slovesa. Oproti vzťahovým neabsorbujú pripojený znak natoľko, aby sa stal klasifikátorom vecí, čím sa stáva, že sa vzťah hodnotí ako vlastnosť. Táto vlastnosť je na predmete samom, ale existuje akoby autonómne, oddeliteľne od svojho predmetu. Porovnaj: *kvetnatá lúka — lúka číry kvet; bruchatý chlap — chlap s bruchom* (chlap a brucho) *makové rezance — rezance s makom.* Na také prídavné mená mohli by sme sa pýtať otázkou: Čo sa na predmetoch nachádza? Čím sa vyznačujú?

Vzťahovo-akostné prídavné mená sa javia ako akostné neodvodené. Značia takú kvalitu svojho predmetu, ktorá sa prejavuje aj kvantitatívne, v ktorej sa mení intenzita. To značí, že ich možno určiť podľa tých istých príznakov ako akostné neodvodené, predovšetkým tým, že sa stupňujú: *kvetnatý, kvetnatejší, najkvetnatejší; slabo viditeľný, vonkoncom nepolepšiteľný* ap. Intenzita je obsiahnutá už v samých predmetoch (javoch), z ktorých sa adjektíva tvoria.

Okruh vzťahovo-akostných prídavných mien nie je presne ohraničený ani vnútornou sémantikou, ani vonkajšou formou. Porovnaj napr.: *železná brána — železná vôľa.*[37]

1. Prechody od vzťahových adjektív k akostným bývajú veľmi často pri posesívach, napr.: *ženský plač, detské reči, priateľské slovo, ľudský človek, psie počasie, študentská zábava, otrocký život, komická vec, herecké gesto, konská práca.* Akostný význam sa tu utvára na základe podobnosti: *ženský plač* „príznačný pre ženy". V takom prípade adjektívum *ženský* predstavuje istú kvalitu, akumulovanú z viacerých príznakov.

Podobne kvalitu označujú adjektíva v spojeniach: *čičmiansky kroj, slovenský jazyk, šarišské nárečie, liptovská bryndza, bravčové mäso, vojenská pieseň, babie leto, severské rozprávky* atď.

Veľká skupina vzťahovo-akostných prídavných mien, ktoré majú prvotný význam druhovo-privlastňovací, je schopné tvoriť aj príslovky: *(po) slovensky, šarišsky, prešovsky, chlapsky, dedovsky, bačovsky, dievocky, parobsky, macošsky, vojensky; mihálovsky* (ako Mihál); *konsky; liptácky, spišiacky* (expresívne); *našsky.* To je preto, že také adjektíva vyslovujú akosť.

2. Najväčšiu skupinu vzťahovo-akostných prídavných mien tvoria odvodeniny z podstatných mien a slovies, pri ktorých sa priam formou ukazuje akostný význam. V takých adjektívach prípona má úlohu významovej diferenciácie práve vo vytyčovaní charakteristického znaku, ktorý je v pomenovacom základe, v koreni substantíva alebo slovesa.

Zo substantív sa tvoria vzťahovo-akostné prídavné mená príponami: *-atý, -natý, -ovatý, -itý, -ovitý, -avý, -ivý, -istý,* napr.: *bradatý, rohatý, bruchatý, zubatý, chlpatý, hrbatý, ženatý, žilnatý, svalnatý, drevnatý, kvetnatý, hornatý, jedovatý, vláknitý, zrnitý, mäsitý, kopcovitý, horúčkovitý, slzavý, vráskavý,*

[36] Pozri str. 610.

[37] *Akademická gramatika,* str. 303 a n.; Trávníček, *Mluvnice* II, str. 462, a inde.

krvavý, deravý, rapavý, popolavý, hrdzavý, všivavý, červivý, ohnivý, daždivý, ľútostivý, vášnivý, bahnistý.

Väčšina týchto prídavných mien má aj význam augmentatívny, označuje veľkú mieru vlastnosti. Takýto význam je sekundárny (porovnaj s neaugmentatívnym významom v spojeniach *rastliny pyskaté, krídlatý vták, ženatý muž*), ide len o významový odtieň, ktorý je nám ľahko pochopiteľný. Vytyčuje sa charakteristický znak, a ten je iba vtedy taký, ak je veľmi nápadný, t. j. ak ho ponímame v neobyčajnej miere. Ináč často takýto znak nebolo by treba ani vytyčovať (tu malej miery ani nieto — *bruchatý*). Na druhej strane augmentatívnosť je nepochybne dôkazom toho, že sa vyslovuje akosť, lebo vzťah sa nemôže chápať ani v menšej, ani vo väčšej miere.

Zo slovies sa tvoria vzťahovo-akostné prídavné mená najmä príponami *-ný, -teľný, -vý, -ľavý, -nlivý*, napr.: *nosný, klamný, orný, nerozborný, poddajný, robotný, úporný, úslužný, bojovný, útočný, výživný, výbušný, užitočný*, (niektoré sú od dejových podstatných mien napr.: *viditeľný, zreteľný, vyliečiteľný;* obyčajne záporne: *nepolepšiteľný, nenapraviteľný), zvedavý, hltavý, predvídavý, hravý, snivý, tvorivý, lákavý, vábivý, zúrivý, chorľavý, horľavý, bodľavý, krikľavý, smradľavý, pamätlivý, starostlivý, bojazlivý, mlčanlivý, uznanlivý, znášanlivý, zdanlivý, nedbanlivý.*

Väčšina týchto prídavných mien má význam potenciálny, t. j. označujú dispozíciu (schopnosť) vykonať dej alebo prijať dej (subjekt aktívny alebo pasívny). Takáto dejová dispozícia sa zreteľne oddeľuje od vlastného deja a stáva sa charakteristickým znakom podstatného mena.

3. Inej povahy sú adjektivizované participiá perf. pas., napr.: *varený, pečený, solený, ustatý, zdochnutý, spadnutý, morený, sušený.* Tieto formy označujú vlastnosť nadobudnutú dejom. Vlastnosť je tu ako výsledok deja, preto sa také adjektíva obyčajne nemôžu stupňovať. Logicky nie je dosť možné stupňovanie tam, kde sa vyslovuje výsledný stav istej vlastnosti. Ale ani tu gramatika nie je logika, preto máme: *zoschnutejší, veľmi ustatý* ap.

4. K vzťahovo-akostným patria aj rozličné iné adjektíva, napr.: *bezruký, tmavovlasý, modrooký, pernozubný, labiálny.*

Sporná môže byť otázka, kde je hranica medzi prídavnými menami akostnými a vzťahovo-akostnými: *chladný, hladný, ochotný, smutný, bolestný, radostný, strašný, chutný, chudobný, ženatý, temný, špinavý.* Tu je ešte veľmi živá motivácia slova. Dobre sa uvedomuje koreň ako vlastný označovateľ znaku, ale menej alebo nič význam prípony. No prípadom kolísavým sa ani vo veľmi podrobnej klasifikácii nemožno vyhnúť.

Skupina vzťahovo-akostných prídavných mien, ktorú sme týmto rozborom vydelili ako samostatnú, je v podstate celkom iná ako tá, ktorú vydelil Horák.

Na záver nášho sémanticko-morfologického triedenia prídavných mien poznamenávame, že sme sa stretli s celým radom otázok, ktoré čakajú na svoje riešenie. Preto nijako nepokladáme ani naše triedenie za také, proti ktorému nemôže byť výhrad. Zdá sa nám, že v tejto systematike sú zachytené podstatné javy spojené s významovou aj formálnou stránkou adjektíva a že sme ich riešili v rovnováhe medzi obidvoma stránkami. Táto osnova sa ukazuje ako veľmi výhodná pre rozpracovanie ktorejkoľvek stránky adjektíva. Podľa nej možno skúmať skloňovací systém prídavného mena, morfologickú štruktúru, produktivitu, význam, syntaktické uplatňovanie a napokon aj históriu prídavného mena.

PODRAĎOVACIA SPOJKA *keď*

Jozef Ružička

Spojka *keď* býva na čele rozmanitých vedľajších viet. V príslovkových vetách, najmä časových, používa sa spojka *keď* nezávisle od významu slova v prísudku nadradenej vety. V ostatných súvetiach používame vedľajšie vety (prívlastkové, podmetové) so spojkou *keď* iba v istých prípadoch. Z toho vyplýva, že v príslovkových vetách sa spojka *keď* používa voľne, kým v ostatných vedľajších vetách podmienene.

Časové vety so spojkou *keď*

Spojka *keď* je v spisovnom jazyku základnou časovou spojkou. Časový vzťah medzi vetami v podraďovacom súvetí sa najčastejšie vyjadruje práve spojkou *keď*, pričom v nadradenej vete obyčajne nebýva nijaké odkazovacie slovo, ktorým by sa naznačoval ráz vedľajšej vety.

V príslovkových vetách vo všeobecnosti sa používajú základné časové stupne, to znamená, že prísudok vedľajšej vety je v takom časovom stupni, aký odpovedá skutočnému priebehu deja. Pre vedľajšie vety časové treba však uviesť zásadné obmedzenie v používaní času. V súvetí s časovou vedľajšou vetou je dej podradenej vety vždy v tom istom základnom časovom stupni ako dej nadradenej vety. To znamená, že ak dej hlavnej vety je v minulom čase, aj dej vedľajšej vety musí byť v minulom čase. Podobne ak dej hlavnej vety je v prítomnom alebo budúcom čase, aj dej vedľajšej vety musí byť v prítomnom alebo budúcom čase. Toto základné pravidlo sa, pravda, uplatňuje iba vtedy, ak nejde o štylistické prehodnotenie gramatického času. Uveďme si niekoľko príkladov!

Ležal asi hodinu, k e ď ho zobudila vrava tu dolu. (Timrava) — K e ď som vstúpil do vozňa, ani sa nepohla, len tak obrátila na mňa svoje veľké, čierne, iskriace sa oči. (Čajak) — Stromec, k e ď bol plne ovešaný, zavesili nad stolom na podhradnicu. (Ondrejov) — Aj Mišo slúchal, k e ď som čítala. (Jančová) — K e ď tu bola Hana po prvý raz a chcela si dosoliť polievku, pani Hedviga sa zhrozila. (Mináč).

K e ď sa koleso krúti, vždy druhý bahrík vyjde navrch. (Príslovie) — Z celej vojenskej výzbroje prešla do obecného inventára iba trúba, na ktorej každé ráno vytrubuje pastier, k e ď vyháňa kravy na pašu. (Krno)

Ja voľky-nevoľky bral som sa von, že sa ohľadom mojej ženby dohovoríme, k e ď sa vrátim, ale za ten čas prešli v reči už na deviaty chotár. (Tajovský) — K e ď ostatní polihajú, schytí sa... (Tajovský) — Vedel, ako bude doma, k e ď sa vráti zo školy. (Horák)

Odchýlky od uvedeného základného pravidla nachádzame zväčša iba pri štylistickom prehodnotení slovesných tvarov, najmä pri používaní prézenta nedokonavých i dokonavých slovies na vyjadrenie minulých dejov (historický prézent), ako aj pri použití tých istých slovesných tvarov na vyjadrenie bezčasových dejov (gnómický prézent). Vidieť to na príkladoch:

„Čo teraz?" opýta sa Pavo, k e ď už odpustil Púplavovi aj druhý hriech. (Hečko) — K e ď som totižto prišla popoludní z kuchyne do izby, čo vidím: kľačiacu figúrku môjho Ivča na dlážke pri diváni. (Šoltésová)

K e ď iskra hasne, vtedy najkrajšie zasvieti. (Príslovie)

Uvedené základné pravidlo sa neuplatňuje ani vtedy, keď v nadradenej vete je rozkazovací spôsob alebo podmieňovací spôsob prítomného času. Tieto odchýlky sa vysvetľujú tým, že rozkazovací spôsob je len jeden (prítomný) a že podmieňovací spôsob nie je pre budúce deje. Príklady:

K e ď budeš v nebi, netrús nám na hlavy! (Príslovie) — Tak by som si želal žiť, k e ď to už všetko bude povedome slovenské, k e ď i Slovák bude ozaj Slovákom! (Tajovský) — K e ď reku prídu nové časy, aby som bol aspoň brzdárom. (Tatarka)

Predčasnosť a súčasnosť sa vyjadrujú pomocou vidových rozdielov. Ak sa má vyjadriť, že sa dej podradenej vety uskutočnil pred dejom nadradenej vety, v podradenej vete sa použije dokonavé sloveso. Pritom nezaváži, akého vidu je sloveso v prísudku nadradenej vety. Niekoľko príkladov:

K e ď sa spamätal, prvým jeho cítením bol hnev. (Vajanský) — A tiež ma zarmútilo, že nedávno kázal biť Elenku, k e ď sa čosi pohašterili. (Šoltésová) — Paholci, k e ď gazda kone priviedol, trpli, ale gazda ani slova o tom. (Tajovský) — Žibrienka sa už chcel nahnevať, k e ď počul, že je vlastne on príčinou toho, že skapali kurence. (Jesenský) — Peter Púplava, k e ď list prečítal, prežrel slinu a podíval sa do neurčita. (Hečko) — Iba Eva a Ondrej nevedeli steplieť v rodinnom ovzduší, k e ď došli k ostatným od humna. (Gabaj) — K e ď mu uschli oči, narovnal si chrbát. (Tatarka) — K e ď som sa na druhý deň ráno zobudil, stála pri mojej posteli — matka. (Letz) — K e ď ho oslávili, odišiel dozadu uložiť nástroj... (Karvaš) — K e ď sme vyšli zo školy, práve sa prebúdzali vtáci. (Jančová) — Ale nič sa nenaprotiviš, k e ď si list prečítaš a do haliera nájdeš vyrátané, na čo na všetko mu peňazí treba. (Tajovský)

Keď sa však má vyjadriť, že dej podradenej časovej vety prebiehal súčasne s dejom nadradenej vety, v prísudku podradenej vety je sloveso nedokonavého vidu. Vidieť to na príkladoch:

K e ď sa začali rozťahovať, presadla si jedna do druhej priečky a ľahla si krížom cez dve krátke lavice. (Tajovský) — Akýsi neurčitý pocit strachu sa ho zmocňoval, k e ď prechádzal cez jeho holý priestor, vydláždený žabicou. (Jesenský) — K e ď sme ich zahrabúvali, už ani jeden nemal topánok. (Hečko) — „A čo oni?" povedal Peter, k e ď už hodnú chvíľu išli bez slova. (Mináč) — Spomenula som si, ako mi len bývalo dobre, k e ď som doma chodila s materou seno sušiť. (Jančová) — Iní mávajú ten istý pocit, k e ď musia prejsť ponad potok cez úzku lavičku. (Jesenský)

Podobne ako v súvetiach s inými vedľajšími vetami aj v súvetiach s časovou vetou sa niekedy charakter podradenej vety naznačuje v rámci hlavnej (nadradenej) vety odkazovacími slovami, najmä časovými príslovkami. Sú to napr. príslovky *tu, teraz, potom, vtedy, už.* Niekedy sa používa v rámci hlavnej vety aj odkazovacie slovko *to.* Tieto odkazovacie slová sú na čele nadradenej vety. Uvedieme si príklady:

Keď za viac dní premýšľal a počul, ako Matiaš po dedinách s prospechom za Adama kortešuje, ba čo viac, až na hodinu cesty od Levíc zbližovať sa osmeľuje, t u vyskočil dohora, položil podlžkom prst na čelo, kýval hlavou, zamrmľal sám pre seba. (Kalinčiak) — Tvrdoň bol odjakživa za slovenskú stránku, ale t e r a z, keď tento jeho planý fiškál vystupuje, nebude, nepôjde. (Tajovský) — P o t o m, keď už hory stíchli, ..., prišlo pokojné leto roku tisíc deväťsto štyridsiateho piateho. (Plávka) — Keď je Paľo nie doma, v t e d y si Kanátka už ani rady nevie so sebou. (Timrava) — Keď sa tretí raz videli, u ž boli sobášení. (Tajovský) — Keď sedí, t o ani čo by bola zakliata. (Jesenský) — Pán Adam bol dobrý latinák a znal v Horácovi každý riadok, a keď prišla o Cicerovi reč, t o len tak z rukáva pekne jeho výpovede sypal, až to bola milá vec počúvať. (Kalinčiak)

Spojkou *keď* sa uvádzajú niekedy aj vedľajšie časové vety, ktoré sa pripínajú k nadradenej vete obsahujúcej príslovkové určenie času, vyjadrené istými príslovkovými výrazmi. V úlohe týchto príslovkových výrazov vystupujú najčastejšie podstatné mená *čas, chvíľa* v rozličných pádoch, najmä v predložkovom lokáli. O časovej vedľajšej vete hovoríme aj za týchto okolností, ale iba vtedy, keď sa namiesto spomenutých príslovkových výrazov môžu použiť bez zmeny zmyslu vety zámenné príslovky *vtedy, odvtedy* a pod. Uvedieme niekoľko príkladov:

V čase, keď Jakub Knotek robil prijímaciu skúšku, do jednej z jám vliezla babka s vrecom a lopatou na piesok. (Zúbek) — V čase, keď nezasadá parlament, vykonáva čiastku jeho normotvornej kompetencie tzv. stály výbor, ktorý je zvolený parlamentom. (Luby) — Zmluva nájomná vznikne vo chvíli, keď sa strany dohodnú na dvoch otázkach: na predmete nájmu a na nájomnom. (Luby) — Hádam prvou myšlienkou, ktorá blysne hlavou vo chvíli, keď sa lietadlo vznesie z ruzynského letišťa. (Z. Jesenská)

Ako vidno z uvedených príkladov, takéto konštrukcie sa používajú iba vtedy, keď sa kladie dôraz práve na vyjadrenie časového vzťahu medzi vetami v súvetí, ako aj na precízne vyjadrenie časového bodu alebo úseku. Práve preto sa tieto konštrukcie používajú najmä v odbornom štýle, podobne ako obdobné konštrukcie pri vyjadrovaní iných okolnostných vzťahov medzi vetami (napr. *s cieľom, aby* a pod.). Možno povedať, že v uvedených prípadoch príslovkové výrazy zastupujú funkciu odkazovacích prísloviek s veľmi chudobným lexikálnym obsahom. Významové jadro príslovkového určenia času je reprezentované vedľajšou vetou. Preto sa tu právom hovorí o časových vedľajších vetách.

Treba ešte poukázať na to, že pri týchto konštrukciách sa vždy dodržiava základné pravidlo o používaní časových stupňov v časových vedľajších vetách.

Iného druhu sú príklady, v ktorých sa časová veta so spojkou *keď* spája s nadradenou vetou, ktorá obsahuje príslovkové určenie času vyslovené plnovýznamovým slovom, t. j. príslovkou alebo tvarom podstatného mena. V takýchto prípadoch môže ísť zásadne o dvojaké hodnotenie vedľajšej vety so spojkou *keď*.

Ak sa vedľajšou vetou bližšie určuje podstatné meno nadradené tejto vete, vedľajšiu vetu treba hodnotiť ako prívlastkovú. V týchto prípadoch jednak neplatí základné pravidlo o používaní časových stupňov, pretože nejde o časové vedľajšie vety, jednak v úlohe nadradeného podstatného mena môžu byť aj podstatné mená rozličného významu a vo funkcii rozmanitých vetných členov. Vidieť to na príkladoch:

Vždy príde jej na pamäť jej detský vek, keď ona potratila zdravé údy. (Timrava) — Ustavične marilo sa mi pred očami teplé a sýte snenie, keď otec zasa príde domov... (Jančová)

(O týchto vetách bližšie v odseku o prívlastkových vetách so spojkou *keď*.)

Časové vedľajšie vety sa však môžu pripínať k vetám, ktoré majú plnovýznamové príslovkové určenie času. V úlohe takého príslovkového určenia bývajú najmä príslovky *večer, ráno,* príslovkové výrazy *vo dne, vprostred dňa, v noci,* podstatné mená označujúce nejaký časový bod alebo úsek, napr.: *čas, chvíľa, deň, noc, večer, ráno, jar, leto, predjarie, sobota, nedeľa, Vianoce* a pod. Dej hlavnej vety sa časove určuje týmto príslovkovým určením, ako aj dejom vedľajšej vety so spojkou *keď*. Vzťah obidvoch týchto časových určení k deju hlavnej vety je rovnaký. Podobná je situácia v takých vetách, v ktorých sú dve rovnocenné príslovkové určenia času. Napr.: ***Druhého dňa večierkom, ako obyčajne, dedina zdala sa v tichom spánku, len pred fabrikou černeli sa postavy chlapcov-***

zbojníkov. (Ondrejov) — *Prišla na mrku k lavičke a rozprávali sa potom v e č e r za v e č e r o m — c e l é l e t o.* (Ondrejov)

V tomto type treba určiť vzťah medzi príslovkovými určeniami času. Keďže ide v týchto vetách o rovnocenné vetné členy, ich vzájomný vzťah nie je determinatívny. Príslovkovým určením, ktoré stojí na druhom mieste (t. j. vedľajšou vetou), sa bližšie neurčuje význam prvého príslovkového určenia. Napr. vo vete *S jačmeňom kupčím iba pred jarou, keď ho treba na siatie...* (Kukučín) vedľajšou vetou *keď ho treba na siatie* sa bližšie neurčuje výraz *iba pred jarou,* ale sa dej hlavnej vety časove bližšie určuje z iného hľadiska než príslovkovým určením *iba pred jarou.*[1] Tento vzťah možno zahrnúť do apozície (prístavku).

Tu treba ešte poznamenať, že niektoré prípady v tomto type súvetí sú na hraniciach medzi súvetiami s časovou vedľajšou vetou a súvetiami s prívlastkovou vetou. Hranice medzi uvedenými súvetiami sú však plynulé.[2]

Uvedieme si príklady, v ktorých je časová vedľajšia veta. Niektoré prípady sú prechodné; ich hodnotenie závisí od hľadiska, z ktorého ich posudzujeme.

Les mal teraz celkom iný, odlišný výzor ako vprostred dňa, k e ď je rozpálený prudkým úpekom slnečným. (Zúbek) — V predjarí, k e ď sneh ešte pokrýval polia, už sa zazelenalo drobnou trávičkou. (Ondrejov) — V kosbe to bolo, ale už ku koncu, k e ď sa viac zváža, ako suší. (Tajovský) — Jednej soboty, k e ď sa bol Gusto vrátil z výhrevne a sedel s Tomášom pri pečených zemiakoch, prišla Bela... (Karvaš) — S jačmeňom kupčím iba pred jarou, k e ď ho treba na siatie, a v prednovku, k e ď sú múčnice prázdne. (Kukučín) — Večer, k e ď skončil robotu, vzal sieť a pobral sa k rieke. (Romanovský) — V predostatný večer, k e ď už na ráno zostávalo dokončiť iba prieloh konča lúky, zatiahla sa tvár starého otca do nepoznania. (Tajovský) — Ku kožkám prechovával Ernest Zachara zvláštnu náklonnosť ešte z čias svojej mladosti, k e ď sa túlal po Považí... (Krno) — Obľúbil si ho najmä od večera, k e ď odolal Franckovmu vábeniu, aby sa šli voziť úzkokoľajnou železnicou... (Zúbek)

Časový význam si ponecháva spojka *keď* aj v rámci prirovnávacích viet, ktoré sa obyčajne uvádzajú spojkou *ako.* Charakter takýchto vedľajších viet sa však neudáva spojkou *keď,* ale výlučne spojkou *ako.* Preto v tomto prípade hovoríme vždy o vetách, v ktorých sa prirovnaním k inému deju vyslovuje spôsob deja hlavnej vety.[3] Príklady:

Hovoril, a k o k e ď sa niekto sám so sebou zhovára. (Jesenský) — Smrť dvoch detí ju zvrátila, a k o k e ď víchor zvráti strom od samých koreňov. (Ondrejov) — Viete, to by priliehalo, a k o k e ď zem k zemi priorie a medzu skasíruje medzi nimi. (Kukučín) — Boli presvedčení, že sila ich odvahy a nadšenie premôže všetko, a k o k e ď šibneš čarovným prútikom. (Mináč)

[1] Rovnocenné vetné členy sú veľmi často v priraďovacom vzťahu. V tejto konštrukcii však nemožno hovoriť o priraďovacom vzťahu, pretože obidve príslovkové určenia nemožno spojiť nijakou priraďovacou spojkou (napr. *a, alebo).* Ak by sme použili napr. spojku *alebo,* súvetie by dostalo celkom iný význam: *S jačmeňom kupčím len pred jarou, alebo keď ho treba na siatie.*

[2] Takto hovorí aj Vladimír Š m i l a u e r, *Novočeská skladba,* Praha 1947, str. 363, o špecializujúcom prívlastku, že je „blízky determinujúcemu prívlastku a splýva so substantívnym prívlastkom distinkčným". — Od Šmilauerovho chápania vedľajších viet s časovým obsahom, ktoré sa pripínajú k vetám s príslovkovými výrazmi času, treba sa odchýliť v tom, že každú takúto vedľajšiu vetu nemožno pokladať za časovú vedľajšiu vetu. Za istých podmienok treba aj tu hovoriť o prívlastkovej vete. O tom pozri bližšie pri prívlastkových vetách so spojkou *keď.*

[3] Vety uvedené spojovacím výrazom *ako keď* majú niekedy aj úlohu prívlastkových viet. O tom pozri bližšie v kapitole o prívlastkových vetách.

Prívlastkové vety so spojkou *keď*

Prívlastkové vety so spojkou *keď* sa používajú ako bližšie určenia rozličných podstatných mien s časovým významom, napr.: *čas, chvíľa, vek, doba, deň, noc, ráno* a pod., ako aj niektorých iných podstatných mien, napr.: *vec, príležitosť, scéna, stav, snenie, prípad.*

Tieto vety sú jednoznačne prívlastkové, keď im nadradené podstatné mená v rámci hlavnej vety nemajú úlohu príslovkového určenia času, ale iného vetného člena. Vidieť to na príkladoch:

Boli také časy, k e ď ľudia najradšej doma sedávali ... (Jesenský) — Deti sa ledva dočkali chvíle, k e ď sa malým žiačikom učenie skončilo a mohla som ich poslať domov. (Jančová) — Vždy príde jej na pamäť jej detský vek, k e ď ona potratila zdravé údy. (Timrava) — Janko ale prišiel do toho veku, k e ď sa chlapec rád vystatuje pred dievčaťom ... (Krno) — Pritom každý deň hodinu nadrábali za sobotu, k e ď sa pracovalo len do jednej. (Zúbek) — Prišli mu na um časy, k e ď tadiaľto prvý raz šiel. (Moric) — Počal si pripomínať mládenecké časy, k e ď nemusel iba ťuknúť na oblok, a Cilka otvorila. (Tajovský) — Príde čas, k e ď naše mlčanie v hrobe bude mocnejšie ako naše reči. (Zúbek) — Prišla tá ťažká chvíľa, k e ď sa treba udobriť, ale človek nikdy nevie ako. (Tallo) — O poradí rozhoduje chvíľa, k e ď žiadosť o zápis alebo o predznačenie dôjde do podateľne pozemnoknižnej vrchnosti. (Luby) — Tomáš využil príležitosť, k e ď sa starký na chvíľu odmlčal, a opýtal sa ho ... (Zúbek) — Ustavične marilo sa mi pred očami teplé a sýte snenie, k e ď otec zasa príde domov ... (Jančová) — Uprednostňovanie tejto jedinej vyvoláva v ostatných závisť, no Jurka od Šechnára vovádza do stavu, k e ď mladí študenti vyskakujú z kože. (Hečko) — A na staré dni, k e ď ti žily stŕpnu, tiež aby si pamätal. (Tajovský)

V týchto prípadoch možno hovoriť o prívlastkovej vete so spojkou *keď*, pretože spojku *keď* často možno nahradiť vzťažným zámenom, a zmysel súvetia sa tým nepozmeňuje. Vzťažné zámeno je pritom v takom tvare, aký sa vyžaduje skladobnými vzťahmi v rámci vedľajšej vety. Napr.: *Boli také časy, v ktorých ľudia najradšej doma sedávali.*

Druhá skupina prívlastkových viet so spojkou *keď* odlišuje sa od uvedenej prvej skupiny najmä tým, že podstatné meno, ktorému sa vedľajšia veta podriaďuje, má v rámci hlavnej vety úlohu príslovkového určenia času. Prívlastková funkcia vedľajšej vety sa v týchto prípadoch často naznačuje zámenami *ten, taký, iný,* ktoré sú zhodnými prívlastkami pri nadradenom podstatnom mene. Tieto podstatné mená majú voskrz časový význam.

V ten prvý d e ň, keď Greguš čítal nahlas Robotnícke noviny, prečítal len článok o nezdarenom štrajku. (Zúbek) — A práve v t ú n o c sa to stalo, keď prestalo pršať a ľudia už nestriehli. (Jančová) — Konečne dôvod odporovateľnosti pominie, ak sa neuplatní do roka o d t o h o č a s u, keď donútenie prestalo, alebo keď omyl, prípadne podvod bol spozorovaný. (Luby) — Popchali ste sa po domoch v t a k e j c h v í l i, keď vám nik nemohol odoprieť milosrdenstvo. (Hečko) — Praktický význam práva výmeny je najmä v tom, že ďalší veritelia môžu tak dosiahnuť odloženie nútenej dražby nehnuteľnosti n a i n ú d o b u, keď nehnuteľnosť môže byť výhodnejšie speňažená a keď je nádej, že aj oni budú potom uspokojení. (Luby)

Niekedy niet pri nadradenom podstatnom mene zámenného prívlastku, ale zo zmyslu súvetia jasne vychodí, že sa dôraz kladie na časový úsek (bod), ktorý sa vyjadruje podstatným menom, a nie na dej, ktorý sa vyslovuje vedľajšou vetou. Zdôraznenie podstatného mena sa niekedy zvýrazňuje aj slovkom *práve,* ktoré stojí pred týmto podstatným menom.

Práve vo chvíli, keď som zaklopal na okno, vyšiel z chalupy starší človek a na moje žobroniace slová ma pustil dnu. (Letz) — Až keď majú vo vreckách prvé výplaty, uznajú začudovaní, že päťročnica pomáha predovšetkým im, keď im dala groše práve v ročnom čase, keď v maloroľníckej rodine, mrviacej sa deťmi, nenájde sa už ani koruny... (Hečko)

Niekedy sa prívlastkové vety neuvádzajú iba spojkou *keď*, ale spojovacím výrazom *ako keď*. Je to najmä vtedy, keď vlastnosť nadradeného podstatného mena sa nevyslovuje priamo prídavným menom, ale prirovnaním k deju alebo k nejakej situácii, v ktorej sa predstavovaná vlastnosť typicky vyskytuje. Treba zdôrazniť, že nadradenym podstatným menom obyčajne nebýva slovo s časovým významom. Uveďme si niekoľko príkladov:

Bol pošmúrny čas, ako keď sa k dažďu ´priberá. (Timrava)[4] — Zvierací strach, ako keď sa pes trasie pred búrkou. (Jesenský) — Konečne na dlhé vynukovanie, prosenie otec šiel jesť, práve takej nálady, ako keď chlapca ubijú a potom ho ľutujú, že ho to bolí... (Tajovský) — Ach veď je to celkom prirodzené: mladá krv, potreba tela, ako keď si chceš naplniť prázdny žalúdok... (Švantner) — V srdci mu zahorela taká radosť, ako keď vystupoval z triedy, sledovaný pohľadom nového učiteľa. (Horák)[5]

Príčinné vety so spojkou *keď*

Príčinnými vetami sa vyslovuje skutočná predchádzajúca príčina deja nadradenej (hlavnej) vety. Používanie časovej spojky *keď* v príčinných vetách sa vysvetľuje tym, že dej, ktorý predchádza pred inym dejom, ľahko môže byť aj jeho príčinou.[6]

Ak sa dej nadradenej vety podáva ako minulý, aj dej vedľajšej vety je obyčajne v minulom čase. Vo vedľajšej vete častejšie je sloveso dokonavé ako nedokonavé.

Matiaš sa naduril na tom a vyčitoval sedliakovi jeho nevďačnosť, lebo vraj si tie peniaze už pred pätnástimi rokmi zaslúžil, keď mu v čas lapačky dvoch synov za paholkov prijať ráčil. (Kalinčiak) — „Nanič korteši!" myslel si, keď sme nevedeli 18—20 hlasov oratovať... (Tajovský) — Hnev ju nechal, keď videla mužovo počínanie, a srdce zovrie jej ľútosť. (Timrava) — Nuž rozišli sa mu driemoty, keď začul triezvy, mocný hlas Ondrejov. (Kukučín) — Richtár bol rád, keď sa dozvedel o návrate Katkinom. (Čajak) — Keď nešlo s kresťanskou láskou, chytili sa podvodu. (Jesenský) — Zvadila sa s nimi, že mali oni rozum mať, keď ho jej syn nemal. (Jančová) — Začervenal sa, keď si toto všetko v tejto chvíli uvedomil. (Horák) — Keď však oni mlčali a nezačínali rozhovor, pomaly sa zvrtla a odišla. (Moric)

Pomerne zriedkavé sú súvetia, v ktorých dej nadradenej vety sa podáva ako minulý, ale dej vedľajšej (príčinnej) vety so spojkou *keď* sa vyslovuje slovesom

---

[4] V tejto vete podstatné meno *čas* neoznačuje časový úsek, ale počasie, atmosferický jav.

[5] Ako vidno z ostatných príkladov, druh podradenej vety sa niekedy už v rámci nadradenej vety naznačuje zámenom *taký*, ktoré je formálnym prívlastkom nadradeného podstatného mena.

[6] Na túto okolnosť výrazne poukazuje napr. aj Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, str. 274/5, slovami: „Na vedľajších vetách (t. j. časových) môžeme zreteľne pozorovať prechod od časového vzťahu k vzťahom iným, najčastejšie k dôvodovému (podľa zásady „Post hoc, ergo propter hoc") a podmienkovému.

v prítomníku. Dej vedľajšej vety je skutočnou príčinou deja nadradenej vety, ale je to taký dej, ktorý sa začal už pred dejom nadradenej vety a trvá aj v čase prehovoru.

Teraz ale, keď on viac na svojich, sebe rovných nehľadí, ale sa za grófmi zháňa, a deti v stolici zrodené a vychované viac do ohľadu neberie, tak som si umienil od neho odstúpiť. (Kalinčiak) — Hádam boli vtedy ešte mladá, keď nie sú ešte ani teraz taká stará ako vy. (Tajovský) — „Ani deťom som nemohla dať raňajky, keď na mlieko musím čakať hodinu," vravela Marka Kováčová. (Tallo)

Ak sa dej nadradenej vety podáva ako prítomný, aj vo vedľajšej príčinnej vete so spojkou *keď* býva obyčajne sloveso v prítomnom čase.

Keď ste taký potrebný — no, však ani ja nemám srdce zo skaly — ja síce pri sebe dukátov nemám — ale tu máte tisícku, čo práve toľko stojí ako dvesto dukátov... (Kalinčiak) — A vy, bratia naši rodní, roztratení v svete, zlorečené vaše meno, keď sa nehýbete! (J. Kráľ) — Ale stará mať povedala, že sa mi to už nepatrí, keď chodím do mesta do školy. (Tajovský) — Nad tým jediným má moc v tomto dome, na tom si vyleje hnev, keď na druhom si nemôže, a Paľo kázal trpieť. (Timrava) — Ja sa ti vám iba kabátošov bojím, keď mám pri sebe peniaze. (Timrava) — „No, keď si to žiada, myslím, aby sme mu nelomili vôľu," riekol Votický. (Kukučín) — Peter je rád, keď sa kázeň skončí. (Mináč)

Oveľa zriedkavejšie je sloveso v prísudku vedľajšej vety v minulom čase a sloveso v prísudku nadradenej vety v prítomnom čase. V takýchto prípadoch nejde o štylistické prehodnotenie času (historický prézent) v rámci hlavnej vety, ako sa to vyskytuje niekedy v súvetiach s časovou vedľajšou vetou. Tu ide o čistý príčinný vzťah medzi vetami, a preto možno spojku *keď* nahradiť najvýraznejšou príčinnou spojkou *pretože*.

Keď nebolo možné zmierenie otca so synom a jeho láskou, Samko je odhodlaný. (Tajovský) — Keď som ti bol na pomoci ja, teraz buď ty mne. (Kukučín)

V prítomníku sú deje obidvoch viet, ak ide o historický prézent.

Mamka sa zadiví, keď nájde dva šestáky v kasničke pekne jeden na druhom, akoby ich len prv nebola ani zbadala. (Rázus)

Ak je v prísudku nadradenej vety sloveso v budúcom čase, vo vedľajšej príčinnej vete so spojkou *keď* býva obyčajne sloveso v prítomnom čase, čo odpovedá skutočnosti, že príčina predchádza svoj dôsledok.

Keď ich predať musím, aspoň ich predám dobre... (Timrava) — Boli už istí, že cholera príde, keď sa na ňu tak zastrájajú. (Kukučín) — ...dohovárajúc mu, že bude na starosť žobrákom, keď je i tak na nohy chytený. (Tajovský) — Keď už nemôžeme Gregušovi pomôcť inak, pomôžeme mu aspoň takto. (Zúbek)

Zriedkavejšie je sloveso v rámci vedľajšej vety v minulom čase:

Lebo kto ho obšije, operie, kto mu chleba napečie, kto opatrí na starosť, keď deti pomreli? (Timrava) — Prichodilo by mu skoro vravieť jej „tetka", ale už sa natoľko vracať nebude, keď si ju predtým dovolil tľapnúť niže chrbta. (Tajovský)

Osobitný typ podraďovacieho súvetia s príčinnou vedľajšou vetou uvedenou spojkou *keď* tvoria súvetia, ktorých hlavná veta má ráz zvolacej vety s konštrukciou opytovacej vety. Tieto hlavné vety majú podobný význam ako rečnícke otázky: kladná veta má záporný význam a záporná veta zasa kladný význam.

Takéto súvetia sa používajú v silnom citovom zaujatí, v rozhorčení a pod. Hlavná veta, najmä ak je jednočlenná, má modálny význam.

Načo tebe naše pripíjanie, k e ď máš okolo seba dosť cukrových vecí... (Kalinčiak) — Akože nestrpíš, k e ď je to vlastný muž! (Kukučín) — Kde hľadať peniaze, k e ď sú jedny ako druhé a dajú sa prekryť? (Kukučín) — Konečne čo jej môže ešte odňať, k e ď nemá ničoho, k e ď je biedna, vyhnaná z raja? (Kukučín) — A akože ja budem našej neveste dobrým, k e ď som jej nikdy nechcel do domu? (Timrava) — Driemať akože budeš, k e ď je všetko zaujaté? (Čajak) — Nuž ale prečo neujdete od neho, k e ď vás bije, i deti vám ožobráčil? (Tajovský) — A už ako bude, k e ď sa tak vyhrážate? (Tajovský) — Ako som mohla, k e ď bol zo všetkých najhorší! (Jančová) — Načože mne rozum, k e ď ho ty máš dosť? (Kalinčiak) — Nuž ale, k e ď ti ustanovili taký zákon, čože sa naprotiviš, ako i veľkomožný v nedeľu na kancli vraveli. (Tajovský) — Načo bola tebe žena, k e ď máš tu mater pri sebe? (Timrava) — Ach, Bože, kde je spravodlivosť, k e ď žobrákovi berú to posledné?! (Zúbek) — Ale čože si vymôžeš, človeče nešťastný, k e ď si sám, k e ď sa ťa nemá kto zastať? (Zúbek)

V týchto prípadoch, ako sme to už naznačili, vedľajšie vety so spojkou *keď* pokladáme za príčinné vety. Kauzálny vzťah medzi vetami v súvetí sa ukáže jednoznačne vtedy, keď hlavnú vetu formulujeme ako obyčajnú oznamovaciu vetu. V takom prípade vedľajšiu vetu možno uviesť príčinnými spojkami *pretože, keďže, lebo.*

Akože nestrpíš, keď je to vlastný muž! (Kukučín) — *Musím strpieť, pretože je to vlastný muž.*

K tomuto typu súvetí možno pripojiť aj prípady, v ktorých hlavná veta má formu rozkazovacej vety. Sú to však veľmi zriedkavé prípady. Oveľa častejšie je medzi vetami v súvetí podmienkový alebo príčinno-podmienkový, ale nie čisto príčinný vzťah.

„Rozumejte ma, k e ď múdre hovorím", obrátil sa k domácim; „ja len dobre chcem!" (Timrava)

Podobné sú aj súvetia, ktoré vyslovujeme ako zvolania, pretože chceme tým odstrániť pochybnosť spolubesedníkov o správnosti obsahu nášho tvrdenia. Vedľajšie vety so spojkou *keď* obsahujú príčinu, pre ktorú sa vyslovuje ostatná časť súvetia. Hlavná veta súvetia je obsahom tvrdenia hovoriaceho.

„Isteže ju mám, k e ď chceš vedieť!" dodal povýšeným hlasom... (Tajovský) — A dodržala ho, k e ď raz poviem! (Kukučín)

Podmienkové vety so spojkou *keď*

Podmienkovou vedľajšou vetou sa vyslovuje dej, ktorým sa umožňuje uskutočniť dej nadradenej vety. Je to vyjadrenie možnej alebo neskutočnej predchádzajúcej príčiny deja nadradenej vety.

Podmienkové vedľajšie vety sa uvádzajú spojkou *keď* najčastejšie vtedy, ak sa dej nadradenej (hlavnej) vety podáva ako prítomný alebo budúci.

Ako uvidíme z nasledujúcich príkladov, v takýchto súvetiach sa vedľajšou vetou nevyjadruje jednoznačne len podmienka, ale súčasne aj časová okolnosť, aj podmienka deja nadradenej vety.

K e ď je človek lačný, aj ovsený chlebík smačný. (Príslovie) — Čo nás po bohatstve, k e ď zdravia nemáme. (Príslovie) — Najsladšia driemota, k e ď dáždik šuchotá. (Príslovie) — „Hja", skočí mu do reči Matiaš, „čo tam po reči, k e ď niet v nej veci!" (Kalinčiak) — Omnoho bezpečnejšie sa cítim, k e ď sa držím niekoho. (Jesenský) — K e ď už vreští, nech má aspoň príčinu. (Hečko) — Protiprávne chovanie sa človeka môže byť pozitívne, k e ď niekto niečo koná, alebo negatívne, k e ď niekto, kto by mal konať, nekoná. (Luby) — Múdrejší ľudia povrávali o ňom, že sa vraj pasúva na holiach s prsnatými obryňami, k e ď mu veľmi pľuští, a bol na to súci. (Švantner) — Konečne, nebolo v tom nič divného, v lete spávame vonku v sene, k e ď nám je v kolibe horúco. (Chrobák) — Nedá sa ti dívať na hladné deti, k e ď máš len kus citu v tele. (Tatarka) — A že sa panej nesmiem dať, k e ď mám pravdu, čo by sa ako zlostila. (Jančová)

K e ď neskoro vyjdeš, neskoro prídeš. (Príslovie) — Dobre, k e ď tak rozkážete, apko, pôjdem... (Kalinčiak) — A ma nevysmejete, k e ď vám čosi poviem? (Kukučín) — No, k e ď si ho nenačneš, načnem ho ja... (Čajak) — K e ď je tak, brat ťa vyplatí. (Tajovský) — Treffovi nikdy neodolá, svoj ostatný kúsok chleba mu hodí, k e ď ten prosebne pozrie na neho. (Šoltésová) — K e ď sa chytím, za pol dňa spravím toľko ako ony všetky tri za celý... (Timrava) — K e ď ma znáte, budete azda vedieť, čo som. (Kukučín) — Tých nebolo treba poučovať, to boli samí starí mazáci, tí, k e ď len raz naberú do seba kasárenského povetria, už budú vedieť, čo a ako. (Jilemnický) — K e ď na to príde, vyvalím sa priam aj do kontivára pod hviezdy. (Švantner) — „K e ď pán tovariš Orešanský rozkážu, na mieste ho prijmú!" posmieval sa Pampúch. (Zúbek) — Bude sa túlať, k e ď nedajú pokoja. (Ondrejov)

Oveľa zriedkavejšie sa spojkou *keď* uvádzajú podmienkové vety, keď dej hlavnej i vedľajšej vety je v minulom čase.

Potom som už vynášal stovku za stovkou, k e ď bolo treba. (Kukučín) — Lebo teraz už, k e ď čo stisla, nevzal jej to syn, ale dala vnúčatám. (Tajovský) — Ba koľko ráz ženu udrel, k e ď mu niečo nechcela spraviť po vôli. (Timrava) — K e ď takáto guľka zasiahla daktorého bojovníka, nespôsobila nijaké zranenie. (Zúbek) — Vraví mi, ako zavčas rána za rosy, ešte bosá chodievala na trávu, ako na ňu pani kričala, k e ď doniesla malý batoh... (Jančová)

Osobitne si treba povšimnúť také prípady, v ktorých podmienková veta je infinitívna. Sú to vety s modálnym významom. V prísudku obidvoch viet súvetia obyčajne je to isté sloveso.

K e ď jesť, tak jesť, a k e ď robiť, tak sa skryť. (Príslovie) — K e ď robiť, nuž vraj robiť, a potom už ženú ako diví. (Kukučín)

V hlavnej vete bývajú niekedy odkazovacie slovká (zámenné príslovky), ktorými sa čiastočne naznačuje aj charakter vedľajšej vety. Sú to slovká *to, tak, potom, nuž.*

Ale keď sa u nás raz páni do spevu dajú, t o už ani konca-kraja mať nemôže. (Kalinčiak) — Keď to má pravda byť, čos' tam o Rábe rozprával, t a k si dám nos odrezať... (Kalinčiak) — Ale, pán švagor, však som vám povedal, že keď bude Štefan vicišpánom, p o t o m dostane Anuľku. (Kalinčiak) — „Keď chceš, n u ž môžeš s ňou..." povedal napapršený Gabriel. (Moric)

Veľmi zriedkavo, ak sa podmienkový vzťah medzi vetami má zdôrazniť, používa sa v nadradenej vete príslovkový výraz *v prípade (v tom prípade, v prípadoch* a pod.). Je to výlučne v odbornom štýle:

Absolútna strata subjektívneho práva nastáva v t o m p r í p a d e, k e ď niekto stratí subjektívne právo tak, že ho nenadobudne nikto iný. (Luby) — Hovorí sa ešte

aj o služobnostiach nepravidelných, a to v t ý c h p r í p a d o c h, k e ď sa pozemkové služobnosti zriadia len pre určité osoby... (Luby)

V ojedinelých prípadoch sa používa spojka *keď* v podmienkových vetách, ktorými sa vyjadruje neskutočná podmienka. V týchto vetách je slovesný tvar v podmieňovacom spôsobe. Spravidla je v takýchto vetách spojka *keby*. Spojka *keď* je v týchto prípadoch zastaralá.

O tom súde ja nič neviem, a k e ď by ma odsúdil, to by som protestoval... (Kalinčiak) — Načo je v nej ten mohutný cit, k e ď by ten mal zahynúť, na ktorého je pripútaný. (Kukučín)

Osobitne treba poukázať na to, že podmienková vedľajšia veta so spojkou *keď* býva na rozdiel od iných viet, uvedených touto spojkou, podradená aj vetám vyjadrujúcim rozkaz, zákaz, radu, pokyn a pod. V prísudku týchto hlavných viet je vždy sloveso v rozkazovacom spôsobe.

K e ď máš škodu, o posmech s a n e s t a r a j! (Príslovie) — K e ď sa straty bojíš, zárobku n e ú f a j! (Príslovie) — K e ď si žobrák, n e k u p u j! (Kukučín) — A k e ď ste vy tu páni, a nie ja, tak si r o b t e! (Timrava) — P r a ž s a i t y, k e ď sa ja mám pražiť... (Kukučín) — Čo budeš odťahovať, k e ď si dlžen, p o d p í š! (Tajovský) — K e ď si sa na to vzal, b u b n u j! (Príslovie) — K e ď čert uchytil zvonicu, n e c h u c h y t í aj zvonára. (Príslovie) — K e ď zahryzneš do chrenu, n e k r i č, že ťa štípe! (Príslovie)

Členské spojenie podmienkové so spojkou *keď*

V rámci viacnásobného vetného člena, ktorého časti sú spojené podmieňovacím vzťahom, uvádza sa prvý člen, ktorý je obyčajne záporný, spojkou *keď (keď už, keď aj)* a druhý člen zas obmedzovacím slovkom *aspoň,* alebo odporovacou spojkou *ale.*

Najmenej tisíc ráz nazrel už cez dvorný oblok do prednej izby v nádeji, že zbadá starigáňa, k e ď u ž nie vystretého, a s p o ň ležať na posteli. (Hečko) — Zahrajú nám aj tu veselé frašky, k e ď a j nie povestní umelci, a l e raz ten a raz ten. (Jesenský) — „Kráčajte! K e ď a j pomaly, a l e stále sa pohybujte!" nariadil veliteľ. (Moric) — Ide furmana hľadať, aby mohol ísť do mesta zajtra po trúnok; nech a s p o ň ten bude, k e ď iné nie. (Timrava) — ...ničoho si tak nežiadam, ako aby som vedela k e ď u ž nie maľovať, a s p o ň kresliť natoľko... (Šoltésová) — K e ď u ž nie na iné, a s p o ň na trovu, na pitie by boli. (Timrava) — A keď nemáš doma ani múky, ani soli, kto ti pomôže, k e ď nie pán Adam Bešeňovský? (Kalinčiak)

Prípustkové vety so spojkou *keď*

Prípustkovými vedľajšími vetami sa obyčajne vyjadruje skutočná alebo možná príčina deja hlavnej vety, ktorá však v danom prípade neplatí (nie je platná). Takéto vety sa iba výnimočne uvádzajú spojkou *keď*. Spojku *keď* možno tu nahradiť základnou prípustkovou spojkou *hoci.*

Sama na moje dve uši som počula z jej úst, že si požije na slobode, k e ď jej je hlava začepčená. (Timrava) — Im je i tak dobre, k e ď škrieka — hocijako dobre. (Timrava)

Napriek tomu, že spojka *keď* nevyjadruje výrazne prípustkový vzťah medzi vetami, používa sa v spojkovom spojení *keď aj, keď i* veľmi často na uvedenie prí-

pustkových vedľajších viet. Je zaujímavé, že aj v záporných vetách je *keď aj, keď i,* a nie „keď ani".

Dobrá obuv, keď aj trochu tlačí, je milá. (Príslovie) — Ducha však nenazbieral, keď i zažil najkrajšie a najvoľnejšie slovenské časy a chápal, čo je slovenčina a národovectvo. (Tajovský) — Ale ich bude mať, keď ich aj nemá. (Jesenský) — A potom, keď i nemá bohatstva, a po žobraní tiež nemusí ísť. (Čajak)

Podmetové vety so spojkou *keď*

Podmetové vety uvedené spojkou *keď* majú podmienkový význam. Používajú sa iba pri takých hlavných vetách, ktoré majú v prísudku alebo isté slovesá, alebo v ktorých ide o hodnotiacu predikáciu.

V prísudku hlavnej vety bývajú napr. slovesá *lichotiť, tešiť, mrzieť, dobre (zle) padnúť, škodiť, stačiť, vyrušiť* a pod.

Pani Milanke nesmierne lichotilo, keď sa niekto s ňou zamestnával, ju ľutoval aspoň rečou. (Tajovský) — Teší nás, keď môžeme hovoriť o tom, čo nás jedom plní. (Jesenský) — Mať mrzelo, keď ho vše ani nemohla poznať. (Tajovský) — Dobre mu padlo, keď sa Marienka k nemu hlásila ako ku svojmu blízkemu... (Krno) — Statku veľmi škodí, keď musí stáť v mokrom. (Kukučín) — Aby sme vedeli pochopiť veľkosť svetelnej rýchlosti, stačí keď pripomenieme... (Hajko) — Sadol si za stôl, jedol, čo mu predložila, a Anne stačilo, keď videla, ako mu chutí. (Mináčová) — A na môj veru, neurazím sa, ani ma nevyruší, keď priam teraz polovica z vás vstane a odíde drichmať na brloh. (Chrobák)

Hodnotiaca predikácia sa vyslovuje obyčajne menným prísudkom, ktorého významovým jadrom je podstatné meno, prídavné meno alebo príslovka. Spona je vždy v 3. os. sg. a stredného rodu. Spony niet obyčajne pri podstatnom mene.

Aká radosť, keď syn urobí prvý krok samostatný! (Kukučín) — Hotová zábava, keď rozprávali, čo vystrájajú chlapci na salaši a doma cez zimu. (Tajovský) — To je pekne, keď je mladá žena veselá, nie zachmúrená ako vy. (Timrava) — Lepšie je len, keď človek môže sedieť doma pri gazdovstve a pri plnej mise. (Čajak) — Nie je na zavrhnutie, keď pre dievča niekto neje celý deň! (Timrava) — Dosť je mi proti mysli, keď mám zapisovať kubatúru kmeňov... (Jilemnický)

V tomto druhom type viet s podmetovou vetou, uvedenou pomocou spojky *keď,* býva v rámci hlavnej vety odkazovacie zámeno *to,* ktoré možno pokladať za formálny podmet vety. Skutočným podmetom je však vedľajšia veta.

To je pekná reč, keď volajú jesť. (Príslovie) — To je veľké vyznačenie, keď gazdiná zverí si kravu na cudzie ruky, a nie na svoje. (Timrava) — ...a dobre je to, keď sa o teba nikto nestará, len ty sám. (Kalinčiak) — A ti je to nie zle, keď ťa takto bozkávam? (Šoltésová) — Len teraz vidím, aké je to šťastie, keď je človek zdravý a môže pracovať. (Zúbek) — I pre mňa je to radosť, keď vidím okolo seba spokojných a dobrých ľudí! (Tallo)

Zreteľové vety so spojkou *keď*

Zreteľové vedľajšie vety vyjadrujú okolnosť, vzhľadom ku ktorej platí obsah nadradenej vety. Tieto vety sa uvádzajú spojkou *keď* najmä vtedy, keď v ich prí-

sudku je sloveso dicendi. Vlastný zreteľ sa vyslovuje potom až v predmetovej vete, ktorá rozvíja sloveso dicendi v prísudku vety so spojkou *keď*.

Bradu opatrovala mu žena, ale jednako v tvári bol neúhľadný, keď pripomeniem ešte, že mal nízke okrúhle čelo a hrubé obočia, porastené kostrbatými vlasmi. (Tajovský) — A ja, na môj dušu, nechcem ani len trochu zveličovať, keď poviem, že my tu, na tomto kúsku slovenskej zeme, bojujeme zas za slobodu celého sveta. (Jilemnický) — A mal stopercentnú pravdu, keď vravel, že „každá kvapka robotníckeho potu" znamená zlatku do podnikateľovej pokladnice. (Krno)

Doplnkové vety so spojkou *keď*

Ojedinele sa uvádza spojkou *keď* aj doplnková veta, ktorou sa vyslovuje doplnok k predmetu nadradenej vety. Doplnkom k predmetu je tu dej, ktorý platil v istom čase.

Niekoľko starších ľudí sa ešte pamätalo na Ernesta Zachara, keď bol ako sirota po nebohom roľníkovi Ernestovi Zacharovi a nebohej Zuze z Pažite, ako prezývali jeho mať, mlynárskym učňom vo vyšnom mlyne. (Krno)

Zdôraznenie významu spojky *keď* partikulami

Ako sme videli v predchádzajúcich odsekoch, spojka *keď* sa používa na pripojenie rozličných vedľajších viet. Okrem toho sme videli, že pomenovacia funkcia spojky *keď* — ako každej inej podraďovacej spojky — môže byť už v rámci nadradenej vety naznačená rozličnými odkazovacími slovami. Teraz si všimneme prostriedky, ktorými sa zdôrazňuje pomenovacia hodnota spojky *keď*.

Takúto úlohu majú pri spojke *keď* niektoré partikuly, pripojené alebo k odkazovaciemu slovu už v rámci nadradenej vety, alebo položené až v rámci vedľajšej vety tesne pred spojku *keď*. Prvý prípad máme napr. v súvetí: *Napokon im pri transporte zutekal a vrátil sa k nám iba vtedy, keď sme už mali vojnu za sebou.* (Jilemnický) Druhý prípad je oveľa častejší a máme ho napr. v tomto súvetí: *Keď sa dve kmotry zišli a trkotali, nezvedeli, iba keď im zalupkala za chrbtom zástera.* (Kukučín)

Najčastejšie sa používajú partikuly *iba* a *len*, ktorými sa obmedzuje platnosť vzťahu, vyjadreného spojkou *keď*, na prípady uvedené vo vedľajšej vete. Tým činom sa v podstate zdôrazňuje zviazanosť viet do súvetia — a teda aj význam spojky. Uveďme si príklady:

Ruky utieral o nohavice alebo klobúk a krpcov ani nevyzúval, iba keď ho niečo omínalo alebo podošvu bolo treba prišiť. (Tajovský) — Z kuchyne na dvorec nebolo počuť ani slova, iba keď zavrešťal malý Julík. (Tajovský) — Iba keď sa mu pred očami zjavila škola, zastal. (Horák) — A tak poskakoval zo smreka na smrek ako veverička, iba keď už bol hore. (Jančová)

Len keď ma treba harušiť — nezamlčíte nič. (Kukučín) — Čupríka, len keď vo foteli sedel, zbadal, že vyviedol veľkú hlúposť. (Jesenský) — Ani ja, ani ty nepôjdeme na strom, len keď čerešne dozrejú. (Ondrejov) — Ani ľudí nezbadal, čo šli po ceste, len keď sa mu prihovorili. (Timrava) — Len keď presníval horúčky, zbadal, akou opaterou ho obklopil neznámy robotník. (Tatarka)

Že takýmito partikulami sa zdôrazňuje vzťah medzi vetami v súvetí a tým aj význam spojky, vidno veľmi jasne pri použití partikuly *až*. V takýchto vedľaj-

ších vetách, uvedených spojovacím výrazom *až keď*, ide o presné vyjadrenie časového bodu, pokiaľ trvá dej nadradenej vety, alebo kedy sa uskutočnil dej nadradenej vety. Uvedieme príklady:

Blázon nebýva múdry, a ž k e ď ho vyperú. (Príslovie) — Prebudil sa z omámenia, a ž k e ď don Roko zaintonoval svojím nosovým prízvukom... (Kukučín) — Chlistoňa zbadal sedieť na klátiku, a ž k e ď sa pred ním pohol... (Hečko) — Čo chceli piť na Urdov účet, hneď si prisadli, ostatní, a ž k e ď krčmár ponalieval. (Tatarka) — Železnicu začali stavať, a ž k e ď prišiel starý otec z Ameriky. (Jančová)

Na zdôraznenie okolnosti, vyjadrenej vedľajšou vetou, sa používajú partikuly *najmä, zvlášte*. Tak vznikajú potom spojovacie výrazy *najmä keď, zvlášte keď*. Prvý z nich je častý, druhý zriedkavý. Napríklad:

Prilietajú čierne drozdy, n a j m ä k e ď je tuhá zima. (Ondrejov) — To Krútňavu zarmútilo, n a j m ä k e ď v posledné noci kocúr, trápený neznámymi bolesťami, začal žalostne revať. (Urban) — A ženu ctí i takýto prenáhlený súd, z v l á š t e k e ď je priaznivý. (Kukučín)

PRÍTOMNÝ ČAS OZNAMOVACIEHO SPÔSOBU VO VÝZVOVEJ FUNKCII

František M i k o

Gramatické kategórie nie sú čo do svojej významovej náplne jednoduchým javom. Vo svojom význame obsahujú vždy niekoľko znakov. Pritom sa funkčne istým spôsobom dopĺňajú s najbližšími kategóriami (napr. pri slovesách kategória času a spôsobu, kategória času a vidu, času a stavu ap.). To umožňuje ich rozmanité funkčné využitie.

Pokúsime sa vysvetliť jeden prípad použitia prítomného času oznamovacieho spôsobu, a to vo výzvovej funkcii. Povšimnime si niekoľko viet:

Úlohou učiteľa *je* rozvíjať reč dieťaťa, jeho slovník. Učiteľ *spresňuje* doterajšiu zásobu slov žiakov tak, aby dobre poznali obsah a význam slov, ktoré používajú, a *obohacuje* slovník žiakov novými slovami.

Výber učiva *je* v súlade s priebehom školského roku a so zmenami ročných období.

V hodinách jazyka slovenského *chodia* žiaci do najbližšieho okolia na vychádzky s presne určeným programom a cieľom pozorovania, pravidelne *pozorujú* prírodu a prácu ľudí, *pozorujú* prírodniny, ktoré si priniesli, a *rozprávajú* o nich, *pracujú* v kútiku prírody a v školskej záhrade, prakticky sa *oboznamujú* s jednoduchými nástrojmi (kladivom, nožnicami, nožom, náradím záhradníckym i domácim, potrebným na upratanie), *používajú* učiteľovo rozprávanie a predčítavanie, *hovoria* o tom, čo počuli, *rozprávajú* o obrazoch, filmoch a divadelných hrách, ktoré dokresľujú učivo, na schôdzkach v triede a pri vychádzkach na rôzne pracoviská *poznávajú* jednotlivých pracovníkov a *hovoria* s nimi o ich práci, *hrajú* sa na rôzne pohybové a didaktické hry.

(Z učebných osnov pre prvý až piaty ročník všeobecnovzdelávacích škôl, Bratislava 1954, 9—10.)

Ide tu o úryvky z textu, ktorý obsahuje pokyny a rady, ako má učiteľ postupovať pri vyučovaní. Celý text, z ktorého sme úryvky vybrali, má výzvový charakter, vidno to konečne aj na uvedených príkladoch. Apelatívnosť textu je však pomerne zastretá, oslabená, nie však do tej miery, aby sme čo i len na

chvíľu zapochybovali, že máme do činenia s vyjadrovaním, ktorého cieľom je koniec koncov vyzývať, prikazovať — i keď nie priamo a výslovne.

Skúmajme gramatickú stránku veci. Ktorými prostriedkami sa naznačuje výzvový charakter kontextu?

V prvej vete je výzvová modálnosť vyjadrená lexikálne, slovom *úloha*. Ostatné vety sú formálne oznamovacie a figuruje v nich ako hlavný ukazovateľ oznamovacej modálnosti indikatív prézentu plnovýznamových slovies alebo ekvivalentov plnovýznamového slovesa *(spresňuje, obohacuje, je v súlade, chodia, pozorujú, pracujú, rozprávajú, oboznamujú sa, počívajú, hovoria, poznávajú, hrajú)*. Keďže akýkoľvek iný prostriedok (intonácia, slová s výzvovým významom), ktorý by vyjadroval výzvové zameranie textu, v uvedených ukážkach chýba, môže apelatívnosť vyplývať jedine zo slovesného tvaru oznamovacieho spôsobu prítomného času. O tom sa napokon presviedčame i skúsenosťou — pri čítaní viet. Ako to, že prézent indikatívu pôsobí ako výzva, a nie ako oznámenie?

Prítomníkom nedokonavých slovies vyjadrujeme prítomné deje (Slovenská gramatika, str. 265). Ide v našom prípade o deje, ktoré sa odohrávajú t e r a z? Ide vôbec o deje, ktoré sa s k u t o č n e odohrávajú? Celkový zmysel kontextu nám zrejme hovorí, že nie, že deje, o ktoré ide, sa m a j ú odohrať, že ich t r e b a uskutočniť, a to nie v prítomnosti, ale v budúcnosti.

Zdá sa teda, akoby tu bol rozpor medzi skutočnou časovou a spôsobovou platnosťou uvedených výpovedí a medzi gramatickou formou času a spôsobu. Na druhej strane zase cítime, že práve použitie prítomného času oznamovacieho spôsobu je v danom prípade na mieste.

Teda nijaký rozpor, ale práve naopak, jedinečný súhlas medzi významom a formou. To znamená, že vo významovej a funkčnej povahe indikatívu prézenta musí tkvieť moment, ktorý umožňuje použiť tento tvar i pre účely výzvy. Pritom je zrejmé, že na tomto použití majú podiel obidve slovesné kategórie, prítomný čas i oznamovací spôsob. Ostatne, medzi obidvoma je úzka podstatná súvislosť. Slovesný spôsob je gramatická kategória základná, nadradená, všeobecná, kým slovesný čas je jeho jednou, špeciálnou stránkou,[1] ktorá v ňom väzí — alebo lepšie povedané — z neho vyplýva. Z istého typu slovesného spôsobu vyplynie, či daný dej chápeme v čase alebo nie, či pôjde o čas skutočný alebo nie, a ktoré časové eventuality sú v ňom možné.

Aká je modálno-časová súvislosť, ktorá umožňuje použiť indikatív prézentu na vyjadrenie dejov, ktoré treba uskutočniť, a aká je špecifická platnosť tohto použitia?

Predovšetkým ako dôkaz, že v našom prípade ide nabzaj o výzvovú funkciu prézentných tvarov indikatívu, možno uviesť, že každý z použitých slovesných tvarov môžeme bez podstatnej zmeny kontextu nahradiť analytickým spojením, v ktorom je výzvovosť vyjadrená explicitne modálnym slovesom, alebo modálnou vetnou príslovkou, alebo priamo jednoduchým, prípadne opisným tvarom imperatívu:

Učiteľ m á spresňovať... Výber učiva m á b y ť (n e c h j e) v súlade... V hodinách jazyka slovenského m a j ú chodiť žiaci... Cviky postojačky p í š e m e (t r e-

[1] Pozri N. S. P o s p e l o v, *Kategorija vremeni v stroje russkogo glagola*, Voprosy teorii i istorii jazyka v svete trudov J. V. Stalina, Moskva 1952, 292, 296—297. Podobne — aj keď nie výslovne — Eugen P a u l i n y, *Slovesný čas v slovenčine*, Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno 1948, 343 a n.

b a p í s a ť) pohybom celej ruky, pričom sa pravá ruka n e s m i e dotýkať písacej plochy.

Druhý dôkaz spočíva v okolnosti, že prítomný čas ako protikladne súvzťažný s ostatnými časmi indikatívu môžeme podľa potreby nahradiť časom budúcim alebo minulým. Časová platnosť výpovede sa tým prirodzene mení, no platnosť slovesného spôsobu ostáva zhruba zachovaná. V našom prípade tvar slovesného času meniť nemôžeme.

Veta *V hodinách jazyka slovenského chodili žiaci do najbližšieho okolia* má síce zmysel, ale v celkom inej, nevýzvovej modálnej rovine. Porušením času sme zmenili i platnosť slovesného spôsobu. Veta takého druhu sa v našom kontexte nemôže vyskytnúť. Protikladnosť časov je tu, podobne ako pri imperatíve, zrušená.

A konečne ešte jeden dôkaz. V základnom použití prítomníka sa vidový rozdiel medzi nedokonavými a dokonavými slovesami javí ako rozdiel časový (*nesiem — ponesiem*). Vo výzvovom použití tento časový rozdiel mizne (čo je konečne charakteristické aj pre iné neprézentné využitia prítomníka) a ostáva iba rozdiel vidový:

Do rozpusteného masla *pridáme* očistený vylúpaný hrášok... *Osolíme* a *dusíme* za podlievania vodou. (S e č a n s k ý, *Varíme zdravým a chorým*)

Pristúpme teraz k vlastnej otázke nášho prípadu. Čo má spoločného prítomný dej s dejom žiadaným, postulovaným? Spoločný je im predovšetkým a jedine moment uskutočnenia. Príkaz predpokladá uskutočnenie.[2] V stupnici „skutočnosti" slovesného deja máme v slovenčine tieto eventuality:

	Dej, ktorý		
treba uskutočniť	sa uskutoční	sa uskutočňuje	sa uskutočnil
treba uskutočniť, ak	sa uskutoční, ak	by sa uskutočňoval, keby	by sa bol uskutočnil, keby

V našom kontexte celkové jeho súvislosti nútia chápať indikatívne vyjadrené deje ako výzvu.

Ide tu vlastne o gramatickú metonymiu, o prenesenie žiadaného deja do roviny deja uskutočňujúceho sa (*píšme — píšeme*). Dej sa predstavuje posunutý do momentu uskutočnenia. Moment záväznosti uskutočniť dej pritom vyplýva nie z naliehavosti, ktorá je vlastná imperatívu, ale z toho, že sa dej priblíži k skutočnosti, čím stúpa nepochybnosť, že sa dej uskutoční, že ho treba uskutočniť. Silou, ktorá zaväzuje uskutočniť dej, je sila aktuálnej skutočnosti, ktorú vyjadruje indikatív prítomníka. Zvláštnosťou tejto záväznosti, ktorá ináč charakterizuje každú výzvu, je v našom prípade úplná nepochybnosť o tom, že dej treba uskutočniť, a tú pridáva deju indikatív prézentu, ktorý kontext žiada chápať postulatívne.

Druhá stránka tejto gramatickej metonymie je oslabenie naliehavosti zámenou imperatívu alebo modálnych pomocných slov indikatívom. Imperatívom sa nátlak na uskutočnenie deja vyjadruje priamo, tvarom. V postulatívnom indikatíve nie je vyjadrený moment nátlaku. Avšak predstava uskutočňovania toho, čo ešte len treba uskutočniť, pôsobí ako donucovacia, zaväzujúca sila.

---

[2] Pozri A. V. I s a č e n k o, *O prizyvnoj funkcii jazyka* (O apelovej funkcii jazyka), Recueil linguistique de Bratislava, Volume I, Bratislava 1948, 50.

Naliehavosť, ktorú vyjadruje imperatív, predpokladá istý pomer pôvodcu rozkazu a jeho adresáta. Ide tu o pomer rozkazovateľa a vykonávateľa rozkazu. Je to pomer podriadenosti. Vykonávateľ rozkazu sa gramaticky odráža v slovesnej osobe *(piš! píšme! píšte!)*. V našom prípade sa obsah vety odväzuje od rečovej situácie a jej účastníkov. Vykonávateľ postulovaného deja (učiteľ) už nevystupuje nutne v každej vete. Funkcia podmetu sa totiž uvoľňuje z viazanosti na priameho adresáta rozkazu:

V jednej vyučovacej hodine prebieha *rozhovor* obyčajne v dvoch až štyroch reprodukciách výtvarných diel. *Práca* na všetkých hodinách bez ohľadu na to, do ktorého okruhu patrí, tvorí jednotu.

Dokonca môžeme takto vyjadriť i druhotného vykonávateľa rozkazu:

Od počiatku si *žiaci* zvykajú čítať slabiku ako celok, bez hláskovania. Vo všetkých triedach pozorujú *žiaci* počasie a všetky zmeny v živote prírody i v ľudskej práci.

Sloveso sa dá potom voľne použiť, napr. i vo zvratnej konštrukcii:

Čítanie a písanie *sa vyučuje* tak, aby čítanie čo najviac dopĺňalo a podporovalo písanie, a naopak. Celkový ročný počet hodín *sa zachováva*.

Takto sa dá téma rozvíjať v súvislom kontexte. Imperatív to dosť dobre neumožňuje, pretože sa uplatňuje v kompozícii prejavu ako izolujúci činiteľ.

Indikatívom prézentu vo výzvovej funkcii sa teda oslabuje alebo i ruší hierarchia účastníkov výzvy. Výzva prestáva byť priamou. Rozkazovateľ i adresát rozkazu ustupujú do pozadia. Výzva sa stáva menej osobnou. Do popredia vystupuje sám obsah vety, jeho vecné súvislosti. Tento obsah sa predstavuje ako skutočný, čím navodzuje samozrejmosť, nepochybnosť, že obsah treba uskutočniť. Ide tu teda o „návodný", „metodický" indikatív prézentu, s ktorým sa stretávame v rozličných návodoch, v metodických popisoch ap. Napr.:

Smeti z domu, črepy, popol, zvyšky jedál, zvädnuté kvety, handry a iné smeti *odstraňujeme* tam, kde odvoz nie je organizovaný, napr. na dedine, takto: ak je to možné, všetko, čo sa dá spáliť, *spaľujeme*, črepy, popol a podobné veci *odnášame* do jám, ktoré sa potom *zasypú*.

(Správne upratovanie obytnej miestnosti)

Studňu *hĺbime* ako šachtu v priemere 80—150 cm. Keď narazíme na vodonosnú vrstvu, šachtu *upravíme* vyšalovaním betónovými skružami. Záhlavie studne *riešime* ako manipulačnú komoru s možnosťou osadiť ručné alebo motorové čerpadlo.

(Dobrá studňa — zdravá voda)

Odblanené teľacie mäso *pokrájame* na kocky a *varíme*. *Pridáme* k nemu umytý, na ružičky rozobraný karfiol. Neskoršie uvarené mäso s karfiolom *vyberieme* a vývar *odložíme*.

(Sečanský, *Varíme zdravým a chorým)*

Vety v „návodnom" kontexte, v ktorých nejde o návod, ale o vysvetlenie alebo konštatovanie, majú normálny indikatív prézentu:

Kurzorické čítanie, to *je* čítanie samostatné.

Pri písaní sa *vytvárajú* návyky trojakého druhu: technické, grafické a pravopisné.

Tematické kreslenie *formuje* citové vzťahy žiakov, *rozvíja* ich pozorovacie schopnosti, ich zrakovú pamäť a práve tak i schopnosti kombinačné, tvorivé a usudzovacie.

Poradie písania písmen, slov a krátkych viet *je* závislé od výučby čítania.

Tým *vytvárame* predpoklady pre úspešné vyučovanie písania a *umožňujeme* žiakom, aby pri písaní písmen sústredili svoju pozornosť najmä na písanie nového písmena.

Tým *sa zamedzí* mechanické písanie písmen, slabík a slov a *vedie sa* k uvedomelému precvičovaniu.

Pravda, niekde je aj tu možnosť chápať indikatív výzvovo *(má formovať, rozvíjať, majú sa vytvárať, nech je závislé, máme umožňovať, tým sa má zamedziť).*
Vo vedľajších vetách sa indikatív chápe podľa súvislosti ako výzva, len keď ide o nevlastné vzťažné vety:

Žiaci rozprávajú o obrazoch, filmoch a divadelných hrách, ktoré *dokresľujú* učivo.
Žiaci nacvičujú písanie písmen a slov, píšu slová podľa diktátu, ktorému vždy *predchádza* zvuková analýza a syntéza, opisujú slová a krátke vety.
Z 1/3 cukru pripravíme karamel, ktorý *rozpustíme* v precedenej horúcej káve a *prevaríme.*

Ináč sa chápe indikatív oznamovaco:

Smotanu šľaháme v porcelánovej mise, kým nám *nezhustne.*
Vodu varíme s maslom: Keď *vrie,* prisýpame za stáleho miešania múku a varíme, kým sa *neutvorí* hustá kaša, ktorá *sa nelepí* ani na nádobu, ani na varešku.

Skúmaný prípad použitia prítomníka oznamovacieho spôsobu nie je pre tento slovesný tvar typický. Výzvovú modalitu vyjadruje uvedený tvar len pod nátlakom kontextu. Ako sme videli, niekde výzvová platnosť kolíše. Na jej posilnenie sa na istých miestach kontextu musia uvádzať modálne slová a slovesá, ktoré výzvu výslovne vyjadrujú. Tým sa udržiava súvislosť výzvovej modality v celom kontexte.
S daným prípadom nemožno stotožňovať ten jav, keď prézens (a futúrum) vyjadruje priamo výzvu:

Berieš si všetky svoje veci, *bališ* a ráno nech si na mieste! *Ideš* už alebo nie?! *Budeš dávať* pozor! *Prinesiete* mi baliaci papier!

•

Vzhľadom na to, čo sme zistili pri používaní tvaru prítomného času oznamovacieho spôsobu vo výzvovej funkcii, treba povedať, že slovesná kategória spôsobu a času sa musí vymedzovať ako jeden zložitý jav. Indikatív prézentu vyjadruje potom len to, že ide o deje, ktoré sa uskutočňujú. Časové umiestnenie a rozsah uskutočňovania deja, existenciálny zmysel tohoto uskutočňovania udávajú jednotlivé druhy indikatívu prézenta. „Návodný" indikatív prézenta nám vyjadruje deje, ktoré sa uskutočňujú len v predstavách ako deje žiadúce. Moment uskutočňovania je daný samým prézentom, moment žiadúcnosti je daný kontextom alebo situáciou. Vzhľadom na to morfologický, t. j. gramatický zmysel má len všeobecný význam prézentu.[3] Tento význam hovorí, že pri indikatíve prézentu ide o uskutočňovanie deja vôbec, a nie o reálnu prítomnosť deja.[4] Zvláštne modality tohoto uskutočňovania majú len platnosť negramatickú, štylistickú.[5]

---

[3] O všeobecnom a špecifickom význame gramatických kategórií pozri Roman Jakobson, *Beitrag zur Kasuslehre,* TCLP 6, 1936, 240 a n. — O všeobecnom význame prítomníka pozri aj v *Grammatike russkogo jazyka* I, AN SSSR, Moskva 1953, 484 a n.
[4] Ako hovorí v podobnej súvislosti, pri rozmanitom využívaní kondicionálu, E. Pauliny (c. d. 349), „využitie jednotlivých tvarov slovesného času by nebolo možné vtedy, keby jednotlivé časy boli iba znakmi pre fyzikálne časové vzťahy".
[5] Pozri Pauliny, c. d. 349.

MELÓDIA OPYTOVACÍCH VIET

Vlado Uhlár

Vetnej melódii sa v škole venuje pomerne malá pozornosť. V školskej praxi sa vychodí zo zásady, že je to vec vlastná každému príslušníkovi nášho jazykového spoločenstva, že teda každý Slovák má dobrú vetnú melódiu, tobôž učiteľ. Ak sa dakedy zisťujú nesprávnosti, tak sa zväčša správne vysvetľujú ako následok zámernej snahy tvoriť vetnú melódiu odchýlne, nech sú už dôvody akékoľvek. Preto sme sa uspokojovali ináč s veľmi správnym upozornením učebníc *„dbať pri rozprávaní a čítaní na prirodzenosť vetnej melódie"*.

Hlavné druhy viet majú v slovenčine v podstate ustálenú melódiu, preto aj poučenie o nej je celkom prosté.[1] Vo všeobecnosti a bežne v školskej praxi sa používajú o vetnej melódii, a to najmä v súvislosti s čítaním, vlastne iba tieto poučky:

Na konci vety hlas klesá (pri bodke).
Pri čiarke sa hlas dvíha.
Hlas sa dvíha na konci opytovacích viet.

Táto posledná poučka v triedach národnej, ba aj osemročnej školy dostáva často v snahe po najväčšej úspešnosti zjednodušením ešte skreslenejšiu podobu:
Pri otázniku sa hlas dvíha.

Aké sú často dôsledky takéhoto skreslenia skutočného stavu pre nedostatočné odborné vedomosti viacerých vyučujúcich? Pomýlená, zlá, neprirodzená vetná melódia najmä opytovacích viet s opytovacím zámenom alebo príslovkou na začiatku.

Táto chyba sa často vystupňúva najmä u mnohých malých žiakov národnej školy, ktorí majú vyvinutý zmysel pre vetnú melódiu. Takíto žiaci rýchlo a ochotne si osvojujú požiadavku učiteľa, ľahko napodobňujú i v tomto prípade jeho „vzornú" výslovnosť, získavajú sami pochvalu a kladú sa za vzor ostatným deťom, ktorých vetná melódia pri čítaní a prednášaní básničiek býva „málo výrazná". No ich „výrazné" čítanie kriví a kazí aj samotnú reč.

Napodiv stretávame sa s nesprávnou vetnou melódiou opytovacích viet nielen u žiakov národnej školy, ale aj tam, kde by to rozhodne nemalo byť: zavše pri čítaní textov v rozhlase, ba, zaiste ojedinele, aj v reči hercov. Napodobňovaním niektorých uznávaných autorít prenikajú takéto nesprávnosti na miesta, kde by sme ich naozaj nečakali. Stretli sme sa s nimi napr. na celoslovenských recitačných pretekoch v Dolnom Kubíne (máj 1955).

Piaty spev klasickej Bottovej „Smrti Jánošíkovej" sa začína dobre známym veršom, v ktorom Jánošík, precitnuvší zo sna, opakuje žalárnikovu výzvu a k nej pridáva otázku

---

[1] Pauliny—Ružička—Štolc v *Slovenskej gramatike*, 2. vyd. (1955), v kapitole o intonácii (čiže melódii vetnej) v § 84 v niekoľkých jasných vetách s príslušným grafickým znázornením podávajú toto poučenie:

V oznamovacích a želacích vetách melódia na konci klesá. To sa vyznačuje bodkou.

V rozkazovacích a zvolacích vetách melódia bez prechodu prudko klesá z najvyššieho stupňa na najnižší. To sa vyznačuje výkričníkom.

V opytovacích vetách melódia stúpa, keď nemajú na začiatku opytovacie zámeno.

Ak na začiatku opytovacej vety je opytovacie zámeno, vtedy melódia klesá ako v oznamovacej vete. Otázka sa vyznačuje otáznikom.

o pôvodcovi výzvy (Zhotuj dušu k odchodu! — kto mi to povedá?). Karol Strážnický, bratislavský žiak, víťaz v kategórii pre žiakov 9.—10. tried jedenásťročných škôl, predniesol otázku v druhej časti verša so stúpavou melódiou, ktorá je v úplnom rozpore s melódiou doplňacích opytovacích viet. Keďže išlo o veľmi dobrého recitátora, ktorého rečová kultúra bola vo všeobecnosti naozaj vynikajúca, takéto hrubé porušenie melódie zapôsobilo veľmi nepríjemne. Keby bolo išlo o vplyv spomenutej zjednodušenej poučky („v opytovacích vetách sa na konci hlas dvíha"), bolo by to bývalo primitívnosťou. Ale niektorí členovia poroty poukázali, že Strážnický v tejto veci celkom podľahol vplyvu ktorémosi vynikajúceho bratislavského herca, ktorý sa opätovne v recitácii dopúšťal tej istej chyby v tom istom verši.

V bratislavskom rozhlase na jar (1956) vysielali hru Názima Hikmeta „Legenda o láske". Poslucháči sa pozastavovali, že réžia pripustila nesprávnu melódiu doplňacích opytovacích viet (sú vysádzané kurzívou):

Derviš: Akže je tak, *nuž načˇ sa umárate?*

Bechzad: Načo sa umárame [rozvažovacia otázka]?

Nuž a ty, *načo ty dýchaš?* (Str. 42.)

Derviš: *Prečo sa hneváš?* (Str. 56 v kniž. vydaní z r. 1954.)

V Kukučínovej poviedke „Regrúti" sú na jednom mieste tieto otázky utrápenej matky:

Čo je to tá vojna?

Kto má z nej osoh?

Kto by sa ozval proti tomu, keby vojnu prišlo zrušiť?

Načo je teda?

Keď mi žiaci v 3. ročníku odbornej školy radom čítali tieto vety s nesprávnou melódiou, bolo zrejmé, že tu ide o „dôkladnú", pravdaže, celkom nesprávnu školskú výslovnosť. Traja žiaci z dedinskej osemročnej školy zo stredného Liptova, o ktorých išlo, potvrdili, že museli tak vyslovovať každú vetu s otáznikom na konci. Uvedený prípad nie je osihotený.

Overil som si to i v 4. triede národnej školy v Ružomberku, kde učiteľka, jedna z najlepších, nakoniec sa zamyslela a sama priznala: „Máme ešte mnoho nedostatkov. To je moja chyba. Teraz už viem, o čo ide".

Ako vidno, nejde o jednotlivé prípady, ale o rozmáhajúcu sa snahu „drezírovať" v škole žiakov, aby nesprávne dvíhali melódiu vety vždy, keď je na konci otáznik, bez ohľadu na druh opytovacej vety. Preto sa treba podrobnejšie zaoberať melódiou opytovacích viet a poukázať na spomenutú častú chybu pri vyučovaní slovenčiny.

Rozdielnosť melódie opytovacích viet najlepšie vysvitne z porovnania týchto dvoch viet:

a) *Bol otec včera doma?* Odpoveď: *Áno* (bol). — *Nie* (nebol).

b) *Kto bol včera doma?* Odpoveď: *Otec.*

Prvú vetu vyslovujeme bežným spôsobom ako typické opytovacie vety so stúpavou melódiou úseku, v ktorom je zdôraznené slovo. Grafickú schému melódie uvedenej vety možno znázorniť takto:

Bol o-tec vče-ra do-ma?

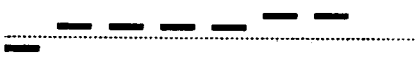

Podobne:

Dáš ho do in-ter-ná-tu?

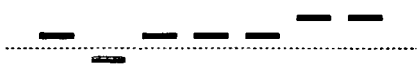

Uvedené schémy predstavujú typickú melódiu zisťovacích otázok. V notovom zápise sa táto typická melódia javí takto:

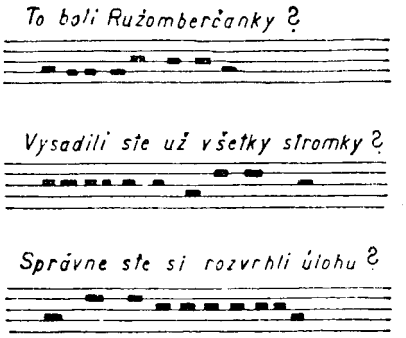

Ale táto typická melódia zisťovacích otázok nie je všeobecná. Vo viacerých posledných slabikách opačne počúvame niekedy aj pokles melódie. Školený hudobník, riaditeľ hudobnej školy v Ružomberku Štefan Juráš[2] iba takto vyslovil a zaznačil melódie nasledujúcich zisťovacích otázok:

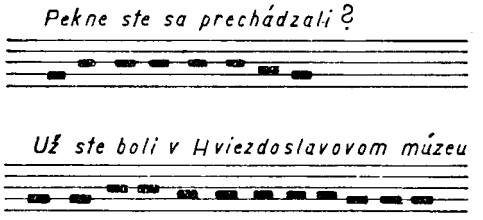

Jurášovo zistenie sa zhoduje s mojím pozorovaním i povedomím. Vidieť, že na zvukové vyjadrenie zisťovacích otázok vystačí zvýšenie melódie na začiatku vety i pri klesaní na konci.

Usilovná snaha po výraznej výslovnosti v ročníkoch národnej školy vedie často k typicky spevnej melódii opytovacích viet tohto druhu, ktorá už nie je správna. Melódia potom znie takto:

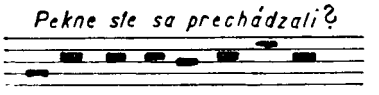

Vo vetách typu: *I ty si potratil rozum?! — Nič lepšieho si si už nevedeľ vyhútať?!* ide o zisťovacie otázky, na ktoré je jednoznačná prikyvujúca odpoveď. Preto ich melódia nemá ráz typických zisťovacích otázok, ale sa blíži k melódii doplňacích otázok. Odlišnosť melódie sa vhodne graficky vyznačuje dvoma interpunkčnými znamienkami (otáznikom a výkričníkom).

Otázky, ktorými zisťujeme novú skutočnosť, volajú sa z i s ť o v a c i e o t á z k y (opytovacie vety zisťovacie). Odpoveďou obsah otázky potvrdzujeme, alebo popierame.

[2] Od neho sú aj ostatné notové zápisy.

Ak chceme niečím doplniť poznanú skutočnosť, používame iný druh opytovacích viet *(Kto bol včera doma?)*. Tento druh opytovacích viet voláme d o p ĺ ň a c í m i o t á z k a m i (opytovacie vety doplňacie). Začínajú sa opytovacími zámenami *(kto, čo, ktorý, aký, či)* alebo opytovacími príslovkami *(ako, prečo, načo, kde, kedy, koľko)*. Príklady:

Kto pojde na smenu? (Haviar.) — *Čo bolo na obed?* (Ryba.) — *Čia je to krava?* (Susedova.) — *Ako si sa sem dostal?* (Po rebríku.) — *Prečo si nepovedal pravdu?* (Neviem.) — *Kedy sa vrátite domov?* (Zajtra.) — *Koľko vyrobíte za týždeň?* (Neveľa.)

Opytovacie vety doplňacie sú svojou melódiou v priamom protiklade k opytovacím vetám zisťovacím. Opytovacie zámeno alebo príslovka na ich začiatku sa vyslovuje so silným dôrazom a s vyšším tónom, potom sa melódia zníži a v posledných slabikách vety klesne. Ich melódia je v podstate zhodná s melódiou oznamovacích viet, iba silný dôraz na prvej slabike spojený s vyšším tónom ich odlišuje od pokojného tónu a rovnomerne klesavej melódie oznamovacích viet.

Grafická schéma melódie opytovacích viet doplňacích a notový zápis:

Kto bol vče-ra do-ma?

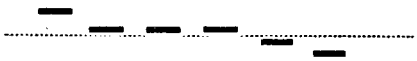

Koľ-ko vás bo-lo v di-vad-le?

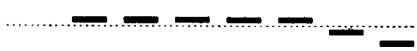

Prečo ste sa poschodili?

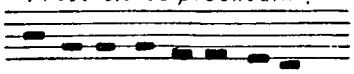

Táto melódia opytovacích viet doplňacích im dáva ráz prísneho, až vyšetrujúceho tónu, inokedy tónu ľahostajného, citovo nezúčastneného.

V umeleckej próze, ale najmä poézii na zdôraznenie nástojčivosti tónu tejto otázky často sa používajú dve interpunkčné znamienka — otáznik a výkričník; výkričník tu naznačuje dôraznosť otázky, ale aj klesanie melódie na konci vety. Napr. v B o t t o v e j básni *Báj na Dunaji* sú tieto otázky rázu výzev:

ktože mňa pravekej kliatby zbaví?!
ktože má, ktože má orlie kriela,
hruď čistú Michala archanjela?!
Kto pôjde do boja s vetry zlými?!
Junák môj, orle môj, kdeže si mi?!

Ak majú tieto otázky ľahostajný tón, nevýraznosť melódie zapríčiňuje, že sa v textoch písaných s menšou pozoronosťou a menej vyspelým pisateľmi (napr. i v žiackych úlohách) zabúda na otáznik po nich a píše sa prostá bodka.

No okrem tejto typickej melódie opytovacích viet doplňacích jestvuje pri nich aj melódia, ktorá im dáva ráz mierneho, ba až milého príhovoru; v prvej časti otázky melódia klesá, ale v druhej časti v posledných dvoch slabikách sa zdvíha.

A-ko ste sa za-bá-va-li?

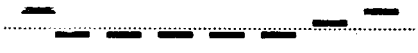

Kedy ste sa sťahovali?

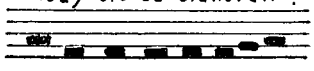

Tento variant melódie opytovacích viet doplňacích (charakterizuje ho prehnutá línia) stúpaním tónu na konci otázky pripomína melódiu opytovacích viet zisťovacích. No predsa počujeme a vnímame vždy medzi ich melódiami zreteľný rozdiel, ktorý sa postrehne i bez odborného fonetického alebo hudobného školenia.

Oba melodické varianty opytovacích viet doplňacích charakterizuje klesavá línia na začiatku vety a silný dôraz, s ktorým sa vyslovuje opytovacie zámeno alebo príslovka na jej začiatku.

Ak by sme opytovaciu vetu doplňaciu vyslovili bez klesavej melódie na začiatku a bez silnejšieho dôrazu na opytovacom zámene alebo príslovke, ale so stúpavou melódiou v poslednej časti, dostali by sme sa k prípadu, že by veta stratila zvukový charakter doplňacej opytovacej otázky a jej melódia by sa stala protizmyselnou k obsahu vety. Toto je oná typická z l á melódia opytovacích viet doplňacích, ktorá vzniká jednak, a to predovšetkým, mechanickým napodobením melódie opytovacích viet zisťovacích, jednak azda oslabením a zanedbaním melódie na začiatku vety.

Možno poznamenať, že tejto chyby sa dopúšťajú nie práve nedbanliví učitelia a žiaci, ale skôr priveľmi „dôkladní", bez skutočného uváženia vyslovujúci rovnako „starostlivo" všetky opytovacie vety (v písme je tu otáznik!), len aby zvýraznili otázku (chyba z horlivosti).

Takýto typ melódie pri opytovacích vetách doplňacích v skutočnosti tiež jestvuje, ale iba v osobitnom prípade, totiž pri r o z v a ž o v a c e j o t á z k e, ktorou rozumieme zopakovanie opytovacej vety doplňacej osloveným (osobou, na ktorú môže byť otázka adresovaná).[3] Iba vtedy je takáto melódia správna. Uvedomíme si to dobre, ak porovnáme melódiu tejto dvojice viet:

„Kto nám to tu rozhádzal?" kričal nahnevaný chovanec.

„Kto vám to tu rozhádzal? — Ja!" odpovedal vychovávateľ.

V prvej opytovacej vete doplňacej je melódia klesavá; opytovacie zámeno *kto* vyslovujeme veľmi dôrazne. (Prvý variant — prísny tón.)

V druhom prípade, keď ide o r o z v a ž o v a c i u o t á z k u s odpoveďou, zámeno sa nevyslovuje s dôrazom, zato silný dôraz je na slove *rozhádzal,* ktoré súčasne vyslovujeme so zvýšením melódie.

Porovnajme grafickú schému melódie oboch takýchto prípadov:

Koľ-ko ste za-ro-bi-li? *Koľ-ko sme za-ro-bi-li?* (Dosť.)

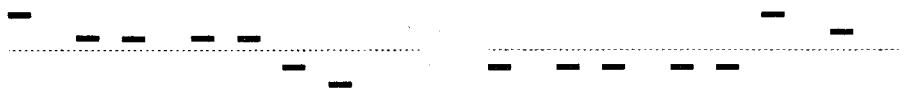

V notovom zápise má melódia opytovacej vety doplňacej takýto priebeh:

a) prísny tón

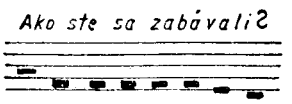

[3] R o z v a ž o v a c i a o t á z k a sa často vyskytuje aj bez predchádzajúcej doplňacej otázky, najmä pri istom spôsobe motivovania otázok. Takejto povahy sú otázky rečníkov, prednášateľov, dakedy aj spisovateľov (zopakovanie možných otázok z radov poslucháčov, čitateľov; bolo by možné skoro vždy za ne pripojiť: p ý t a t e s a). Napr.: *Prečo sa domáhame svojich práv? — Ako na vec pozerá masa našich vysokoškolákov? — Aké stanovisko zaujme egyptský ľud? — Koľko elektrickej energie vydajú sputnané toky našich riek? — S kým sa priatelíme?*

b) vľúdny tón

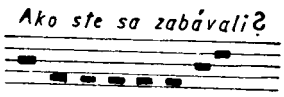

rozvažovacia otázka

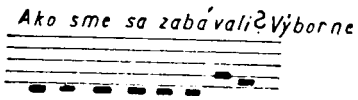

Na porovnanie uvádzame aj notový zápis oznamovacej vety:

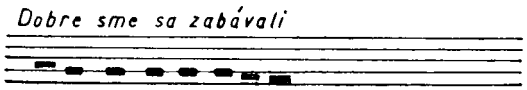

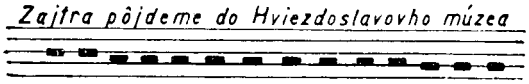

Záverom treba zopakovať, že musíme rozlišovať dva druhy opytovacích viet, ktoré sa odlišujú navzájom i svojou melódiou. Z nich pre opytovacie vety zisťovacie je typická stúpavá melódia *(Dobre si odpovedal?)*. Ale opytovacie vety doplňacie, ktoré majú na začiatku vety opytovacie zámeno alebo opytovaciu príslovku *(Ako si odpovedal?)*, majú na začiatku vety silný dôraz a klesavú melódiu. Pri týchto vetách sú dva melodické varianty: a) pri prísnom tóne melódia od silného dôrazu a vysokého tónu na opytovacom zámene (príslovke) má stále klesavý ráz, b) kým pri vľúdnom tóne melódia podobne ako pri prvom variante na začiatku klesá, ale na konci sa zasa dvíha. Osobitnú melódiu má rozvažovacia otázka.

V prvých triedach národnej školy sa najčastejšie používajú práve doplňacie otázky. Hoci v učebniciach pre tieto triedy sa ešte nepodáva teoretické poučenie o zvukovej stránke vety (no patrí to do metodickej príručky), majú učitelia, sami dobre odborne poučení, učiť žiakov správne tvoriť melódie oboch druhov opytovacích viet; neslobodno viesť žiakov k nesprávnemu zjednodušovaniu melódie opytovacích viet na jeden typ (so stúpavou melódiou opytovacích viet zisťovacích). Bežnú poučku, že *v opytovacích vetách sa zvyčajne zvyšuje hlas,* treba chápať a učiť s tou výhradou, že v opytovacích vetách s opytovacím zámenom alebo opytovacou príslovkou na začiatku je iná melódia. Pozná a správne ju tvorí vo všeobecnosti každý príslušník slovenského jazyka, ktorý sa správa zmyslom vety, zdravým, nesprávnym výkladom poučky nepomýleným jazykovým citom, vlastným nášmu ľudu. Tento cit má každý normálny žiak už na národnej škole.

Hoci ide o pomerne veľmi prostú vec, v ľudovej reči jednoznačne jasnú, robí sa tu čím ďalej tým viac chýb v rozpore so stúpajúcou úrovňou školského vzdelania. Vidno, že zvukovej kultúre reči treba venovať väčšiu starostlivosť v teórii i praxi, aby sme melodické bohatstvo slovenčiny zveľaďovali, a nie ho znehodnocovali, lebo niet ozajstnej kultúry reči bez kultúry hovoreného slova s jej melodickým bohatstvom.

GENITÍVNY TVAR ZVRATNÉHO ZÁMENA V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Andrej Keder

Najnovšia sústavná normatívna slovenská gramatika,[1] vypracovaná starostlivo a podľa platných Pravidiel slovenského pravopisu, uvádza v paradigme genitív zvratného zámena v dvojakej forme: *seba, sa* (str. 192), podotýkajúc, že „osobné zámená majú v gen., dat. a akuz. jedn. č. dlhšie tvary: *mňa, teba, seba, mne, tebe, sebe* a kratšie tvary: *ma, ťa, sa, mi, ti, si*" (193).

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 poznajú genitív zvratného zámena iba v tvare *seba*, ale dodávajú, že „zámená *ja, ty, sa* majú v 2., 3. a 4. p. kratšie tvary *(ma, mi, ťa, ti, sa, si)* a dlhšie tvary *(mňa, mne, teba, tebe, seba, sebe)*" (str. 83).

Hoci v paradigme Pravidiel je iba jeden tvar *(seba)*, z oboch uvedených poučiek je zrejmé, že v genitíve sa predpokladajú tvary dva *(seba* a *sa)*.

V starších gramatikách uvádzajú genitív zvratného zámena ako *seba* Ľ. Štúr,[2] S. Czambel,[3] J. Stanislav,[4] J. Mihál,[5] J. Orlovský — L. Arany;[6] z českých autorov tvar *sebe* J. Gebauer,[7] Fr. Trávníček[8] a i.; dve podoby *seba, sa* M. Hattala *(sebä, sa)*,[9] J. Damborský,[10] B. Letz[11] atď.[12]

Pravidlá českého pravopisu z r. 1948 (str. 126) pri osobnom zvratnom zámene *se* majú genitív *sebe*.

V prepracovanej základnej jazykovej príručke českého jazyka z r. 1952[13] je genitív *sebe*, ale poučka znie: „Kratších tvarů, v 3. pádě *mi, ti, si* a v 2. a 4. pádě *mě, tě, se*, užívá se tam,kde nejsou po předložce a kde na nich není důraz; proto se nazývají slabší".

Teda zase, hoci je v paradigme iba jeden tvar *(sebe)*, z poučky — keďže nič iného sa nehovorí — vyplýva, že v genitíve sú dva tvary: *sebe* a *se*.

---

[1] Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika*, 2., prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955.

[2] Ľudovít Štúr, *Nauka reči slovenskej*, Bratislava 1846, str. 162. (Skloňeňja všemjen osobních).

[3] Samo Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turč. Sv. Martin 1919, str. 75.

[4] Ján Stanislav, *Československá mluvnica*, Praha—Prešov 1938, str. 81.

[5] Ján Mihál, *Slovenská gramatika*, 2., opravené vyd., Bratislava 1947, str. 152.

[6] Jozef Orlovský — Ladislav Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, str. 175.

[7] Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* III, 1, Praha a Viedeň 1896, str. 522—6 (podrobný výklad).

[8] František Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* I, Praha 1951, str. 555—6.

[9] Martin Hattala, *Mluvnica jazyka slovenského*, Pešť 1864, str. 91.

[10] Ján Damborský, *Slovenská mluvnica* I, 5. vyd., Nitra 1930, str. 226.

[11] Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, str. 297.

[12] *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931 (str. 267), 1940 (str. 369), 1949 (revid. vyd., str. 369) zaznamenávajú zvratné zámeno iba v tvaroch *sa, seba* bez podrobnejšej úpravy.

[13] Bohuslav Havránek — Alois Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1952, str. 106.

Enklitický tvar *sa* (čes. *se*) v súčasných príručkách spisovnej slovenčiny normálne v genitíve figuruje vedľa tvaru *seba*. Vzhľadom na akuzatív: *mňa — ma, teba — ťa, seba — sa* je tento genitív: *mňa — ma, teba — ťa, seba — sa,* tvorený formálne správne a gramaticky symetricky.[14]

Z prehľadu literatúry vidíme, že genitív *sa* v príklonkovej forme — vedľa a popri *seba* — vyskytuje sa v slovenských gramatikách temer od kodifikácie spisovnej slovenčiny (Hattala) až dodnes.

Jedno však je na celej veci zaujímavé: nikde, ani v jednej zo spomenutých gramatík sa neuvádza príklad na použitie kratšieho tvaru *sa* ako genitívneho objektu, a to ani zo živej slovenskej reči, ani zo slovenskej literárnej klasiky, ani zo starých písomných pamiatok slovenských (pokiaľ ich však neprijímame s istou výhradou).

Príčina je v tom, že zvratný formant *sa* ako akuzatív sg. je v jazyku už využitý na vyjadrenie formálneho predmetu pri tzv. zvratných slovesách[15] (t. j. nie konkrétna gramatická osoba je označená, lež „vnútorný" akuzatívny objekt slovesného deja, zásah; preto reflexívum ako sloveso možno niekedy ešte i dnes chápať ako formu analytickú).

---

[14] V češtine napr. tiež gen. *mne, tebe, sebe* prešli do akuzatívu a stoja po predložkách, alebo keď je na nich dôraz (jav syntaktický).

V češtine akuz. len knižne *na tě, za tě, (vziti něco) na se* (Trávníček, tamže 556).

V českom jazyku okrem zriedkavých tvarov *na se* (= na seba) býva v ľudovej reči i po predložke s gen. *tě* (vplyvom *mně*): *do tě kopnu,* mor.-slov. a val. *do ťa;* podľa Kubína, Bartoša, Kašíka, Folprechta uvádza B. Havránek, Genera verbi ... I, 36, 173.

Kratší tvar zámen osobných a zvratného vyskytuje sa vo funkcii genitívnej *ma, ťa, sa* napr. v moravskom nárečí alenkovskom (podľa F. Bartoša, Dialektologie moravská, str. 35, uvádza J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého III, 1, str. 526; IV, 219).

Krátke tvary po predložkách bývajú v srbochorvátčine, slovinčine; v hornej luž. srbčine *do so, wot so* ... a v dolnej luž. srbčine *do se, wót se* ..., v pomor. slovinčine *do mé* ... (Havránek, tamže 41).

Vo veľkoruských nárečiach dosiaľ *u miá,* v ukrajin. nárečiach *do tia* ... (tamže 36).

Psl. a stsl. gen sg. *mene, tebe, sebe;* v stsl. prízvučné akuzatívy neenklitické sú *mę, tę, sę;* v slovenčine *ma, ťa, sa,* v češtine *mě, tě se* sú enklitické. V stsl. formy genitívne *mene, tebe, sebe* vo funkcii akuzatívu bývajú často v zdôraznenom zmysle vplyvom genitívu-akuzatívu osobných maskulín (plnoprávnych osôb). (M. Weingart, Rukověť jazyka staroslověnského, Praha 1937, str. 200—1.)

Historický vývin a etymológie u J. Gebauera, B. Havránka na cit. mieste a i.; nás tu však v prvom rade zaujíma súčasný stav v slovenčine.

[15] K tomu porov.: E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., str. 192. — E. Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa* (kap. Zvratné slovesá a ich rekcia), Bratislava 1943, str. 74—93. — B. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích I,* 1928; II, 1937, Praha; najmä I, str. 23 a n.; o slovenských tvaroch tamže I, str. 38, pozn. 2 a i. — M. A. Gadolina, *K istorii nekotorych form ličnych i vozvratnogo mestoimenij v russkom jazyke* XIII—XVII vv., Trudy Instituta jazykoznanija AN SSSR V, Moskva 1954, str. 34—80. — A. Meillet, *Recherches sur l'emploi du genitif-accusatif en vieux-slave,* Paríž 1897, str. 83 a n. — A. Margulies, *Die verba reflexiva in den slavischen Sprachen,* Heidelberg 1924, str. 14 a n., 26 a n.

Anton Jánoší k, *Druhotné zvratné tvary pri niektorých slovesách v slovenčine,* SR XV, str. 273 a n.

Na ilustráciu aspoň takýto názorný príklad:

Keď ma (mňa)	*vidí, bojí sa*	*ma (mňa).~ Mňa keď vidí, mňa sa bojí.*
Keď ťa (teba)	*vidí, bojí sa*	*ťa (teba).~ Teba keď vidí, teba sa bojí.*
Keď sa (=seba; sám seba)	*vidí, bojí sa*	*(sa=) seba.~ Seba keď vidí, seba sa bojí.*

(V stredoslovenskom nárečí, napr. gemerskom, aj *bojí sä odo mňä, ot ťebä, ot sebä).*[16]

V niektorých prípadoch formou je toto zvratné zámeno jasným akuzatívom v sg. *(vidím sa* = vidím seba, *zdokonaľujem sa* = zdokonaľujem seba), v iných už menej (napr. *pozerá* sa v zrkadle — *pozerá [sa]* na niekoho, na niečo; *drží sa* [hore] — *drží sa* niekoho, niečoho; *vyznať sa* v niečom, z niečoho — *vyznať* niečo; *priznať sa* k niečomu — *priznať* niečo; ďalej *[na-]učím sa* niečo, niečomu [napr. poriadku]; *dozvedieť sa* [zprávu], *[po-]modliť sa* [napr. otčenáš]), v iných zase je iba formálnym ukazovateľom zvratného slovesa *(odobrať sa* = odísť, *vytratiť sa* = zmiznúť, odísť; *chytať [-iť] sa* niekoho, -čoho — *chytať [-iť]* niekoho, -čo; *najesť sa, napiť sa).* Forma aktívna a reflexívna významove úzko spolu súvisia, preto sa dvojice takéhoto typu musia analyzovať vždy vo vetnom celku.

Pozrime sa aj na rekciu objektu:

a) nepriamy predmet pri predmetových slovesách neprechodných zvratných je v genitíve, napr.:

d r ž a ť s a: *j e j sa drží* [=deti matky] (Tajovský); *Bárdoš sa kŕčovito držal l á n t* (Miináč); *ľudí sa raď a r o z u m u sa drž* (prísl.);

c h r á n i ť s a: *chráň sa m a ako čert svätenej vody!* (Skalka); *a t o h o sa chráň* (Hečko);

c h y t a ť s a: *K a t i c e sa chytá závrat* (Kukučín); *už sa m a aj driemoty začali chytať* (Chrobák); *chytal som sa v š e l i j a k e j r o b o t y* (Jilemnický);

c h y t i ť s a: *pýcha sa chytila k a ž d é h o* (Timrava); *školník sa chytil s t o l a* (Jilemnický); *chytil sa o t c a za ruku* (Jilemnický); *chytil sa mocne rukou z l a t é h o o p e r a d l a* (Figuli)[17];

b) priamy predmet pri predmetových slovesách prechodných nereflexívnych je v akuzatíve, napr.:

d r ž a ť (niekoho, niečo), c h r á n i ť (niekoho, niečo), c h y t a ť (niekoho, niečo), c h y t i ť (niekoho, niečo) a pod.; ďalšie príklady netreba azda ani uvádzať, sú samozrejmé.

To, čo sa povedalo vyššie, platí aj po vetných príslovkách (predikatívoch) a príslovkových výrazoch, napr. (b y ť) ľ ú t o, š k o d a, po adjektívach h o d e n (h o d n ý) niečoho, v e d o m ý (s i) niečoho; v zložen ine s e b a v e d o m ý (deverbat. adjektívum psl. vědomъ) atď.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva pre kodifikáciu normy spisovnej slovenčiny ustálenie i tejto otázky „formálnej" morfológie, ktorá vždy musí tvoriť súvzťažný celok s významom, najmä pri tak frekventovanom slovnom druhu, ako je vôbec zámeno, osobné, zvratné i privlastňovacie, vo svojej dnešnej podobe (oslabenie v rode, čísle, páde, resp. strata plného významu a príklon až k časticiam, k forme

---

[16] V tomto prípade genitív má charakter príslovky, prísl. určenia (E. P a u l i n y, c. d. 80, 92).

[17] Doklady sú z excerpčných lístkov pre slovník slovenského jazyka v ÚSJ SAV.

syntetickej, napr. v ruštine afix *-sia, -s'*, na rozdiel od typu *čuvstvovať sebia;* v ruštine, pravda, sú aj iné zvláštnosti, napr. *stať* — stať sa, *ostaťsia* — ostať, *serdce bjotsia* — srdce bije, *sobaka kusajetsia* — pes hryzie).

Etymologicky a syntakticky poučný je prípad so slovesom *modliť sa* (stsl. *moliti* kogo, *moliti sę* komu „prosiť", podobne vo východných a južných slovanských jazykoch (rus. *Da... Spasiteľa smirenno umoľajut* [A. S. Puškin, Boris Godunov], slovin. *moliti* Boga — *moliti se* komu).

Zvratné slovesá s reflexívnym komponentom typu akuzatívneho *sa* bližšie modifikujú[18] alebo obmieňajú sloveso sémanticky a lexikálne *(drží stôl — drží sa stola — drží sa* [napr. pacient, t. j. nezomrel...]).

Záverom: Ak genitívny tvar *sa* v spisovnej slovenčine existuje v konkrétnom výraze, bolo treba v normatívnej gramatike uviesť naň príklad. Doklad však uvedený nie je a nenachádzame ho ani v jazykovom materiáli, lebo tvar *sa* je hojne využitý v akuzatíve.

Bola by teda prijateľná takáto jednoznačná formulácia poučky: *2., 3. a 4. pád jedn. čísla osobného zámena* ja, ty *a 3., 4. pád osobného zvratného zámena* sa *majú po dva tvary:*

kratší: ma, ťa, sa — mi, ti, si,

dlhší: mňa, teba, seba, — mne, tebe sebe[19],

pričom 2. pád osobného zvratného zámena má iba jeden tvar — dlhší: seba; *t. j.*

zámená

	osobné		zvratné
jedn. č.	ja	ty	
2. p.	ma/mňa	ťa/teba	seba
4. p.			sa/seba
3. p.	mi/mne	ti/tebe	si/sebe

[18] Porov. veľmi podnetnú a podrobnú štúdiu. A. V. Isačenka *Poznámky k reflexívam v ruštine, slovenčine a češtine,* Čas. ČSI 1, 1956, str. 64—73. — Zvratné slovesá sú mimoriadne rozmanité a vyžadujú si stále podrobnejšieho výskumu, a to i pre slovenčinu tiež vo vzťahu s modálnosťou.

[19] Tak aj J. Mihál, *Slovenská gramatika,* 2., oprav. vyd., Bratislava 1947, 152 (1. vyd. v r. 1943).

AKO PÍSAŤ ZLOŽENÉ SLOVÁ TYPU *bohviekto, bohvieaký*

Richard Schnek

Pri zostavovaní Pravidiel slovenského pravopisu vyskytli sa mnohé pravopisné problémy pri písaní niektorých zložených slov, napr. častíc, citosloviec, príslovieck, no predovšetkým niektorých zložených zámen, zámenných príslovieck a čísloviek. V Pravidlách nemohli byť doriešené všetky pravopisné otázky, tým menej, že v súčasnej gramatickej teórii nie je celkom jasný obsah pojmu častica, resp. rozdiel medzi časticou a citoslovcom, časticou a spojkou. Nebol na osoh ani chvat, s akým sa musel robiť slovník Pravidiel slovenského pravopisu, ktorý je nateraz jedinou pomôckou, kde si možno overiť spôsob písania takýchto zložených slov. Zdá sa nám, že otázka písania spomenutých zloženín nie je nevyriešiteľná, ale možno ju celkom dobre zvládnuť.

Pravidlá slovenského pravopisu vo svojej slovníkovej časti uvádzajú zložené zámená a zámenné príslovky typu *bohviekto, bohviečo, ktoviekto, ktoviečo, bohviektorý, bohvieaký, bohviekde, bohviekedy* písané d o v e d n a.

Písanie uvedených slov dovedna nás nijako nezaráža, pokiaľ si tieto slová uvedomujeme v ich pomenovacom tvare, samostatne, len ako lexikálne jednotky. Nevyskytuje sa nám pri týchto slovách otázka písania hádam ani vtedy, keď si ich položíme do jednoduchých pádov: *ktoviekoho, ktoviekomu, bohviekoho, bohviekomu, bohvieakého, bohvieakému, bohvieakých, bohvieakým* ap.

Problém však vzniká, len čo príde takéto zložené slovo do predložkového pádu: *bohvie za koho, bohvie s kým, bohvie ku komu* ap., resp. do takého postavenia, kde medzi časticu *bohvie, ktovie* a zámeno *aký, ktorý, kto, čo* sa dostáva ďalšie slovo, napr.: *... a boh vie e š t e akých černochov, belochov, žltých a červených* (Pravda 1947, č. 170). Netreba nijako dokazovať, že celý takýto komplex slov nemožno písať dovedna. Mohlo by sa namietať, že skloňovanie týchto zámen možno, resp. treba ustáliť v súlade so všetkými ostatnými menami, kde sa predložka v predložkových pádoch kladie pravidelne pred meno. Podľa toho by sa mali predložkové pády pri uvedených neurčitých zámenách tvoriť podľa tohto spôsobu: *k bohviekomu, za bohviekoho, s bohviekým*, ako je to napr. pri zámene *hocijaký, k hocijakému, za hocijakého, s hocijakým* ap., čo ostatne zo súčasnej normy zachytenej v Pravidlách a z dnešného spôsobu písania týchto slov aj samozrejme vyplýva.

Na prvý pohľad by toto riešenie vyzeralo celkom logické a pritom jednoduché.[1] Keď však vezmeme do úvahy všetky okolnosti, ktoré tu nemožno obísť, zistíme, že písanie predložkových pádov uvedených slov dovedna aj tak nepovedie k úspechu, pretože zložené slová *bohviekto, bohvieaký, bohviekde* ap. jednak majú rozličné

[1] Možno pripomenúť ešte aj to, že v istých významových súvislostiach by takéto predložkové pády *(k bohviekomu, za bohviekoho)* naše jazykové vedomie aj pripúšťalo; pravda, len jazykové vedomie, a to u jedného viac, u druhého menej. Na druhej strane je však zarážajúci fakt, že doklady na tieto typy predložkových pádov sme nenašli, čo svedčí o tom, že živosť, frekvencia tohto typu je veľmi slabá, ak je vôbec nejaká.

významy a zastávajú úlohu rozličných slovných druhov, jednak sa ich zložky *bohvie* a *kto, aký, kde* ap. syntakticky členia, t. j. každá z nich zastáva vo vete, resp. v súvetí inú syntaktickú funkciu, je iným vetným členom.

Všimnime si najprv významy týchto slov. Napr. zámená *bohviekto (čertviekto), bohvieaký (čertvieaký)* ap.[2] vyjadrujú citove, a to ironicky, pejoratívne, s pochybnosťou hodnotu menovanej osoby alebo veci: *Chudera matka ... nazdáva sa, že b o h v i e k o h o vychovala.* (Jesenský) — *(Hana) myslí o sebe b o h v i e č o.* (Urban) — *Jeho vzdelanie nie je b o h v i e a k é.* (Karvaš) — *Hľadíme na nich, ako keby b o h v i e a k é zázraky.* (Jégé) — *... b o h v i e a k é sverepé bandy ...* (Jégé) — *Pustiť si tam č e r t v i e k o h o ...* (Tajovský) — *Radšej dám syna sestre za svojho ako č e r t v i e a k e j testinej za podnož.* (Tajovský) — Z úzu poznáme spojenia ako *vydala sa b o h v i e z a k o h o, z a b o h v i e k o h o; ísť, stretnúť sa b o h v i e s k ý m, s b o h v i e k ý m, natrafiť b o h v i e n a k o h o, n a b o h v i e k o h o* ap.

V uvedených prípadoch ide hlavne o zámeno, ak trváme na terajšom pravopise, o (zložené) neurčité zámeno. Zloženiny, resp. výrazy tohto druhu môžu mať ďalší význam a vtedy zastávajú funkciu iného slovného druhu. Všimnime si príklady: *B o h v i e, č o prinesie zajtrajší deň.* (Karvaš) *K t o v i e, a k ý je to človek, ten starec. (Chrobák) — A b o h z n á, p r e č o ani tá práca nejde mu od ruky.* (Podjavorinská) — *K t o v i e, k t o šiel za kravami, keď je on v škole.* (Horák)

Význam a slovný druh týchto výrazov vystupuje ešte zreteľnejšie pri predložkových pádoch: *K t o v i e, z a č o išli ešte bojovať?* (Ondrejov) — *A potichu sa modlila. K t o v i e z a č o.* (Tomaščík) — *K t o v i e z a č í m prišiel sem.* (SP 59)

Vo všetkých týchto prípadoch vidíme, že výrazy *bohviekto, bohviečo, ktoviečo* ap. sa nám členia nielen na dve slová, ale aj na dva významové celky, ktoré zastávajú v rozličných vetách funkciu dvoch, a to rozličných slovných druhov. Výrazy *bohvie, ktovie, čertvie* sú synonymné s výrazmi *nevedno, nevieme, ktože vie* ap. Medzi výrazom *bohviečo* napr. vo vete *(Hana) myslí o sebe b o h v i e č o* (Urban) a výrazom *bohvie čo* vo vete *B o h v i e, č o prinesie zajtrajší deň* (Karvaš) je jasný rozdiel. V prvom prípade *bohviečo* vo funkcii neurčitého zámena značí „všeličo, mnoho, veľa" ap. V druhom prípade výraz *bohvie* znamená „nevedno, nevieme" (teda: Nevieme, čo prinesie zajtrajší deň) a časť výrazu *kto, čo, aký* stojí v druhej vete vo funkcii vzťažného zámena.

Z významového rozboru výrazov *bohviekto, bohvieaký* ap., no hlavne z členenia na rozličné slovné druhy vyplýva aj ich syntaktické členenie. Výrazy *bohviekto, bohvieaký* ap. zastávajú v rozličnom významovom použití a v rozličnej vetnej konštrukcii rozličné vetné funkcie.

V jednom prípade figurujú vo vete ako neurčité zámená alebo zámenné príslovky napr. vo funkcii prívlastku: *(b o h v i e a k é zázraky),* vo funkcii predmetu *(nazdáva sa, že b o h v i e k o h o vychovala),* vo funkcii menného prísudku *(jeho vzdelanie nie je b o h v i e a k é).*

V druhom prípade sa uvedené výrazy nevyhnutne členia na dve slová, postavené do dvoch viet vo funkcii rozličných členov. Prvá časť *bohvie, ktovie, čertvie* zastáva funkciu jednočlennej hlavnej vety s významom „nevieme, nevedno, ktože vie" ap.: *B o h v i e, čo prinesie zajtrajší deň. — A b o h z n á, prečo ani tá*

[2] V citátoch ponechávame v slovách tohto typu pravopis originálu.

práca nejde mu od ruky. — A potichu sa modlila. K t o v i e, za čo. — Druhá časť *kto, čo, aký, kde* ap., ktorá je zámenom, resp. zámennou príslovkou, zastáva funkciu podmetu *(Ktovie, k t o šiel za kravami)* funkciu predmetu *(Bohvie, č o prinesie zajtrajší deň)*, funkciu menného prísudku a doplnku *(Ktovie, a k ý je to človek)*, funkciu predmetu a príslovkového určenia *(Ktovie, z a č o išli ešte bojovať)* ap.

Spomenuté rozdiely v uvedených výrazoch si možno overiť pokusom, pri ktorom oba typy zameníme. Namiesto vety *Ktovie, za čo išli ešte bojovať* nemožno povedať „Za ktoviečo išli ešte bojovať". Namiesto *A potichu sa modlila. Ktovie, za čo* nemožno povedať „Za ktoviečo". — Takouto zámenou by sme totiž zmenili nielen pôvodnú vetnú konštrukciu, ale by sme úplne zmenili aj zmysel celej výpovede.

V poznámke sme podotkli, že naše jazykové vedomie by pripúšťalo pri týchto zložených zámenách a zámenných príslovkách aj tvary s predložkou pred zloženinou: *za bohviekoho, k bohviekomu, s bohviekým* ap. Keby sme pripúšťali správnosť týchto tvarov (čo doklady nepotvrdzujú, lebo vôbec nie sú), majúc na zreteli jednoduché či zjednotené písanie, nemohli by sme obísť a zavrhnúť frekventovanejšie, živšie tvary s predložkou pred zámennou (príslovkovou) časťou. Ba čo viac, tvary s predložkou pred zloženinou majú celkom iný význam ako *bohvie, ktovie* so vzťažným zámenom (vzťažnou príslovkou).

Do úvahy by mohlo prísť ešte jedno riešenie — dvojakosť písania. Zložené zámená a zámenné príslovky *bohviekto, bohviečo, bohviekde* ap. s významom neurčitosti by bolo možno písať dovedna, keďže sú jednotné aj ako slovný druh, aj z hľadiska vetnej funkcie. Výrazy *bohvie, ktovie* ap. s funkciou jednočlennej vety by bolo treba v každom prípade písať oddelene od vzťažného zámena.

Treba však podotknúť, že takéto rozlišovanie v pravopise by bolo pre prax neúnosné, a to pre istú náročnosť pri rozoznávaní týchto dvoch prípadov, keďže často nejde o vyhranený jeden alebo druhý typ. Napr.: *Hral som bohviekomu po lokáloch* (Karvaš) či *bohvie komu* = nevedno komu?

Nazdávame sa napokon, že by bolo vonkoncom nemožné napr. spisovateľom meniť pri apretácii spojenia *bohvie za koho* na *za bohviekoho* ap.

Slovník pri Pravidlách slovenského pravopisu uvádza pri výrazoch zložených s *bohvie-* tieto zámená a zámenné príslovky: *bohviekto, bohviečo, bohviektorý, bohvieaký, bohviekde, bohviekedy.* Podľa toho by sme očakávali, že sa budú písať dovedna aj tieto zámenné príslovky, resp. zámená: *bohviekam, bohviekade, bohvieskade, bohviepokiaľ, bohvieodkiaľ, bohviedokiaľ, bohviedokedy, bohvieodkedy, bohviekoľko, bohviekoľký, bohviepreč*o ap. Patria nepochybne k typom uvedeným v slovníku.

Zo všetkých naznačených pripomienok vidieť, že terajší spôsob písania spomínaných výrazov nie je domyslený, pretože nevyhovuje ani pravopisným, ani sémantickým, ani syntaktickým kritériám. Z naznačených pripomienok, no hlavne z praktickej potreby vyplýva, že všetky spomínané výrazy, uvádzané nateraz v Pravidlách ako zložené slová, mali by sa písať o s v e: *bohvie kto, bohvie aký, bohvie koho, bohvie akého, bohvie za koho, bohvie za akého* ap. Pri tomto spôsobe písania by sa nevyskytovali nijaké pravopisné ani iné ťažkosti a čo je hlavné, tento spôsob písania by bol jednoduchý a prístupný.*

* *Pozn. redakcie:* Redakcia nepokladá toto riešenie za definitívne. Vrátime sa k problému ešte v niektorom z ďalších čísel SR.

ZPRÁVY A POSUDKY

VOPROSY KULTURY REČI I, v redakcii S. I. Ožegova, Vydavateľstvo Akadémie vied SSSR, Moskva 1955, strán 239, cena 7 r. 20 k.

Starostlivosť o kultúru reči a otázky spisovnej normy stali sa v našej jazykovednej praxi trvalým predmetom pozornosti a záujmu. Táto starostlivosť má už svoje tradície, formy a zásady. Je však zato vždy zaujímavé a užitočné konfrontovať našu prax s tým, čo sa robí inde.

Ako sa hovorí v úvode k recenzovanej publikácii, rozpracovanie otázok každodennej jazykovej praxe, otázok štylistiky, teoretických základov normovania spisovných jazykov a otázok zvýšenia kultúry reči stalo sa naliehavou úlohou sovietskej jazykovedy. Preto sa Jazykovedný ústav AN SSSR rozhodol vydávať sériu publikácií s názvom *Voprosy kuľtury reči*. Na rozpracovávaní uvedenej problematiky majú v nich mať účasť tak jazykovední pracovníci sovietskych akadémií a profesori vysokých škôl, ako i pracovníci divadla, školy a rozhlasu.

Prvý zväzok tejto série prináša osem statí. Jadro publikácie tvoria príspevky S. I. Ožegova, E. J. Nurma a I. S. Iľjinskej — V. N. Sidorova. Štúdie V. D. Levina a I. I. Kovtunovej riešia teoretické otázky štylistiky a skladby a majú len nepriamu súvislosť s plánovanou náplňou série. Kratšie články V. V. Vinogradova, N. G. Korleťana a A. A. Reformatského majú charakter poznámok.

V úvodnej, programovej state *Aktuálne otázky jazykovej kultúry podáva* S. I. Ožegov náčrt dejín ruskej spisovnej normy a jej kodifikácie, rozoberá jej súčasný stav a vytyčuje dnešné úlohy pri normovaní spisovného jazyka.

Základy ruskej spisovnej normy sa sformovali, ako hovorí Ožegov, v puškinovskej epoche. Vtedy sa ruský spisovný jazyk výraznejšie diferencoval tak od nárečí a žargónov, ako aj od starého knižného jazyka (5). V priebehu XIX. a začiatkom XX. storočia pribúdajú do spisovného jazyka nové štylistické, gramatické a výslovnostné javy, pričom dochádza i k nejednej zmene starého stavu. Vývin normy pritom nejde priamočiaro. K starým prvkom, ktoré sa používajú ďalej, pristupujú nové prvky. Tak vznikajú dublety a norma sa rozkolísava. Novšie javy v norme neznamenajú pritom vždy pokrok.

Nový stav jazyka sa odrážal vo vedomí ľudí dvojako. Buržoázno-šľachtická inteligencia sa bránila novým (i zákonitým) prvkom a nástojila na zachovávaní staršej normy. Iní zase proti všetkému „nepravidelnému", čo narúšalo čistotu ruskej reči, brojili z pozícií purizmu. Teoretická jazykoveda (najmä A. A. Sachmatov, čiastočne i L. V. Ščerba) si ešte nekládla úlohu normovať jazyk na základe vedeckého poznania zákonitostí jeho vývinu a obmedzovala sa na konštatovanie a opis faktov (9).

V sovietskej epoche došlo k radikálnej zmene v sociálnom zložení a v počte nositeľov spisovného jazyka. Do spisovného úzu vnikajú nárečové, krajové a odborné prvky. Takto k starým kolísaniam pribúdajú novšie. Čo je dôležité, mení sa samo kritérium spoločenského hodnotenia jazykových faktov. Kým v dvadsiatych rokoch sa starostlivosť o kultúru reči obmedzovala na hodnotenie správnosti a čistoty jazyka z hľadiska purizmu, v rokoch tridsiatych sa začína boj za zvýšenie jazykovej kultúry s prihliadaním na potreby sovietskej spoločnosti (12). Úsilie o vypracovanie umeleckej, novinárskej a hovorovej reči je spojené s menami Gorkého, Gladkova a jazykovedcov Ščerbu, Ušakova, Avanesova a Vinogradova (12). Pre túto novú epochu je charakteristické, že o sporné otázky jazykovej kultúry sa aktívne zaujímajú i širšie kruhy verejnosti. Noviny tlmočia ich mienku na jednotlivé sporné prípady a otázky. Ožegov hodnotí tieto ohlasy ako odraz tendencií vývinu samej jazykovej normy a ako vedomú účasť spoločnosti na hodnotení jazykových faktov (13).

Súčasný stav spisovnej ruštiny sa vyznačuje podľa Ožegova jednak kolísaním pri používaní jednotlivých slov, vo výslovnosti a v štylistických javoch, jednak nedostatkom jasných a všeobecne prijateľných noriem (11). V tejto situácii kladie Ožegov sovietskej jazykovede za úlohu popularizovať jazykovedné poznatky, vypracovať nové príručky prístupné širokým masám a hľadať zásady pre normovanie spisovného jazyka a pre zvyšovanie úrovne jazykovej kultúry.

V sovietskej jazykovede nie je predovšetkým ešte vypracovaný ani sám pojem jazykovej normy (13). V normatívnej praxi sa postupuje často empiricky, od prípadu k prípadu. Fakty sa hodnotia subjektívne, bez vedeckého podkladu a bez všetkej závažnosti (13). Preto pokladá Ožegov vyjasnenie pojmu normy za najpodstatnejšiu úlohu všetkých normatívnych úsilí.

Norma spisovnej ruštiny je v súčasnej dobe v základoch tá istá ako v puškinovskom období (13). Každá etapa vývinu jazyka si však v rámci základných noriem vytvára v spojitosti s predchádzajúcou etapou i svoje normy (14). „Objektívny vývin jazyka je vytváranie jeho noriem", hovorí Ožegov v tejto súvislosti (15). I keď sa štruktúra jazyka zachováva, i keď gramatická stavba, prevažná časť slovnej zásoby a väčšina typov spájania slov ostáva zachovaná, vytvára sa v každej etape svojská súvzťažnosť všetkých jazykových prostriedkov (14).

Poznať zákony jazyka znamená objaviť jeho normu (14). To potom dovoľuje normovať v súhlase s vývinovými tendenciami jazyka a s potrebami jazykového styku jednotlivé prvky (14). Norma je, ako hovorí Ožegov, jav typický, zodpovedajúci danej spoločenskej a historickej situácii [jazykového styku — F. M.]. Je to jav historicky podmienený, je to prejav zákonitostí a typických tendencií vo vývine jazyka, rešpektovaný a schvaľovaný pospolitosťou v jej jazykovej praxi (14—15).

K uvedenému chápaniu normy u Ožegova sa žiada uviesť niekoľko poznámok. Stotožnenie zákonov jazyka s jazykovou normou je skôr postulát ako skutočnosť. Do normy sa dostávajú aj také jazykové prostriedky, ktoré nie sú celkom v súlade s vnútornými zákonitosťami jazyka (napr. nesklonné slová). Sám Ožegov hovorí, že pri normovaní treba vychádzať z vývinových tendencií jazyka v súhlase s potrebami jazykového styku (14). Tieto potreby si v istých okolnostiach vypomôžu i cudzími jazykovými prvkami. Žiada sa ďalej uviesť, že od procesu spontánneho vytvárania normy, ako ho stretávame napríklad v náreční, treba odlíšiť kodifikáciu normy ako výslovnú formuláciu a uvedomelú reguláciu spontánneho normatívneho procesu v spisovnom jazyku. To pritom neznamená, že obidvoje musí byť vo vzájomnom súlade. Kodifikácia nie je spravidla len registrátorom normatívnych tendencií, ktoré sa spontánne uplatňujú v jazykovom úze, ale usiluje sa často spontánny vývin normy urýchliť skracovaním obdobia živelného kolísania úzu. Kodifikácia je teda normovanie s predstihom oproti objektívnemu normatívnemu procesu v samom jazyku, pravda, za predpokladu, že vieme predvídať, ktorý z kolísajúcich alebo nových prvkov by sa dostal do normy i sám.

Keďže spisovný úzus nie je vždy v súlade s vnútornými zákonitosťami jazyka (porov. Karel Horálek, K problematice dějin spisovného jazyka, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 374), kodifikácia často pôsobí proti „prirodzeným" normatívnym tendenciám v úze, argumentujúc spravidla systémom jazyka. Poznáme prípady, že kodifikácia nemusí mať v tomto smere úspech a že sa niekedy proti úzu plne nepresadí. Avšak poznáme naopak i prípady, keď kodifikácia prerazí, hoci nevychádza zo správne poznaných zákonitostí jazyka. Horálek v tejto súvislosti hovorí, že „umělé zásahy do vývoje spisovného jazyka mohou vést k většímu posunu jen tenkrát, jsou-li prováděny systematicky delší dobu". A ďalej, že „jazyk se pak může poddat i úsilí, které se neopírá o správné theoretické rozpoznání vývojových tendencí jazyka" (tamže, 375).

Proces vytvárania normy jazyka je teda jav zložitý. Kodifikátorské zásahy môžu sa v ňom uplatniť vedľa vnútorných zákonitostí jazyka a vedľa spoločenských potrieb jazykového styku ako samostatný činiteľ. Zákony jazyka sa takto s normou úplne nekryjú, i keď sa s ňou prekrývajú (porov. diskusiu na konferencii o norme spisovného

jazyka, materiály v Slovenskej reči XX, č. 4, 219 a 223). Kodifikácia sa ich spravidla usiluje priviesť do vzájomného súhlasu.

Tieto okolnosti berie Ožegov nepriamo do úvahy v svojej definícii normy. Podľa neho norma je súhrn prostriedkov pre spoločenské ciele najvhodnejších („správnych", „uprednostňovaných"). Táto norma vzniká v procese spoločenského hodnotenia ako výsledok výberu jazykových prostriedkov (lexikálnych, výslovnostných, morfologických a syntaktických) z prostriedkov, ktoré sú pospolu naporúdzi buď ako prvky nové alebo ako prvky prijaté z pasívnej zásoby minulosti (15).

V ďalšom rozoberá Ožegov stav normy v jednotlivých plánoch jazyka.

Norma ruskej spisovnej výslovnosti sa ustálila na podklade hovorovej reči (16). Upevnila sa, najmä keď sa ujala v recitácii, vo verejnom styku a v divadle, a to predovšetkým v moskovskom prostredí. Niektorí jazykovedci, ako uvádza Ožegov, sa domnievajú, že tu rozhodovala aj okolnosť, že vedúcu úlohu pri utváraní normy spisovného jazyka malo práve moskovské nárečie (16). Ortoepická norma spisovnej ruštiny podliehala v priebehu svojho vývinu neustálym vplyvom starej knižnej výslovnosti a nárečia, i vplyvom pravopisu. Podľa Ožegova vplyv pravopisu na výslovnosť nemožno vždy kategoricky odmietať. Pri voľbe z jestvujúcich variantov treba dať prednosť tým, ktoré sú bližšie pravopisnej norme (22). Predovšetkým však treba pri normovaní výslovnosti prihliadať na históriu toho ktorého javu. Málo sa dosiaľ urobilo na normovaní prízvuku, hoci táto úloha je už zrelá na riešenie (22).

Pri normovaní gramatických javov žiada Ožegov prihliadať k tomu, že niektoré dublety bude možno využiť lexikálno-frazeologicky a štylisticky (25).

V pravopise treba riešiť písanie adverbializovaných predložkových výrazov, písanie zložených slov, cudzích osobných a zemepisných mien a mnoho jednotlivých prípadov.

K otázke správneho používania slov Ožegov kriticky pripomína, že tu nieto všeobecných zásad a že v jednotlivých príručkách sa postupuje z prípadu na prípad (28). Týka sa to aj štylistického využitia slov, synonymiky, hraníc slovnej zásoby, možnosti použitia nespisovných slov, ustálených i neustálených slovných spojení, týka sa to ďalej i otázky čistoty jazyka a používania cudzích slov a napokon i tvorenia terminológie.

Pri rozpracovávaní všetkých týchto čiastkových noriem treba, ako hovorí Ožegov, rátať s mienkou, hodnotením a požiadavkami samých nositeľov jazyka (33). Aby však spolupráca s verejnosťou mala konštruktívny charakter, je potrebné široko propagovať zásady správneho normovania spisovného jazyka a oboznámiť verejnosť s činiteľmi, ktoré vplývajú na spisovnú normu a vyjasniť často chybné názory na vývin jazyka (33).

Stať nás vcelku zoznamuje v dostatočnej miere s problematikou ruskej spisovnej normy. Vo výklade miestami prekáža nesústavnosť, opakovanie sa, pleonastické vyjadrovanie a privšeobecné formulácie.

Zaujímavá je aj druhá stať *Z praxe normovania estónskeho spisovného jazyka* od E. J. Nurma. Poučná je predovšetkým história vzniku estónskeho spisovného jazyka. V estónskom národnom jazyku jestvujú dve hlavné nárečia, severné a južné. Na ich podklade sa vytvorili v dobe vzniku estónskeho písomníctva dva spisovné jazyky. V polovici minulého storočia, keď sa formoval novodobý estónsky národ, prevládol spisovný jazyk osnovaný na severnom nárečí. Uplatnili sa však pritom i vplyvy južného nárečia, čo viedlo k rozkolísaniu normy.

Ďalej podáva Nurm historický prehľad snáh o normovanie estónskeho jazyka, píše o estónskom pravopisom slovníku, o nedokončenom normatívnom slovníku I. Veskiho, o malom normatívnom slovníku z r. 1953 a o chystanom veľkom normatívnom slovníku, ktorý sa má dokončiť r. 1958.

V súčasnej estónskej normatívnej praxi, ako hovorí ďalej Nurm, uplatňuje sa snaha priblížiť sa živej reči ľudu a vytvoriť celonárodný spisovný jazyk. Preto sa z tvaroslovia odstránili umelé a nárečové formy a zaviedli sa tie, ktoré používa väčšina ľudí (45). S paralelnými zaužívanými formami zo severného a južného nárečia sa zachádza opatrne už aj preto, že z pedagogických dôvodov nemožno naraz vyhlásiť za chybné tvary a spôsoby písania, ktoré sa doteraz uznávali za správne alebo za jediné správne.

V takýchto prípadoch sa pripúšťajú dnes dvojtvary. Nurm končí svoju stať poznámkami o tvorení slov, o ich písaní a o terminológii.

V stati *O jazyku sovietskych umeleckých diel* píše V. V. Vinogradov o vzťahu celoruského jazyka k jazyku sovietskej umeleckej literatúry. Autor upozorňuje na úlohu literatúry dvíhať úroveň rečovej kultúry ruského ľudu. Žiada, aby porušenie spisovnej normy bolo v umeleckom diele v každom jednotlivom prípade esteticky zdôvodnené. Hovorí o naturalizme pri používaní nárečových a krajových slov. Poukazuje na tri zásadné nedostatky umeleckej literatúry, ktoré zarážajú jej čitateľov: štýlová jednofarebnosť, monotónnosť, štandardný jazyk autora a zobrazených postáv, vplyv novinárskeho a úradného štýlu; tendencia k banálnemu okrašľovaniu a k povrchnému rečneniu; nesúhlas medzi významom slova a pomenovanou skutočnosťou v dôsledku neznalosti veci. Autor uvádza na to príklady. Nakoniec dáva umelcom radu priblížiť sa k živej reči ľudu.

V. D. Levin uvažuje v štúdii *O mieste jazyka umeleckej literatúry v systéme štýlov národného jazyka* o špecifickosti štýlu umeleckej literatúry. Ukazuje, ako v umeleckom diele vystupuje celý systém súvzťažných štýlov, reprodukujúc tak viac-menej systém štýlov národného jazyka. V štúdii je mnoho zaujímavých postrehov. Jej obsiahla problematika by si zaslúžila širší rozbor.

Štúdia N. G. Kovtunovej *O vetnej synonymike* predstavuje pokus vymedziť pojem vetnej synonymiky. Stavia sa proti širokému, nediferencovanému chápaniu vetných synoným. Dospieva k štyrom uzáverom: k syntaktickým synonymám možno počítať len tie vetné konštrukcie, ktoré majú spoločný všeobecný gramatický význam (nemožno teda pokladať za synonymá vetný člen a jeho rozvedenie vo vedľajšiu vetu); za vetné synonymá treba pokladať len ucelené významové jednotky reči, a nie ich jednotlivé zložky (napr. predložky); vetné synonymá sú gramaticky celkom paralelné a líšia sa iba spôsobom vyjadrenia daného gramatického významu; paralelné formy toho ktorého synonymického radu sa líšia od seba odtienkami gramatického významu a štylistickými rozdielmi (tieto rozdiely sa vymykajú syntaktickému zreteľu, ktorý je zovšeobecňujúci; skúmať ich je úlohou štylistiky). K týmto vývodom dospela autorka skúmaním viet s rozličnými príčinnými spojkami. Štúdia vychádza z pomerne skromného študijného materiálu. Súvisí len nepriamo s otázkami kultúry reči.

I. S. Iľjinskaja a V. N. Sidorov podávajú v stati *O javiskovej výslovnosti v moskovských divadlách* svoje ortoepické pozorovania z piatich moskovských divadiel. Zhrnujú ich do konštatovania, že scénická reč v dôsledku osobitnej dôležitosti zvukovej stránky jazyka na javisku je ortoepicky viacej ustálená a jednotnejšia ako reč nedivadelná. Pri nedostatku pevnej ortoepickej normy súčasnej ruštiny sa scénická reč nevyhnutne opiera o staršiu normu. Pôsobí tu aj vplyv staršej generácie hercov a herecká výchova (157). Vcelku sa však ukazuje i v scénickej výslovnosti kolísanie, najmä u mladších hercov. Odstrániť toto kolísanie je potrebné, aby bolo možné vytvoriť neutrálne štylistické pozadie, na ktorom sa výrazne môžu uplatniť rozličné odtienky výslovnosti i odchýlky od normy ako prostriedok vytvárania scénického obrazu.

Vypracovanie pevných výslovnostných noriem na javisku naráža na ťažkosti medziiným preto, že javisková výslovnosť sa opiera o tzv. „plný" výslovnostný štýl, ktorého normy nie sú ešte ustálené. Z plného štýlu prebrala javisková výslovnosť hlavne ortoepiu neprízvučných samohlások a prehodnotila ju na neutrálny štylistický prostriedok. Na charakterizačné podanie skutočného plného štýlu výslovnosti zo života sa potom používajú na javisku hlavne intonácia, dôraz a tempo. Tak isto sa podáva i „hovorový" výslovnostný štýl.

Odchýlky od normy spisovnej výslovnosti sa využívajú na javisku ako charakterizačný prostriedok na dokreslenie postáv. Takto možno podčiarknuť ľudový a krajový pôvod postavy (presne lokalizovanými dialektizmami), nižšie sociálne prostredia predrevolučného Ruska (nárečove nediferencovaným „hovorovým" štýlom výslovnosti), neruský pôvod postavy („pravopisnou" alebo „písmenkovou" výslovnosťou), nedostatočné vzdelanie, ľudovosť postavy, alebo naopak príslušnosť postavy k aristokratic-

kým alebo vyšším kruhom starej spoločnosti, alebo aj zápornú charakteristiku postavy, jej cudzí svetonázor (skomolenou alebo neruskou výslovnosťou cudzích slov) a napokon i príslušnosť postavy k istému zamestnaniu (napr. nespisovným prízvukom). Všetky tieto prvky možno podľa okolností využiť i komicky.

Uvedené odchýlky od spisovnej normy majú na moskovských scénach ustálenú konvenciu. Mieru ich používania uvádzajú autori state do súvislosti so zásadou, že scéna nekopíruje skutočnosť. Majú sa používať len najvýraznejšie, najnápadnejšie odchýlky, ktoré priemerný divák bezpečne rozpozná. A to nie sústavne, hromadne a všade, ale skôr náznakovite, s umeleckou mierou, vždy však natoľko, nakoľko to žiada realistický charakter umenia. Neodporúča sa miešať v reči toho istého herca prvky rozličných nárečí (170—171).

A. A. Reformatskij skúma vo svojej stati *Reč a hudba pri spievaní* zvukovú stránku spievanej reči a reči hovorenej, nespievanej. Na základe kritického prehľadu literatúry dokazuje, že zvuková stránka reči a jej hudobné opracovanie v podobe spevu nie sú totožné. Skladateľ môže ignorovať reč a jej zvukovú organizáciu, ako to ukazuje spevácky štýl *bel canto,* koloratúrny spev a prekladateľská prax pri operných a piesňových textoch. Hovorenú reč nemožno hudobne presne reprodukovať, najviac ak štylizovať. Reč a hudbu však možno uviesť do vzájomného súladu, napr. pri recitatíve a pri „spievaní prózy".

Ďalej uvádza Reformatskij niekoľko ortoepických pozorovaní reči moskovských spevákov. Štýl speváckej výslovnosti je „stredný", neutrálny, „normálny". Možno sa uchyľovať i k štýlu „vysokému", avšak bez manierizmu. Nízky štýl možno použiť len na charakteristiku postavy. „Písmenkovú" výslovnosť pri speve nemožno pripúšťať. Spevák nesmie porušiť spisovnú ortoepickú normu. Spevácka ortoepia potrebuje zvýšenú pomoc fonetikov.

V krátkej stati *Niektoré otázky ortoepie tatárskeho jazyka* recenzuje N. A. Baskakov príručku tatárskej ortoepie L. Zaľaletdinova z r. 1953. V tejto súvislosti uvádza niekoľko zaujímavých pozorovaní z praxe pri normovaní jazykov niektorých národov SSSR. Tie národnosti, hovorí Baskakov, ktorých spisovný jazyk sa vytvoril na podklade jediného nárečia, zápasia s väčšími ťažkosťami pri osvojovaní si ústnej spisovnej normy. Proces normovania ústnej i písomnej formy spisovného jazyka ide v týchto prípadoch pomaly. V spisovných jazykoch, kde už prebehla nivelizácia nárečí a spisovný jazyk vznikol z nárečia, predstavujúceho koncentráciu dvoch alebo viacej nárečí, býva normovanie rýchlejšie, i keď norma výslovnosti je často zložitá. A napokon v jazykoch s literárnou tradíciou, ktoré vznikli z jedného alebo viacej nárečí, predstavujúcich výsledok dlhého vývinu a koncentrácie rozmanitých nárečí hospodárskych a kultúrnych centier, sa proces ich normovania dnes dovršuje.

Publikácia obsahuje ešte krátku stať N. G. Korleťana *K otázke synoným a ich štylistického využitia v súčasnom moldavskom jazyku,* recenziu *Knihy o jazykovej kultúre* od V. L. Voroncovovej a A. I. Sumkinovej a napokon *Krátke poznámky* k niektorým sporným prípadom zo súčasnej jazykovej praxe.

Publikácia, i keď miestami tematicky vybočuje z programu série, prináša mnoho cenných pozorovaní a zovšeobecnení.

Fr. Miko

JÁN HORECKÝ, KULTÚRA SLOVENSKÉHO SLOVA. Vydavateľstvo Osveta, Martin 1956. Str. 150. Cena Kčs 7,60 brož.; Kčs 11,60 viaz.

Vydavateľstvo Osveta v Martine koná dobrú službu kultúre slovenského národa, že vydáva série populárnych príručiek z rozličných vedných odborov. Potešiteľná je pritom najmä tá skutočnosť, že sa nezabúda ani na príručky z jazykovedy. Otázkami starostlivosti o spisovnú slovenčinu sa zaoberá aj Horeckého knižka o kultúre slovenského slova. Je to práca, ktorá spolu s ostatnými jazykovednými vydaniami Osvety v značnej miere podporí uvedomelú snahu každého príslušníka slovenského národa

osvojiť si správnu spisovnú slovenčinu, preniknúť do najjemnejších výrazových možností, ovládnuť všetky jej vyjadrovacie prostriedky, ako si to želá sám autor v úvode.

Horeckého knižka *Kultúra slovenského slova* sa správne a účelne člení na štyri kapitoly: I. Jazyk a jazyková kultúra, II. Slovná zásoba spisovnej slovenčiny, III. Gramatická stavba, IV. Pravopis a výslovnosť.

V prvej kapitole *Jazyk a jazyková kultúra* (str. 8—15) hovorí sa prístupným spôsobom o tých základných pojmoch, ktoré potom autor používa v nasledujúcich výkladoch, a načrtávajú sa hľadiská, z ktorých sa posudzujú jednotlivé konkrétne otázky.

Hoci s celkovým poňatím základných jazykovedných otázok, ako ich podáva Horecký, možno súhlasiť, niektoré formulácie vyvolávajú isté pochybnosti. Tak napr. formulácia, že „jazyk je výsledkom spoločenskej výchovy" (str. 8), môže sa zhruba vzťahovať len na reč jednotlivca, ale nie na jazyk ako systém dorozumievacích prostriedkov istej spoločnosti. Tak isto je sporná definícia jazykovej normy, ktorá sa v tejto knižke chápe ako „súhrn predpisov a poučiek o správnom, pre všetkých záväznom používaní slov a tvarov" (str. 11), ako aj formulácia, že „normatívna gramatika predovšetkým predpisuje, aké majú byť správne pádové koncovky" (str. 11). Uvedené formulácie vyplývajú z nie celkom správneho postoja jazykovedca, ktorý sa priveľmi usiluje vplývať na stav v samom jazykovom systéme a usmerňovať jeho vývin. Je síce pravda, že jazykovedci nespĺňajú všetky svoje úlohy, ak sú „iba geografmi a geológmi jazyka", teda ak sa obmedzujú „iba na popis jednotlivých jazykových javov podľa zemepisného rozšírenia a historického rozloženia" — ako to čítame na str. 14—15 —, ale jazykovedci by prekračovali svoju kompetenciu, keby sa usilovali byť „inžiniermi jazyka". Treba si len pripomenúť, že hlavnou úlohou jazykovedca, ktorý spracúva súčasný stav jazyka, je predovšetkým poznávanie zákonitostí zložitého jazykového systému, ako aj odovzdávanie získaných poznatkov prostredníctvom príručiek a iných pomôcok a podujatí mnohotvárnej jazykovej praxi. Je tu teda jednak úloha poznávať, jednak úloha vysvetľovať a tým súčasne aj naprávať chyby, ktoré sa v praxi vyskytujú pre nedostačujúce poznanie jazykovej skutočnosti. Azda iba pri búrlivom tvorení terminológie jednotlivých mladších vedných odborov môže sa ináč druhoradý „inžiniersky" ráz práce jazykovedcov uplatniť v značnejšej miere. No aj v oblasti slovnej zásoby sa preceňuje aktívny budovateľský zásah jazykovedcov. Iba z takého postoja možno formulovať zásadu: „Ohľad na dobrých autorov a doterajší stav slovníka a čiastočne i gramatiky nemá však byť prekážkou pri budovaní a rozvíjaní pružného jazyka, ktorý by ľahko a úspešne plnil úlohu dorozumievacieho nástroja medzi dnešnými ľuďmi." (Str. 13.) Takúto zásadu si musel skonštruovať náš autor, aby odôvodnil správnosť spojení typu *plniace pero*. Naproti tomu možno povedať, že adjektivizácia príčastí typu *baliaci* (napr. *baliaci papier, plniace pero, čistiaci prostriedok)* nie je proti vývinovým zákonom slovenčiny, ako to ukazuje napr. aj používanie činných príčastí prítomných v rámci prísudku dvojčlenných viet. Myslím, že sa adjektivizáciou príčastí nijako nenarúša gramatická stavba spisovnej slovenčiny.

Zdá sa, že ani formulácia „pri ustaľovaní normy v oblasti gramatiky treba teda vždy brať ohľad na to, čo už v danom jazyku bolo a čo je schopné ďalšieho vývinu" (str. 13) celkom nezodpovedá skutočnosti, pretože nemožno jednoznačne určiť, ktoré zložky gramatickej stavby sú schopné a ktoré nie sú schopné ďalšieho vývinu. A vlastne v akom zmysle možno tu používať slovo vývin?

Tzv. arbitrérnosť pomenovania autor dokladá skutočnosťou, že to isté domáce zviera sa v rozličných (i nepríbuzných) jazykoch pomenúva rozličnými názvami *(kôň, lošaď, Pferd, equus, ló)*. Tu by bolo vhodnejšie uviesť príklady z vývinu slovenčiny, to jest príklady na zmenu významu toho istého slova pri zachovaní pôvodnej hláskovej podoby alebo na zmenu názvu tej istej veci. Pritom by bolo možné aj ukázať, aké jazykové alebo mimojazykové príčiny spôsobujú takéto zmeny v jazyku. Tým sa práve najlepšie osvetľuje aj vzťah medzi významom a zvukovou stránkou slova.

V druhej kapitole *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny* (str. 16—57) autor hovorí o základnom slovnom fonde, o štylistických vrstvách slovnej zásoby, o význame slov, o obo-

hacovaní slovnej zásoby novými jednotkami a nakoniec o frazeológii. Ukazuje sa, že autor má najväčšie pracovné skúsenosti práve z oblasti slovnej zásoby slovenčiny. Jeho výklad ako celok je správny, no predsa možno aj tu čo to vyčítať pre nepresnú alebo nejasnú štylizáciu.

Tak napr. ťažko súhlasiť s formuláciou: „Ak má niektorý jazykový útvar osobitný základný slovný fond a gramatickú stavbu, treba ho pokladať za osobitný samostatný jazyk, i keď azda svojou celkovou slovnou zásobou sa nelíši od iných blízkych jazykov." (Str. 17.) Veď predsa príbuznosť jazykov sa okrem iného zakladá práve na zhodách v základnom slovnom fonde a na zhodách v gramatickej stavbe. A osobitnosť v základnom slovnom fonde má za následok značné rozdiely v celkovej slovnej zásobe dvoch blízkych jazykov (napr. slovenčiny a češtiny). Nie je teda možný taký prípad, že by dva jazyky mali osobitné základné slovné fondy, a pritom celkove zhodnú slovnú zásobu. Okrem toho je diskutabilný aj autorov postoj k základnému slovnému fondu. Nemožno napr. súhlasiť s tým, že sa do základného slovného fondu zaraďujú slová *traktor, auto* a pod.

Podobne nemožno celkom súhlasiť ani s autorovým stanoviskom k nárečovým slovám. Rozhodne nie je správna formulácia, že „bez obmedzenia možno používať len také nárečové slová, ktoré prešli do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a obohatili ju" (str. 23). Veď nárečové slová, ktoré prešli do slovnej zásoby spisovného jazyka a obohatili ju, tým faktom prestali byť nárečovými slovami. A takýchto prípadov v slovenčine nie je málo (ako to píše autor na tej istej strane), ale je ich veľmi veľa. Aj z iných formulácií o tejto téme vysvitá, že by bolo užitočné spresniť celú kapitolku o nárečových slovách. Možno to však urobiť iba objasnením termínu nárečové slovo a objasnením vzťahov medzi slovnou zásobou spisovného jazyka a miestnych nárečí.

Horeckého výklady o správnom používaní niektorých derivačných typov adjektív treba doplniť niektorými drobnosťami. Tak napr. na str. 32—33 bolo by výraznejšie formulovať postoj k prídavným menám typu *priemyselný/priemyslový,* konkrétne aj k prípadu *denný/dňový.* Podobne by bolo aj uviesť, že v slovenčine sú aj prídavné mená *širokoplecí, červenolící, mäkkosrdcí, širokodlaní* a pod. Pretože tieto prídavné mená patria k derivačnému typu *dlhoruký,* nie je správne, čo sa píše na str. 32 o pomere typu *dlhoruký* k typu *žltochvosti.*

Obsah kapitolky o význame slova je v základe správny. V niektorých bodoch by však bolo možné spresniť ho. Tak napr. nie iba „vo veľkej väčšine prípadov hovoríme vo vetách", ale vždy, v každom prípade. Ďalej je pochybné, či vôbec existujú „celkom nezmyselné slová, napr. *brekta, kraniť, oron".* To nie sú vari slová, ale iba hláskové rady bez slovného významu, bez pomenovacej funkcie. Podobne nie je presný výklad, že „ak chceme nejaký pojem, označený určitým slovom, správne a názorne vysvetliť, musíme ho vysvetľovať podradenými pojmami, teda slovami, ktoré majú viacej znakov ako nadradené slovo" (str. 35—36). Obyčajne sa pri vysvetľovaní významu slova postupuje podobne ako pri definícii pojmu, teda tak, že sa uvedie významove nadradený pojem a potom sa k nemu pripoja znaky, ktorými sa vysvetľované slovo odlišuje od významove priradených slov. Preto by som ani nemohol súhlasiť s výkladom slova *strom,* že je to „jednotlivec z rastlinnej ríše, ktorý má drevnatú byľ". V tomto výklade sa nenaznačuje, akým znakom sa potom odlišuje ker od stromu.

Tretia kapitola *Gramatická stavba* (str. 58—115) nevyčerpáva celkovú problematiku tak ucelene ako predchádzajúca kapitola o slovnej zásobe. Ide tu skôr, ako to naznačuje aj autor, o výklad niektorých úsekov gramatickej stavby, ktoré robia používateľom spisovného jazyka isté ťažkosti. Autor odôvodňuje svoj výber slovami, že „morfologická a syntaktická norma je bežná každému vzdelanému Slovákovi" (str. 59). S tým však nemožno súhlasiť, lebo chyby proti gramatickej norme sú prinajmenšom také časté ako proti norme lexikálnej.

Hoci Horeckého výklady sporných alebo ťažších miest v gramatickej stavbe sú vcelku správne, treba upozorniť na niektoré body, v ktorých by bolo možno jeho výklady zlepšiť alebo doplniť, najmä v otázkach dôležitých pre každodennú prax.

Tak napr. treba pri číslovkách (str. 68—70) zaujať jasné stanovisko k nesprávnym tvarom typu „mnohorazy", ktoré sa v ostatnom čase zámerne uprednostňujú (napr. Vl. Mináč). Podobne treba doplniť výklady o slove *štvrť* v spojeniach so základnými číslovkami typom *päť štvrtí litra.*

Ťažko možno súhlasiť s názorom, že „každú vetu môžeme rozdeliť na dve časti", t. j. na časť podmetovú a prísudkovú (str. 73). Takto sa celkom obchádza problematika jednočlennej vety. Iba negovaním jednočlenných viet možno si vysvetliť formuláciu: „V každom prípade však základom vety je určité sloveso. Neslovesných viet je pomerne málo. Známe sú iba dva typy: *Radosť — mladosť* a *Zápis denne*". Aj v dvojčlenných vetách je známy typ *Vrabec brnk z plota,* ak by sme už nechceli hovoriť o veľmi frekventovaných typoch jednočlenných viet (*Pravdaže. — Hanba! — Jaj! — Sadnúť! — Čakať?* a ďalších typoch, ktoré sa používajú najmä v dialógoch).

Neúplná a čiastočne nesprávna je poučka na str. 79—80, kde sa hovorí, že prídavné meno pri neurčitku *byť* býva v siedmom páde. To platí bez výnimky pre podstatné meno, ale nie pre prídavné meno, ako to vidno z príkladov: *Chlapec môže byť žiakom. — Chlapec môže byť veselý.*

Vysvetlenia o jednotlivých vetných členoch, ktoré nachádzame v recenzovanej knihe, sú v základe správne a zhodujú sa zväčša s výkladmi iných príručiek. No v jednotlivostiach aj tu nachádzame celý rad nepresností. Tak napr. niektoré formulácie sú veľmi prísne, vyžadujú priamočiarosť aj tam, kde takejto priamočiarosti v skutočnosti niet. Nemožno napr. kategoricky tvrdiť, že „prívlastkové vety musia byť vždy tesne za tým slovom, na ktoré sa vzťahujú" (str. 95). Nezhodný prívlastok môže predsa stáť medzi nadradeným podstatným menom a vzťažnou prívlastkovou vetou. Tak napr. v konštrukcii vety *Vbehol pod b r á n u domu, k t o r á bola náhodou otvorená* nevidíme nič násilného. Podobne pri výklade postpozitívneho zhodného prívlastku sa nespomína typ *mamička moja,* ktorý sa štylisticky výrazne odlišuje od typu *moja mamička.*

Pri prechodníkovej väzbe bolo by potrebné doplniť výklad o písaní čiarky takými príkladmi, v ktorých sa prechodníková väzba nachádza na čele druhej vety zlučovacieho súvetia, pričom rozličné situácie vznikajú podľa zložitosti prvej časti súvetia. (Pozri aspoň Slovenská gramatika § 495!)

Vo výkladoch o poriadku slov vo vete nachádzame dobré doplnenie bežných poučiek o nové postrehy. Nesprávny je iba odsek na str. 106, v ktorom sa hovorí o rozmerovom rytme, a to najmä veta: „Podľa tejto zásady sa nemajú dlhé vetné členy klásť na koniec vety, pravda, ak sa nemajú nejako osobitne zdôrazniť." Všeobecne sa prijíma opačný náhľad, totiž že pri rovnakých podmienkach z dvoch rovnocenných vetných členov kladie sa práve dlhší vetný člen (dlhší výraz) na druhé miesto.

Štvrtá kapitola *Pravopis a výslovnosť* (str. 116—134) poukazuje iba na najdôležitejšie otázky, ale aj tak veľmi pekne rozpracúva vzhľadom na ťažkosti v praxi najmä písanie zložených prídavných mien a pravopis vlastných mien. Pri vlastných menách bolo by potrebné doplniť celý výklad príkladmi typu: *Bol som na n á r o d n o m výbore v Stupave. — Stretol som sa s riaditeľom j e d e n á s ť r o č n e j strednej školy v Senci.*

Veľkú praktickú hodnotu má aj bohatý *Abecedný zoznam slov,* v ktorom sa kurzívou označujú nesprávne tvary alebo nesprávne slová. Tu treba spomenúť rozpačitý postoj k slovu *pravítko,* ktoré sa na str. 52 spolu s ostatnými slovami s príponou *-tko* uvádza ako nesprávne, ale na str. 141 nie je vysádzané kurzívou.

Bezpochyby možno tvrdiť, že Horeckého knižka *Kultúra slovenského slova* je hodnotná popularizačná príručka a že istotne bude mať veľký úspech v širokých kruhoch používateľov spisovnej slovenčiny. Škoda, že táto knižka vyšla v pomerne malom náklade. No aj táto okolnosť sa môže využiť na zlepšenie knihy, pretože v krátkom čase bude potrebné nové vydanie. A to bude vhodná príležitosť na to, aby autor povypĺňal niektoré citeľné medzery v svojich výkladoch, ďalej pouvažoval o celom rade drobných štylistických i vecných chýb, na ktoré sme v tejto recenzii nemohli poukázať pre nedostatok miesta.

J. Ružička

ANGLICKÁ ŠTÚDIA O VÝVINE SPISOVNEJ SLOVENČINY (Robert Auty, *The Evolution of Literary Slovak*. Transactions of the Philological Society 1953, 143—160. Separát.)

Slavisti zo slovanských i neslovanských krajín sa od minulého storočia zaoberali viacerými otázkami slovenského jazyka. Najpríťažlivejšie boli pre nich otázky nárečové (napr. vznik východoslovenských a stredoslovenských nárečí), osvetľovalo sa miesto slovenčiny medzi slovanskými jazykmi, pozornosť sa venovala špecifickým znakom slovenčiny, jej vývinu i dejinám spisovného jazyka. Spomeňme mená ako: T. D. Florinskij, A. M. Seliščev, Zd. Stieber, N. van Wijk, A. E. Boutelje, J. Melich, I. Kniezsa, N. S. Trubeckoj, R. Jakobson, E. Dickenmann a iní. O výskum slovenčiny sa významne zaslúžili aj niektorí českí jazykovedci. K týmto bádateľom pristupujú v poslednom čase mladší pracovníci (N. A. Kondrašov, Š. Kovács, P. Király, J. Décsy a i.). Niet však pochýb, že základný podiel na výskume slovenčiny má dnes domáce štúdium, ktoré sa môže opierať o živý spisovný úzus i pramenný materiál. Zahraničný bádateľ má lepšiu základňu na porovnávanie a práve tým, že ide o pohľad „zvonku", neraz sa odhaľujú nové súvislosti a vzťahy. Mienka cudzích lingvistov je pre našich pracovníkov užitočná i preto, že sa dá sledovať, ako sa poznajú a prijímajú za hranicami naše nové práce. Je totiž známou skutočnosťou, že sa niekedy tradujú výklady, ktoré sú už domácim výskumom prekonané. V každom prípade so záujmom siahneme po prehľade dejín spisovnej slovenčiny, ktorý napísal profesor češtiny na cambridžskej univerzite Robert Auty.

R. Auty zaraďuje vznik spisovnej slovenčiny do širších európskych súvislostí. V posledných dvoch storočiach vznikli v Európe viaceré spisovné jazyky; tento proces nemožno oddeliť od víťazstva národného princípu. Autor zdôrazňuje, že najdôležitejším činiteľom v dejinách spisovnej slovenčiny bola čeština, nehľadiac na to, či v niektorom období boli silnejšie sily dostredivé alebo odstredivé. Tento stály činiteľ tu jestvuje aj pre budúcnosť. Pokiaľ ide o pomer slovenčiny a češtiny, Auty sa pridŕža koncepcie Václava Vážneho. Na spisovnú češtinu a slovenčinu sa pozerá ako na dvoch kultúrnych predstaviteľov jedného abstraktného československého jazyka. Všetky české a slovenské nárečia spájajú viaceré zhodné znaky v československý jazykový typ, odlišný napr. od poľštiny a lužičtiny. R. Auty teda neberie do úvahy osobitný hospodársko-spoločenský vývin nositeľov „abstraktného československého jazyka". V ďalšom si všíma nárečovú diferenciáciu na slovenskom jazykovom území. Dejiny spisovného jazyka na Slovensku pred štúrovským obdobím načrtol na základe staršej i novšej literatúry (V. Vážný, V. Chaloupecký, A. Pražák, E. Pauliny, J. Stanislav, P. Király). Najviac pozornosti venuje bernoláčtine a Štúrovej kodifikácii. Táto časť štúdie je najsamostatnejšia. Ocenením kultúrneho významu Trnavy v 18. stor. dospel k organickému začleneniu Bernolákových snáh o vytvorenie spisovného jazyka. Pomer bernoláčtiny a štúrovčiny, boje o štúrovskú kodifikáciu sú podané na úrovni nových výskumov (Ľ. Novák, E. Pauliny, F. Triska, J. Stanislav). U Autyho nenachádzame podceňujúci postoj k Štúrovi ako lingvistovi, ktorý napr. ešte v tridsiatych rokoch podávali európskej verejnosti M. Murko (*Les études slaves en Tchécoslovaquie*, Le monde slave XII, 1935, 369 n.) a M. Weingart (*Slovanská filologie v československé literatuře*. Československá vlastivěda X, Praha 1931, 328). R. Auty pripomína, že v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa ukázala ako nevýhodná tá skutočnosť, že Štúr nevzal za základ spisovného jazyka — na rozdiel od Vuka Karadžića a Ľ. Gaja — isté nárečie. Autor nevenuje pozornosť dejinám spisovnej slovenčiny od matičného obdobia do prvej svetovej vojny. Všíma si až novú situáciu spisovnej slovenčiny po r. 1918. Hovorí o vplyve češtiny na slovenskú slovnú zásobu v čase medzi dvoma svetovými vojnami a o protichodných tendenciách jazykového purizmu. Končí diskusiami o pripravovanej úprave slovenského pravopisu. Celkove za nevýhodu pri pestovaní spisovnej slovenčiny pokladá nedostatok jednotného nárečového základu a krátku literárnu tradíciu. Nie bez oprávnenia sa nazdáva, že prenesenie kultúrneho centra z Martina do Bratislavy,

zo stredoslovenskej do západoslovenskej nárečovej oblasti, môže byť zdrojom istej neustálenosti spisovného úzu.

Záverom možno povedať, že Autyho stať je napísaná s rozhľadom a svedčí o primeranej znalosti literatúry otázky. Autyho poňatiu sa dá vyčítať, že dostatočne neprizerá na vývin spoločenských pomerov na Slovensku. Žiadalo by sa prehĺbiť historickú stránku problému. Tým by sa dostal do správneho svetla pomer češtiny a slovenčiny. Nové svetlo sa vnieslo do jednotlivých otázok v poslednom čase (stredná slovenčina ako kultúrne nárečie v XVII.—XIX. stor., historické základy Bernolákovho diela, Štúrova kodifikácia a hodnotenie jazykovedného diela Ľ. Štúra, ideologické korene jazykového purizmu). Na tieto práce prof. R. Auty ešte nemohol brať zreteľ.

Záujem zahraničných slavistov o slovenské jazykovedné otázky nás zaväzuje, aby sme odosielali zavčasu a systematicky všetky publikácie z vlastivedných disciplín do svetových slavistických centier. Len tak sa umožní a podporí zdravá výmena názorov medzi domácimi a zahraničnými pracovníkmi. Nateraz sa ešte nedá povedať, že by výmena a propagácia našej odbornej literatúry bola celkom uspokojivá. *V. Blanár*

WITOLD DOROSZEWSKI, Z ZAGADNIEŃ LEKSYKOGRAFII POLSKIEJ. Warszawa 1954.

Pomerne neskoro sa k nám dostáva veľmi aktuálna práca W. Doroszewského o problémoch poľskej lexikografie, aktuálna preto, že sa aj u nás začína rozvíjať práca na slovníkoch, fundovaná teoretickými úvahami o lexikografických problémoch.

Okrem úvodu má táto Doroszewského knižka štyri kapitoly: historický prehľad, normy a kritériá hodnotenia, metodologicko-sémantické úvahy a ukážky hesiel. V skutočnosti však vo všetkých kapitolách sú bystré postrehy o rozličných otázkach. Najmä v historickom prehľade poľskej lexikografie je veľa výkladov a poznámok všeobecného rázu. Knižka preto sčasti trpí na prehľadnosti, ale na druhej strane sa tým výklad stáva zrozumiteľnejším a pútavejším.

Táto pestrosť vyplýva do veľkej miery aj z toho, že W. Doroszewski chápe lexikografiu oveľa širšie, než je to vo zvyku u nás. Hneď v prvom odseku svojej knižky (str. 5) síce hovorí, že lexikografia je registrovanie a vysvetľovanie slov, teda vlastne nie náuka; ba lexikografia v širšom zmysle sa zaoberá aj otázkami zbierania slov a usporiadania ich súhrnov — slovníkov. No už na str. 7 hovorí, že úlohou lexikografa je rozbor slov (na základe presných gnozeologických teórií), ich výklad a klasifikácia. Teda to, čo sa u nás spravidla pokladá za úlohu lexikológie.

Pravda, nemožno pochybovať o tom, že aj v lexikológii, a práve tak aj v jej užšom odbore — lexikografii, treba nevyhnutne vychádzať z istej všeobecnej jazykovednej teórie. V tejto základnej, všeobecnej jazykovednej teórii sa Doroszewski príliš opiera o teórie psychologizujúce, keď hovorí, že každý význam je spočiatku významom situačným, že „v bežných použitiach slov sa stabilizujú spomienky na rozličné situácie a podľa prevahy spomienok na tie alebo oné situácie sa vo významoch slov stabilizujú tie alebo oné dominanty" (25). Doroszewski sa tu opiera o psychológiu pavlovovskú a učí, že „slová sú jazykové znaky vonkajších podnetov, ktoré sa dostali do vedomia hovoriacich ako podnety odlišné od iných" (6).

V ďalšom však toto kategorické tvrdenie zmierňuje, lebo hovorí, že „slová sú spoločensky ustálené jazykové znaky tých prvkov skutočnosti, ktoré boli „predmetove" vypracované vedomím hovoriacich" (6). Túto správnu tézu podľa našej mienky treba aplikovať aj na výskum zmien významu. Tu však Doroszewski hovorí, že „každé nové použitie slova je prvkom reakcie na novú konfiguráciu podnetov... Tento prvok novosti nie je daný štruktúrou slova, preto sa slovotvorné zväzky slova rozkladajú, stierajú; prvkami určujúcimi významové dejiny slova sú podnety pôsobiace zvonka, podnety, na ktoré hovoriaci reaguje použitím určitých slov" (69—70).

Tu by sme chceli zdôrazniť, že ani tieto vonkajšie podnety nemožno pokladať za jediný prvok pri zmene významu. Veď každý hovoriaci reaguje na podnety len tým

„materiálom", ktorý mu jazyk poskytuje. Vieme, že aj keď niekto utvorí nové slovo, nové pomenovanie, tvorí ho len z materiálu daného jazyka, z jestvujúcich slov a morfém. Ba aj keď si malé dieťa, ktoré sa len učí rozprávať, utvorí celkom nové slovo, využíva pri jeho tvorení už jestvujúce prvky svojho jazyka, nevymýšľa si nové.

Tézu o vonkajších podnetoch ako o základnej príčine zmien v jazyku ilustruje Doroszewski aj tzv. kryštalizáciou dominánt. Ukazuje, že napr. v starej poľštine sa používali popri sebe bez rozlíšenia významu prípony *-elny, -isty, -ny* aj *-ony*, napr. v prídavnom mene *nieskazitelny, skazisty, skażony, skażny*. Časom sa však prídavné meno *skażony* ustálilo vo význame fyzickom (bez odtienku potenciálnosti), *nieskazitelny* vo význame prenesenom, kým podoby *skazisty* a *skażny* zanikli. Tieto zmeny sú podľa Doroszewského dôsledkom vonkajších podnetov. Podľa našej mienky však treba pri ich výklade brať do úvahy aj všeobecný stav pri odvodzovaní prídavných mien, najmä vzťah jednotlivých slovotvorných modelov medzi sebou. Inými slovami: nejde tu len o vonkajšie podnety, ale aj o jazykový materiál, ktorým možno v danom období na vonkajšie podnety reagovať. A tento materiál musí byť vzájomne nejako spätý, aby mohol účelne fungovať. V tomto zmysle napr. pekne ukazuje Maslov (Voprosy jazykoznanija 1956, č. 3, str. 121), že slovesné predpony začali mať aj perfektivujúci význam vtedy, keď sa od predponových slovies začali odvodzovať nedokonavé protiklady.

S týmto obmedzením možno s Doroszewského teóriou kryštalizácie dominánt súhlasiť, práve tak ako s jeho ďalšou teóriou, inak v poľskej jazykovednej literatúre už dávnejšie hlásanou, s teóriou lexikalizácie odvodených slov (už napr. Rozwadowski).

Zo špeciálnej lexikografickej problematiky treba vyzdvihnúť najmä Doroszewského tézu, že každý slovník je produktom svojej epochy, že sa v ňom prejavujú súčasné myšlienkové smery autorov. Doroszewski to krásne ukazuje na starších poľských slovníkoch. Lindeho slovník v duchu osvietenstva podlieha vplyvom idealizmu (najmä v tom, že na zmeny významu sa pozerá ako na náhodné pôsobenie jedných slov na iné), racionalizmu a empirizmu. V slovníku Karłowicza-Kryńského a Niedźwiedského sa zase zrejme prejavuje pozitivistické chápanie jazykovedy ako čistej vedy, ktorej úlohou je len zbierať jazykové fakty a triediť ich tak, ako napr. systematická botanika triedi a opisuje jednotlivé rastliny.

V ďalšom Doroszewski správne zdôrazňuje, že slovník musí byť normatívny. To podľa neho znamená, že má zachycovať len také tvary, ktoré sú v zhode s požiadavkami správneho štýlu a nevzbudzujú pochybnosti o tom, či ich možno používať (60). Pravda, tu si každý slovníkár musí uvedomiť, že jeho osobný prínos do histórie jazyka je neobyčajne malý a že pozitívny môže byť iba vtedy, keď bude mať objektívny zmysel, t. j. keď nebude v rozpore so silami tvoriacimi jazyk, ale bude sa o ne opierať (61). Aby slovníkár neodovzdával budúcim pokoleniam mŕtve, zastaralé prvky, musí nielen poznať jazykový materiál, najmä starší, ale predovšetkým musí rozumieť a správne vykladať procesy, ktoré sa odohrávali v dejinách jazyka.

S týmto správnym chápaním pomeru slovníkára k dejinám jazyka je však podľa našej mienky v rozpore Doroszewského zásada opierať sa iba o štylisticky správne texty. Ak napr. Doroszewski zamieta registrovať v slovníku sloveso *nadviazať* v spojení *nadviazali sme pekné spolužitie s domorodcami* (str. 76), má síce pravdu zo stanoviska dnešného jazyka, ale neznamená to, že sa tým zahatáva cesta vývinu jazyka? Veď takéto významové presuny, založené často na metaforickom použití, sú jedným z dôležitých prvkov vo významových zmenách slov. Podľa našej mienky by sa takéto spojenia mali v slovníku zaregistrovať aspoň ako neobvyklé alebo zriedkavé.

Aj obmedzenie materiálu, resp. excerpovania iba na útvary realistické (v poľštine napr. na Mickiewiczove práce) by podľa našej mienky znamenalo ochudobnenie, najmä ak uvážime, že z hovorovej vrstvy ustavične prenikajú nové slová i spojenia slov do vrstvy neutrálnej.

Veľmi správna je však Doroszewského požiadavka venovať zvýšenú pozornosť už excerpovaniu materiálu, lebo slovníkár je zodpovedný nielen za to, čo v slovníku je, ale aj za to, čo v slovníku chýba.

Otázkam sémantiky, hoci sú pre slovnikára veľmi dôležité, venuje autor pomerne málo miesta a ešte menej praktických príkladov. Zdôrazňuje síce zásadu, že základným kameňom sémantiky je riešenie pomeru medzi všeobecným a zvláštnym (na čo veľmi dôrazne upozornil už V. I. Lenin), ale ilustruje ju iba niekoľkými veľmi všeobecnými príkladmi. Za hlavnú príčinu významových zmien pokladá aktualizáciu slova, v ktorej práve väzia zárodky odchýlok od významovej normy, zárodky konfliktu medzi „všeobecnou významovou normou" a situačnými odchýlkami. Sem by sa práve hodilo veľa príkladov, ktoré Doroszewski pokladá za štylisticky nesprávne *(nadväzovať spolužitie* a pod.).

V závere uvádza Doroszewski heslá *chodiť* a *brať* a vysvetľuje ich významové členenie, poradie významov i frazeológiu, takže popri všeobecných zásadách podáva i konkrétnu aplikáciu na živý materiál.

Doroszewského knižka je tak dôležitým príspevkom k lexikografickej teórii i praxi.

J. Horecký

LADISLAV DVONČ, RYTMICKÝ ZÁKON V SPISOVNEJ SLOVENČINE. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1955. Str. 254. Cena brož. výtlačku Kčs 15,50.

Výnimiek z rytmického zákona neprestajne pribúda, hoci tento zákon v spisovnej slovenčine dodnes platí. Súvisí to s rozvojom slovnej zásoby a s vývinom gramatickej stavby slovenčiny. Doteraz sme však nemali presný obraz o platnosti rytmického zákona v celom rozsahu. Jednotlivé poučky týkajúce sa rytmického zákona sa tradovali a dopĺňali od Štúra cez Hattalu, Czambla a Damborského až po dnešné časy, pravda, mnoho ráz mechanicky, bez náležitého preverenia. Chýbali nám práce, v ktorých by sa na materiáli ukázalo, nakoľko sa v ktorom období vývinu slovenčiny rytmický zákon zachováva a nakoľko sa porušuje. Nevedeli sme doteraz uviesť všetky typy výnimiek. Doterajšie štúdie v lingvistických časopisoch sa síce priamo alebo nepriamo dotýkali problematiky rytmického zákona, no stále sme pociťovali potrebu celistvého pohľadu na túto otázku. Rovnako nebolo celkom jasné, ako sa teoreticky i prakticky stavali k rytmickému zákonu Štúr, Hattala, Czambel, Damborský a ako sa v jazykovej praxi stavali v minulosti k otázke zachovávania rytmického zákona a jeho porušovania ostatní slovenskí vzdelanci.

Pri zisťovaní platnosti rytmického zákona sa skúmaný materiál chápal pomerne úzko. Excerpovalo sa zväčša z klasikov, a tak sa nemohli preveriť všetky prípady.

Dôsledkom tohto stavu bolo, že mnoho ráz existovalo v čiastkových otázkach týkajúcich sa rytmického zákona nežiadúce váhanie. Preto sme sa nemohli vyhnúť istým nepresnostiam a nedôslednostiam vo všetkých vydaniach Pravidiel.

Veľkú medzeru v jazykovednej literatúre, pokiaľ ide o výskum rytmického zákona, zaplnil Ladislav Dvonč publikáciou *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine.* Autor si všíma platnosť rytmického zákona v celom rozsahu. Okrem iného prináša i bohatý materiál vyexcerpovaný zo Slovenských pohľadov a z Orla z r. 1870—1905, na ktorom sa môžeme presvedčiť, nakoľko sa dá hovoriť o umelých zásahoch zo strany kodifikátorov alebo opačne: nakoľko kodifikátori v minulosti zisťovali v našom jazyku tendencie správne, či zavádzali do gramatík a Pravidiel to, čo už „via facti" v našom jazyku bolo.

Úvodom sa usiluje autor predovšetkým vymedziť pojem rytmického zákona. Definuje ho ako „pravidlo, podľa ktorého v spisovnej slovenčine nemôžu za sebou nasledovať dve dlhé slabiky; v prípade, že by k tomu malo dôjsť, kráti sa dlhá slabika po predchádzajúcej dlhej slabike" (str. 11). No nie všetky dlhé slabiky sa po predchádzajúcej dĺžke krátia. Dnes máme mnoho výnimiek z rytmického zákona. Dvonč presne vymedzuje, čo k nim patrí. Feminína v inštr. sg., napr. *vierou, krásnou* nie sú výnimky z rytmického zákona, pretože *-ou* v slovenčine nepredstavuje dvojhlásku. Druhá slabika je tu teda krátka. Tak isto v slovenčine nie je dvojhláskou ani spojenie „samohláska + j".

Po vymedzení pojmu rytmického zákona si autor postavil ako úlohu „kriticky rozobrať jednotlivé prípady dodržiavania a porušovania rytmického zákona v spisovnej slovenčine a na základe tohto rozboru podať novú systematiku výnimiek i pokúsiť sa o nový teoretický výklad problému" (str. 14). Hlavnú pozornosť venuje výskumu rytmického zákona jednak v období rokov 1870—1905, jednak v súčasnej spisovnej slovenčine. Pri rozbore súčasného jazyka používa doklady z odborných publikácií, predovšetkým z odborov vied technických a poľnohospodárskych. Takéto publikácie obsahujú, ako hovorí autor, veľa dosiaľ nepovšimnutého materiálu. Ale nie celkom jasný postoj zaujal Dvonč k otázke používania dokladov z novín. Na jednej strane má námietky proti používaniu materiálu z novín, pretože „noviny sa robia napochytre, takže často niet dosť času na to, aby sa ich jazykovej stránke venovala väčšia pozornosť. Mnohé redakcie sú na slabom stupni úrovne jazykovej kultúry" (str. 16—17). Na druhej strane materiál z novín však používa, lebo sleduje „platnosť rytmického zákona v najrozmanitejších typoch slov a tvarov, ktoré by sme často márne hľadali v literárnych dielach" (str. 18). Je nesporné, že pri takomto výskume nám poslúžia aj doklady z novín, ale závery z takéhoto materiálu treba robiť veľmi opatrne. Popri vyššie spomínanom materiáli autor sleduje postavený problém aj v normatívnych gramatických príručkách spisovnej slovenčiny.

Okrem úvodnej kapitoly má Dvončov *Rytmický zákon* týchto päť častí: Tvorenie slov. Skloňovanie slov. Tvorenie a časovanie slovies. Ostatné prípady. Výsledky.

V časti T v o r e n i e s l o v autor najprv skúma rytmický zákon pri slovách tvorených pomocou sufixov. Z veľkého množstva dokladov zisťuje, že rytmický zákon sa zachováva pri maskulínach so sufixami *-ár, -ák, -áč* po jednoduchej dĺžke (*bábkar, pásak, fúzač*), so sufixom *-ík* po jednoduchej dĺžke i po dvojhláske, no po dvojhláske preniká dĺžka (*podielník*). Pravda, podľa normy Pravidiel sa sufix *-ár* neskracuje. Rytmický zákon sa porušuje v slovách so sufixami *-ár, -ák* po dvojhláske (*mliekár, pancierák*); *-iar, -iak, -ier* v každom prípade (*kohútiar, mliečniak, blúznierstvo*). Dokladový materiál ukázal, že pri feminínach podliehajú rytmickému zákonu slová na *-ka,* resp. na *-anka* a na *-ôčka.* Pri neutrách sa rytmický zákon zachováva v slovách na *-stvo, -ôčko.* Rozkolísanie normy v gen. pl. (*čísel — čísiel*) prináša so sebou aj rozkolísanie pri tvorení deminutív na *-ko, -ce (číselko — čísielko).* Autor v tejto súvislosti poukazuje na nedôslednosť, ktorá je v Pravidlách z r. 1953: pripúšťajú dvojtvary v gen. pl. *krídel/krídiel,* no pri tvorení deminutív žiadajú zachovať rytmický zákon *(krídelko).* Podľa Dvonča „treba pripustiť aj tvary *krídielko, krídielce*" (str. 63). Pravda, Dvončovo riešenie by znamenalo rozmnoženie nežiadúcich dvojtvarov, a preto s ním ťažko možno súhlasiť. Podľa našej mienky treba túto otázku riešiť zásadne, bez dvojtvarov. Potom autor skúma prípady, v ktorých sa po pripojení sufixu predlžuje prefix, a zisťuje, že v bezpríponových deverbatívach, v deverbatívach na *-a, -ba* nejde o krátenie, ktoré by spôsobovala predchádzajúca dlhá predpona. V deverbatívach na *-ka,* v novších slovách na *-ok* i derivátoch zo syntaktických konštrukcií na *-ár, -ík, -ie* dochádza k porušovaniu rytmického zákona, pretože kvantita korennej morfémy zostáva nezmenená (*náliatok, zásielka, zákôrnik, záriečie*). Rovnako zostáva koreň bez zmeny i pri prefixe *sú- (súčiastka).*

Porušovanie rytmického zákona pri zložených slovách preberá autor osobitne. Na základe dôkladného rozboru dochádza k záveru, že v zložených slovách sa rytmický zákon porušuje temer vo všetkých typoch. V doterajších gramatikách sa o porušovaní rytmického zákona v zložených slovách nehovorilo vyčerpávajúcim spôsobom. Aj spôsob uvádzania zložených slov ako výnimiek bol rôzny. No záverom autor vyslovuje správny názor, že „o rytmickom zákone treba hovoriť len v rámci nezloženého slova" (str. 95). Na zložené slová sa rytmický zákon nevzťahuje.

V druhej časti publikácie skúma autor platnosť rytmického zákona pri skloňovaní, kde sú pomery jednoduchšie ako pri tvorení slov. Na materiáli možno zistiť, že sa rytmický zákon zachováva, a to tak, že sa skracuje jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke: v gen. pl. feminín a neutier *(zábav),* v lok. a inštr. sg. neutier

(na ústi, listím), pri adjektívach *(krásny, rýdzi, vtáči)*. Pravda, tak sa odchyľuje od Pravidiel *(listím, ústi, vtáči)*. Skracovanie však nenastáva v gen. pl. feminín azda z obavy pred pádovou homonymiou. Podobne sa neskracuje *-i* ani po predchádzajúcej dvojhláske. Jednoduché dĺžky po predchádzajúcej diftongickej dĺžke sa v martinskom období skracovali *(dievči)*, v dnešnej spisovnej slovenčine sa neskracujú *(netopierí)*. Dvojhlásky po predchádzajúcej akejkoľvek dĺžke sa neskracujú pri slovách, v ktorých sú totožné pádové prípony s odvodzovacími *(kliatie, ústie, vtáčia)*, ďalej pri komparatíve *známšia, známšie*, pri nesprávnych tvaroch *dielčia, dielčie* a *zmierčia, zmierčie*, pri príčastí minulom činnom *zohriavšia, zohriavšie* a pri tvaroch *literárnia, literárnie*. Náležitú pozornosť venuje autor gen. pl. žen. a str. substantív utvorenému pomocou vkladných hlások s dlhou predchádzajúcou slabikou *(výher — výhier, zámen — zámien)*. Podľa neho tvary s *-ie-* sú živé, kým tvary na *-e-* ustupujú.

Tretia časť, nadpísaná Tvorenie a časovanie slovies, má ukázať, ako sa uplatňuje rytmický zákon pri slovesách. Postupuje sa podľa časovacích vzorov. Po preskúmaní gramatickej literatúry od Štúra až podnes i po preskúmaní materiálu z Orla, zo Slovenských pohľadov a zo súčasných odborných časopisov autor konštatuje, že rytmický zákon sa zachováva v 1.—3. os. sg. a v 1. a 2. os. pl. indk. préz. s prézentnou kmeňotvornou príponou *-á-/-ia-* alebo *-í- (zapínam, strieľam, súdim, riadim)*, ďalej v tvaroch na *-ú, -úc, -úci (vládnu, vládnuc, vládnuci)*, ale porušuje sa v 3. os. pl. indk. préz. na *-ia*, v prechodníku na *-iac* i v činnom príčastí utvorenom od tohto prechodníka *(súdia, súdiac, súdiaci)*. Dvojhláska *ie* sa pri tvorení slovesných tvarov neskracuje *(zmúdrieť)*. Pri slovesách na *-ávať* a *-úvať* preniká dĺžka po predchádzajúcej dvojhláske, napr. *pošliapávať*.

V štvrtej časti, ktorá má nadpis Ostatné prípady, preberá sa zachovávanie a porušovanie rytmického zákona v cudzích slovách, v rodinných menách a v značkových slovách. Pokiaľ ide o cudzie slová, autor oddeľuje najprv pojmy kvantita a diftong. Diftongy *ou, au, eu*, ktoré sa vyskytujú v cudzích slovách, sú z hľadiska kvantity neutrálne. Preto sa vo vyexcerpovanom materiáli stretáme so slovami, kde po takomto diftongu nasleduje dĺžka. Pomerne často sa u nás tvoria názvy osôb a vecí z cudzích korenných morfém pomocou sufixu *-ér*. Prevažná časť dokladov ukazuje, že sufix *-ér* sa po predchádzajúcej dĺžke skracuje *(frézer)*. Autor správne upozorňuje, že skracovaniu sufixu *-ér* sa doteraz nevenovalo dosť pozornosti a že „je pre nás ďalším dôkazom pre požiadavku, aby sa aj sufix *-ár* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke skracoval" (str. 195). — Rodinné mená treba posudzovať ako osobitnú skupinu slov. Možno súhlasiť s autorom, keď tvrdí, že „nemôžu byť východiskom pri skúmaní platnosti rytmického zákona, pretože majú najrozmanitejší pôvod: môže ísť o formu svojím pôvodom nárečovú, alebo dnešná forma môže mať svoj pôvod v chybnom matričnom zápise atď." (str. 196). — V značkových slovách rytmický zákon neplatí (TBC — tébécé). Pravda, nejde tu o také porušovanie ako v slovách v pravom zmysle.

V časti Výsledky podávajú sa závery z analyzovaného materiálu, ďalej prehľad výnimiek v gramatikách od Štúra až po prítomnosť a tak isto i výnimky, ktoré sú v jednotlivých vydaniach Pravidiel. Autor podáva však úplný výpočet výnimiek, teda aj tie, ktoré jednotliví autori vedome neuvádzajú, ale ku ktorým autor tejto publikácie dospel rozborom morfologického systému. Tak v Štúrovej Náuke Dvonč zisťuje až štyri výnimky, hoci je známe, že sám Štúr nijaké výnimky neuznával. Výnimky, ktoré zaviedol Czambel, zväčša vystihovali nový vývin. V oblasti rytmického zákona sa orientoval na živé prvky v jazyku. Aj Damborský rozmnožil počet výnimiek. Autor v tejto súvislosti nesúhlasí s názorom, že by Czambel a Damborský boli postupovali nevedecky, keď ustaľovali výnimky z rytmického zákona. Vyčerpávajúci rozbor ukázal, že je omnoho viac výnimiek, než sa ich uvádza v gramatických príručkách. Na adresu tých, čo sa ťažko vyrovnávajú s rastúcim počtom výnimiek, autor hovorí, že „nie sú oprávnené ľútostivé úvahy nad zanikaním rytmického zákona" (str. 213). Pravda, zavedenie každej výnimky sa musí uvážiť.

Po prehľade a rozbore výnimiek podáva autor ich systematiku v súčasnom spisov-

nom jazyku. Uvedomuje si, že „pri výpočte jednotlivých výnimiek naše staršie príručky postupujú zväčša bez snahy o nejaké ich systemizovanie" (str. 216). Výnimky delí do troch skupín tak ako B. Letz, lenže v inom poradí a bez zložených slov, teda: I. Pri tvorení podstatných a prídavných mien. II. Pri skloňovaní podstatných a prídavných mien. III. Pri tvorení a časovaní slovies.

V rámci piatej časti publikácie autor ešte rozoberá otázku prozodickej štruktúry spisovnej slovenčiny. Zisťuje, ako fonologicky hodnotiť dĺžku v spisovnej slovenčine. Hovorí, že „v spisovnej slovenčine analytické chápanie dĺžky neprichádza do úvahy, pretože pri jednotlivých dĺžkach nemožno preukázať ich členenie na jednotlivé komponenty" (str. 232). Zisťuje, aké boli pomery v našom jazyku v XV. storočí, keď nastala diftongizácia. Rytmický zákon sa musel uplatňovať v slovenčine ešte pred diftongizáciou. Dvojhlásky „fungujú ako fonologicky dlhé len vďaka tomu, že nastúpili na miesto pôvodne jednoduchých, prostých dlhých foném, po ktorých sa nasledujúca dĺžka skracovala. Po preniknutí výnimiek dvojhlásky naďalej fungujú ako dlhé len v tých prípadoch, kde po nich nastáva skracovanie" (str. 231). Autor ďalej dokazuje, že rytmický zákon platí len v istých morfologických tvaroch, že ho nemožno chápať ako „mechanické pravidlo o automatickom krátení druhej dĺžky po predchádzajúcej dĺžke" (str. 231). Pokiaľ ide o príčiny porušovania rytmického zákona, autor uvádza len mienky niektorých jazykovedcov, hoci bolo potrebné podrobne sa zaoberať touto otázkou.

Na konci práce sa ešte rozoberá využitie poznatkov o rytmickom zákone v tvarosloví, predovšetkým pri vydeľovaní typov skloňovania a pri voľbe gramatických vzorov. Podľa Dvonča privlastňovacie adjektíva druhové predstavujú osobitný typ v sústave skloňovania prídavných mien. Pri voľbe vzorov nie je správne, keď sa volí taký vzor, ktorý podlieha rytmickému kráteniu. Dvonč preto navrhuje nahradiť vzor *dievča* vzorom *jahňa*. Tak isto pokladá za nesprávne určiť ako vzor slovo *„páví"* kde sa na základe výskumu zachováva rytmický zákon, ale slovo *včelí*.

L. Dvončovi sa podarilo splniť prvé dve úlohy, ktoré si postavil, t. j. kriticky rozobrať jednotlivé prípady dodržiavania a porušovania rytmického zákona a podať novú systematiku výnimiek. Teoretický výklad podáva však neuspokojivo. Nemožno celkom súhlasiť ani s rozčlenením práce. Hoci časť V ý s l e d k y je podstatou jeho publikácie, predsa jej venuje pomerne málo miesta (str. 199—243). Bolo potrebné podať v osobitnej časti výsledky zo skúmaného materiálu a osobitne teóriu o podstate rytmického zákona.

I pri starostlivej korektúre zostalo v práci niekoľko chýb a nepresností. Uvedieme aspoň niektoré, napr.: tvorenie *zámien* sa tu však nepripúšťa (m. tvorenie gen. pl. neutier typu *zámien* sa...) (str. 14); často precháza (m. predchádza) dlhá slabika (str. 53); prípona sa kráti: *ráno — raničko* (m. *ráničko*) (str. 63) a i.

Pri tom všetkom však L. Dvonč vo svojej publikácii upozornil na mnoho nových vecí, poukázal na nepresnosť a nedôslednosť pri normovaní poučiek o rytmickom zákone. Jeho publikácia si vyžiadala veľa drobnej a usilovnej práce, najmä pri zhromažďovaní výskumného materiálu. Škoda len, že tento materiál autor ešte lepšie nevyužil.

Po takejto práci, v ktorej autor zhromaždil toľko cenného materiálu a zhrnul literatúru o rytmickom zákone, už bude možné pomýšľať na prácu, ktorá podá aj riešenie otázky vzniku a podstaty rytmického zákona v spisovnej slovenčine. *P. Baláž*

A. S. ČIKOBAVA, ÚVOD DO JAZYKOVĚDY. Z ruštiny preložili a pre potreby českých vysokých škôl upravili dr. Miloš Dokulil a Lubomír Doležel. Vydalo Státní pedagogické nakladatelství v Prahe 1956. Strán 220. Brož. Kčs 15.90, viaz. Kčs 18.90.

V českom preklade dostáva sa nám do rúk *Úvod do jazykovedy* od Arn. Čikobavu, profesora Štátnej univerzity v Tbilisi. Túto prácu si budú môcť s úžitkom prečítať aj tí, ktorým čítanie ruského originálu robilo ťažkosti.

Čikobavova práca sa delí na päť častí.

V I., úvodnej časti autor hovorí o jazykovede a všeobecnej jazykovede, o vedeckom skúmaní jazyka, o predvedeckých gramatikách a o sovietskej jazykovede ako o novej etape vo vývine vedy o jazyku.

Obsah II. časti dostatočne naznačuje už jej samotný nadpis: Jazyk, jeho spoločenská podstata, vývoj a pôvod. Pri rozbore spoločenskej povahy jazyka sa autor sústredil na kritiku Marrovho chápania jazyka ako nadstavbového triedneho spoločenského javu. K tejto časti je pripojená kapitola o odboroch jazykovedy.

V III. časti (Hláskoslovie) autor po vymedzení predmetu hláskoslovia podáva poučenie o tvorení hlások, o prízvuku a takte, o hláskových zmenách, o fonológii a jej vzťahu k fonetike (o tejto otázke autor hovorí aj v predhovore na str. 7), o písanej reči a písme a o vzájomnom vzťahu hovoreného a písaného jazyka.

V IV. časti (Klasifikácia jazykov) sa rozoberá morfologická a genealogická klasifikácia jazykov a podáva sa prehľad jednotlivých jazykových rodín, vydelených na základe genealogického hľadiska. V závere tejto časti sa ukazuje na nevedecký charakter tzv. štadiálnej klasifikácie N. J. Marra.

V poslednej, V. časti (Miesto jazykovedy v sústave vied) sa poukazuje na jazykovedu ako na spoločensko-historickú vedu a na praktický význam vedy o jazyku.

Niektoré kapitoly tejto práce sú rozvedené obšírnejšie, čo súvisí s cieľom, pre ktorý bol tento Úvod do jazykovedy vypracovaný.

Diskusia sovietskych jazykovedcov, ktorá prebiehala v moskovskej Pravde na jar a v lete roku 1950, ukázala na nevedeckosť niektorých základných téz Marrovho učenia o jazyku. Po diskusii sa cítila naliehavá potreba napísať novú učebnicu všeobecnej jazykovedy, ktorá by bola spracovaná z hľadiska výsledkov tejto diskusie. Preto sa autor v §§ 12—15 obšírne zaoberá dokazovaním, že jazyk ako spoločenský jav nepatrí do nadstavby a nemá triedny charakter. Dnes by už tieto výklady nemuseli byť spracované tak obšírne. Prinajmenej by to nemuselo byť u nás, pretože českú a slovenskú jazykovedu marrizmus nejako podstatne nezasiahol.

Prekladatelia sa neobmedzili na prostý preklad práce, ale na jednotlivých miestach doplnili autorove vývody upozornením na prínos českej jazykovedy k vedeckému poznaniu jazyka a upozornením na jej odlišné stanovisko k niektorým otázkam. Prekladatelia podávajú aj kritické poznámky k niektorým autorovým tvrdeniam, ktoré sa z hľadiska novšieho výskumu neukazujú ako úplne správne.

Kniha je schválená výnosom Ministerstva školstva ako vysokoškolská učebnica.

L. Dvonč

RUBEN IVANOVIČ AVANESOV, UDARENIJE V SOVREMENNOM RUSSKOM LITERATURNOM JAZYKE. Učpedgiz, Moskva 1955, strán 56, brož. Kčs 0.90.

Práca známeho sovietskeho dialektológa R. I. Avanesova *Prízvuk v súčasnom ruskom spisovnom jazyku* vychádza v knižnici „Voprosy sovetskogo jazykoznanija". Autor v tejto príručke veľmi prístupným spôsobom poučuje čitateľa o správnom používaní prízvuku. Výklady o prízvuku podáva po stručnom úvodnom výklade pojmu ortoepie a po výklade miesta prízvuku v sústave ortoepie.

Avanesovova práca sa delí na dvanásť kapitol: 1. Pojem ortoepie, 2. Prízvuk v sústave ortoepie, 3. Prízvuk slova, taktu a frázy, 4. Prízvuk ako znak slova, 5. Prízvuk slova a jeho vlastnosti, 6. Dĺžka a krátkosť samohlások, 7. Hudobná stránka prízvuku, 8. Rozdielne postavenie prízvuku, 9. Prízvuk pohyblivý a nepohyblivý, 10. Prízvuk a zvuková podoba slova, 11. Bezprízvučné a slaboprízvučné slová, 12. Slová s vedľajším prízvukom.

Už stručný prehľad jednotlivých kapitol dostatočne ukazuje, že čitateľ tu dostane všestranné poučenie o ruskom prízvuku. Autor sa stavia proti takému chápaniu pojmu ortoepie, ktoré vylučuje z ortoepie otázky prízvuku. Do ortoepie zahrnuje Avanesov okrem výslovnosti aj prízvuk ako druhý dôležitý špecifický prvok hovorenej reči (str. 5). K tomu podotýkame, že u nás sa poučky o prízvuku bežne zaraďujú do ortoepických príručiek, ako to ukazuje napr. kapitola o prízvuku v publikácii Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla, Díl I, Výslovnost slov českých (Praha 1955), ktorú spracoval Bohuslav Hála na základe rokovaní ortoepickej komisie Ústavu pro jazyk český Českoslo-

venskej akadémie vied. Námietku máme proti Avanesovovmu vydeľovaniu tzv. kvantitatívneho prízvuku (na str. 11), pri ktorom sa podľa autora prízvučná slabika odlišuje od neprízvučnej hlavne väčšou dĺžkou svojej samohlásky. Vo všeobecnej fonetike sa však hovorí iba o dynamickom (monotonickom) a melodickom (polytonickom) prízvuku (pozri Bohuslav Hála, Úvod do fonetiky, Praha 1948, str. 145—147, a Bohuslav Hála — Miloš Sovák, Hlas — reč — sluch, Praha 1947, 2. vyd., str. 162—163). Zároveň treba poznamenať, že sám autor na 13. strane v príkladoch jazykov s určitým typom prízvuku spomína iba dynamický a hudobný prízvuk. Výklad o jazykoch s prízvukom ustáleným na istej slabike slova sa skoro v tej istej podobe opakuje na str. 10 a na str. 16.

K práci je pripojený slovníček, obsahujúci slová, pri ktorých sa vo väčšej alebo v menšej miere vyskytuje nesprávne prízvukovanie. V tomto bode ide o analogickú situáciu, aká je pri slovenskej kvantite. Veľmi často vplyvom nárečí alebo nedostatočnej znalosti spisovnej normy sa v spisovnej slovenčine kvantita používa nesprávne (nesprávne sa hovorí napr. „dážďa, dáždivý" namiesto *dažďa, daždivý,* býva kolísanie pri slovách džbánkár — džbankár, bránkár — brankár a pod.). Také isté kolísanie je aj pri prízvuku v ruštine (o príčinách hovorí Avanesov na str. 6).

Nakoniec by sme poznamenali, že aj u nás by mohla vychádzať podobná edícia, ako je spomínaná séria „Voprosy sovetskogo jazykoznanija". Mohli by vychádzať príručky, ktoré by podávali sústavné poučenie o jednotlivých otázkach slovenského jazyka (napr. podľa vzoru Avanesovovej príručky by sa mohla u nás vypracovať príručka o slovenskej kvantite a podobne aj iné príručky). Takéto menšie práce by boli dobrým východiskom pre spracovanie rozsiahlejších príručiek. Bolo by teda užitočné, keby sme podľa vzoru sovietskych jazykovedcov pristúpili k popularizovaniu a rozširovaniu vedeckých poznatkov o našom jazyku vo forme jasne a prehľadne písaných a cenove prístupných brožúrok.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Častokrát. Príslovka „častokrát" vznikla podľa modelu násobných číslovieok (príslovieok) s nesamostatnou časticou *-krát: jedenkrát, dvakrát, ... mnohokrát.* Jej prvá zložka — príslovka *často* — je významovým protikladom príslovky *zriedka.* Stáva ako slovesný atribút *(č a s t o spievať, č a s t o zbierať)* a vyjadruje istú frekvenciu oddelených aktov toho istého deja. Vyjadruje sa ňou, že sa dej opakuje v krátkych intervaloch. Sekundárne príslovka *často* vyjadruje aj počet oddelených opakovaní deja (veľkého a neurčitého množstva). V takejto funkcii je príslovka *často* rovnoznačná s príslovkou *veľa ráz/veľakrát, mnoho ráz/mnohokrát* a zaraďuje sa do radu násobných číslovieok: *jedenkrát, dvakrát, ...mnohokrát.* Významová zhoda (rovnoznačnosť) príslovky *často* s kvantitatívnou príslovkou *mnohokrát* vyvoláva asociáciu celého radu *(-krát)* a spôsobuje na základe tvarovej analógie vznik podoby „častokrát" *(mnohokrát = často,* teda *mnohokrát > častokrát).*

Porovnajme tvarove násobné číslovky typu *-krát* s analogicky utvorenou príslovkou „častokrát". Prvá zložka násobných číslovieok je základná číslovka (určitá alebo neurčitá), druhá zložka je nesamostatná častica *-krát.* Pomocou nesamostatnej častice *-krát* vzniká zo základnej číslovky taký tvar, ktorý ako slovesný atribút vyjadruje počet opakovaní deja. Násobné číslovky tohto druhu sú teda podľa svojej gramatickej funkcie príslovkami. Samotná z á k l a d n á č í s l o v k a takúto funkciu (vyjadrovať počet opakovaní deja) mať nemôže. Naproti tomu prvá zložka slova „častokrát" — slovce *často* — je p r í s l o v k a, ktorá už sama, bez tvarovej obmeny, vyjadruje to, čo odvodená kvantitatívna príslovka *mnohokrát.*

Toto uvažovanie nás privádza k uzáveru, že príslovku „častokrát" treba hodnotiť len ako tvarový variant príslovky *často;* nevyjadruje o nič viac ako príslovka *často.* Príslovka *často* už obsahuje ten významový prvok, ktorý dodáva nesamostatná častica *-krát.* Tvoriť z príslovky *často* príslovku „častokrát" znamená dodávať tejto príslovke taký významový prvok, ktorý už ona má — teda obrazne povedané: r o b i ť t o i s t é d v a r a z y.

Potrebujeme okrem príslovky *často* jej tvarový variant (dvojtvar) „častokrát"? Stručná tvarová a významová analýza slova „častokrát" v porovnaní s tvarovou a významovou analýzou násobných číslovieok nám ukazuje, že variant „častokrát" možno výnimočne používať z rozmerových dôvodov v básnickom štýle slovenčiny (používal ho aj Hviezdoslav).

Vo vete, ktorú sme si vypísali z dennej tlače „A ja musím všetko robiť a častokrát ani do školy nejdem" bolo treba použiť príslovku *často.* Veta teda mala mať túto podobu *A ja musím všetko robiť a často ani do školy nejdem.* Príslovka *často* dostačujúco vyjadruje častosť, opakovanie deja, činnosti a súčasne aj veľký počet označených prípadov.

G. Horák

Ohybné tvary základných číslovieok typu d v a d s a ť j e d e n. — V bežnej reči, ale aj v ústnych prejavoch, ktoré by mali byť vzorné (napr. v rozhlase), badáme bezradnosť pri skloňovaní základných číslovieok typu *dvadsaťjeden.* Pomerne často možno počuť tvary „dvadsiati jedni", „dvadsiatich jedných", „dvadsiatim jedným" atď. Podobné tvary sa kde-tu používajú aj pri označení zlomkov: „dvadsaťjednina", „tridsaťjednina" atď.

Ťažkosť s tvarmi uvedených základných číslovieok a zlomkov možno ľahko odstrániť pomocou druhej správnej podoby týchto zložených číslovieok. V Pravidlách slovenského pravopisu a priam tak i v každej školskej gramatike slovenčiny sa uvádza, že pri základných číslovkách typu *dvadsaťjeden* používame ako celkom rovnocennú podobu *jedenadvadsať,* teda takú, pri ktorej jednotky stoja p r e d d e s i a t k a m i a pripájajú sa k nim spojkou *a.* — Ohybné tvary (v jednotlivých pádoch) treba pri číslovkách typu *dvadsaťjeden* tvoriť z tejto podoby, teda: *jedenadvadsiati baníci, jedenatridsiatich žiakov, jedenasedemdesiatich riadkov* atď. Táto podoba zložených základných číslovieok nám pomôže aj pri tvorení zlomkových číslovieok. Zlomky $^{1}/_{21}$, $^{4}/_{41}$, $^{6}/_{81}$, $^{8}/_{91}$ čítame: jedna *jedenadvadsatina,* štyri *jedenaštyridsatiny,* šesť *jedenaosemdesiatin,* osem *jedenadeväťdesiatin.* Druhou podobou (variantom) zložených číslovieok si musíme vypomôcť aj pri ostatných zlomkových číslovkách, označujúcich menšie číselné hodnoty ako *dvadsatina.* Tak hovorievame jedna *dvaadvadsatina* (v tomto prípade od prvej podoby zložených číslovieok by sme mohli utvoriť len čudné tvary „dvadsaťdvatina/dvadsaťdvojina/dvadsaťpolovina)", tri *štyriatridsatiny,* osem *deväťaosemdesiatin* atď. Podoby „dvadsaťtretina", „dvadsaťštvrtina" atď. pokladáme za tvarovo nevhodné a významovo nezreteľné.

Zhrnujeme: 1. Sklonné tvary zložených základných číslovieok, pozostávajúcich z desiatok a číslovky *jeden,* tvoríme z podoby typu *jedenadvadsať: jedenadvadsiatich, jedenaosemdesiatim* atď. 2. Z uvedených tvarov zložených číslovieok tvoríme aj zlomkové číslovky — menšie ako *dvadsatina,* teda: *jedenadvadsatina, dvaadvadsatina, štyriašesťdesiatina* atď.

Túto poznámku odporúčame do pozornosti najmä našim matematikom.

G. Horák

Poznámka k slovesám typu pohýnať. — V poslednom čase sme čítali v našej tlači slovesá typu *pohýnať* s nenáležitým kmeňovým *-ň-,* a to v týchto vetách: „Vlak sa práve pohýňal." — „A preto sa nepomkýňajú niekedy udalosti dopredu k serióznym záverom." — „Vlak zanecháva vzorne vystavané dediny, ku ktorým sa primkýňajú kopce hôr." — „... opisuje (rozumej, Vajanský), uschýňajúce odrodilé slovenské zemianstvo..."

Ide o slovesá „pohýňať", „pomkýňať", „primkýňať", „uschýňať", ktoré sú nedokonavou paralelou slovies *pohnúť, pomknúť, primknúť, uschnúť* — teda slovies podľa vzoru *padnúť*. Slovesá, o ktorých je reč, tvoria sa z koreňa daktorých — zväčša predponových slovies — príponou *-ýna-ť/-ína-ť*. Sú to napríklad slovesá: *potknúť — potkýnať, prehnúť — prehýnať, spomnúť — spomínať, zapnúť — zapínať, zhasnúť — zhasínať* a slovesá, ktoré sme vyššie v chybnom tvare uviedli vo vetách.

Podobne sa tvoria nedokonavé slovesá aj k daktorým slovesám podľa vzoru *začať: počať, začať, načať — počínať, začínať, načínať; najať, objať, odňať, pojať, prijať, sňať, zajať — najímať, objímať, odnímať, pojímať, prijímať, snímať, zajímať; zakliať — zaklínať; zaťať, preťať, vyťať — zatínať, pretínať, vytínať; napäť, pripäť, zapäť — napínať, pripínať, zapínať; omäť — omínať; naduť, zduť — nadúvať, zdúvať.* — Ako vidieť, ide o slovesá, ktoré veľmi často prechádzajú ku vzoru *padnúť* — resp. majú pri ňom paralely. — Okrem toho sem možno priradiť aj slovesá *rozžať, zažať — rozžínať, zažínať.*

Teraz si, pravdaže, všímame len slovesá, odvodené od slovies vzoru *padnúť*.

Nenáležité kmeňové *-ň-* v slovesách „pohýňať", „pomkýňať", „primkýňať", „uschýňať" možno vysvetliť analógiou podľa tvarovo príbuzných slovies, v ktorých *-ň-* je správne. Za také pokladáme tieto slovesá: *minúť — miňať, privinúť — privíňať, pohnať — poháňať, dohnať — dohániať, zhrnúť — zhŕňať* (veľmi často — i keď to Pravidlá nepripúšťajú — je *zhŕnať* a aj podľa Pravidiel *zhrnovať* aj *zhŕňovať); zaváňať, okúňať, vyčíňať.*

Ukazuje sa, že otázka kmeňového *-n-/-ň-* nie je v daktorých prípadoch (dva-tri) pevne vyriešená — no nejde o slovesá, odvodené od slovies podľa vzoru *padnúť*. V tých je pevne ustálené kmeňové *-n-*.

Slovesá, ktorých chybné tvary sme na začiatku uviedli v kontexte, sú odvodené od slovies podľa vzoru *padnúť*. Majú mať teda správnu podobu s kmeňovým *-n-: pohýnať, pomkýnať, primkýnať* a *uschýnať*. — Pozoruhodné je, že nesprávne tvary (s kmeňovým *-ň-*) sa vyskytujú zväčša v tých slovesách, ktoré sú utvorené tvrdým vokalickým variantom prípony — teda podobou *-ýna-ť* (nie *-ína-ť).*

G. Horák

Málo (menej, najmenej) vyvinutý. — V spisovnej slovenčine sa čoraz viac rozmnožuje počet zložených prídavných mien rozličných typov. V dnešnej pravopisnej praxi vznikajú pritom veľké ťažkosti, pretože píšúci nie sú si často na čistom, ktoré výrazy majú ešte písať oddelene, ktoré so spojovníkom a ktoré ako jedno zložené slovo. Časté sú takéto rozpaky pri spojeniach so slovkom *málo*, obyčajne keď figuruje ako príslovka, nie ako neurčitá číslovka. Tieto rozpaky vznikajú preto, lebo jestvuje istý počet zložených prídavných mien v prvej časti s *málo- (málokrvný, málovravný* a pod.).

Pre prax tu možno odporúčať jednoduché pravidlo, že adjektívne výrazy s *málo* píšeme oddelene vtedy, keď možno *málo* zameniť komparatívom *menej* alebo superlatívom *najmenej* bez podstatnej zmeny lexikálneho významu celého výrazu, keď možno *málo* v príslušnom spojení rozvíjať *(veľmi málo)* alebo napokon nahrádzať inými výrazmi.

Takýto je napr. výraz *málo vyvinutý*. Možno ho takto obmieňať: *menej (najmenej) vyvinutý, veľmi málo vyvinutý, veľmi vyvinutý, dobre (zle) vyvinutý* a pod. Preto v spojení *málo vyvinuté krajiny* treba výraz *málo vyvinuté* písať oddelene, a nie „málovyvinuté krajiny", ako sme čítali v Pravde z 26. júna 1956. Podobne treba písať oddelene *hospodársky menej vyvinuté krajiny*, a nie „menejvyvinuté", ako sme čítali v Pravde z 31. júla 1956.

Š. Peciar

Závideniahodný. — Hoci Pravidlá slovenského pravopisu toto zložené slovo neuvádzajú, nie je nesprávne. Utvorené je obdobne ako zložené prídavné mená *chvályhodný, pozoruhodný, trestuhodný, úctyhodný, ctihodný, poľutovaniahodný*, ktoré nájdeme aj v Pravidlách. Ide tu o tzv. väzbové čiže rekčné zloženiny (rovnakého typu ako napr.

mierumilovný, slobodymilovný, slávybažný, krvilačný a pod.), ktoré vznikli zo syntagmatického spojenia dvoch slov: *hodný závidenia (chvály, úcty, poľutovania* atď.), *milovný* (dnes už samostatne nejestvuje) *poriadku, bažný slávy* atď. Spojenia tohto druhu zmeraveli ako zloženiny vtedy, keď sa dostali do neobvyklého poradia, pri ktorom závislé slovo predchádza pred slovom riadiacim: *závidenia hodný* > *závideniahodný.*

Jednou zo zvláštností týchto zložených prídavných mien (ako aj mnohých iných zložení) je to, že sa nepoužívajú v zápornej podobe. Nejestvujú napr. výrazy „nechvályhodný", „neúctyhodný", „neslávybažný" a pod. Preto nie je správne hovoriť alebo písať, že sa niekto dostal „do nezávideniahodnej situácie", ako sme čítali v Pravde z 26. júna 1956.

Ak tu chceme vyjadriť zápor, treba nám ho alebo utvoriť pomocou záporovej častice *nie (nie závideniahodný, nie chvályhodný, nie slávybažný* atď.), alebo použiť opis: *dostať sa do situácie vôbec (nijako) nie hodnej závidenia, ktorú by nik nezávidel, ktorá nie je na závidenie.*

Chybný výraz „do nezávideniahodnej situácie" vznikol asi kontamináciou (krížením) záporného výrazu *nie (je) na závidenie* a zloženiny *závideniahodný.*

Záporný výraz „nezávideniahodný" odporuje však zákonitostiam tvorenia slov v slovenčine, preto ho nemožno pre spisovný jazyk odporúčať.

Š. Peciar

Dve ustálené spojenia. — V ľudovej frazeológii sa občas stretávame so spojeniami, v ktorých sa používajú gramaticky nenáležité tvary, a predsa ich nemožno označiť ako nesprávne. Napr. nie je z logického hľadiska celkom správne žartovné prirovnanie *širší (hrubší) ako dlhší;* malo by sa vlastne hovoriť: *širší ako dlhý.* Komparatív *dlhší* sa tu používa ako analogický tvar k adjektívu *širší.* Ľudová reč, najmä v porekadlách a prirovnaniach rada používa rýmované tvary alebo asonanciu. Aj v tomto prirovnaní pripodobnila oba prirovnávané rozmery, použijúc komparatív *dlhší* namiesto pozitívu *dlhý,* takže vznikli frázy *širší ako dlhší, hrubší ako dlhší.* A dnes v takomto znení používajú toto prirovnanie aj naši spisovatelia, ktorí sa opierajú o ľudovú reč a čerpajú z nej, napr.: *Marš . . . a hrubší než dlhší ukazovák ukazoval na otvorený východ.* (Fr. Kráľ) — *I teraz odchodí z hotela temer širší než dlhší.* (Fr. Kráľ).

Podobne je to aj so žartovným ľudovým spojením *krútikom-chvostíkom,* ktoré vyjadruje radostné líškanie sa psa, vítajúceho svojho pána kývaním chvosta. Slovo „krútik" samostatne neexistuje a podoba *krútikom* len zastupuje príčastie *krútiaci* alebo prechodník *krútiac.* Aj táto podoba vznikla atrakciou k inštrumentálu *chvostíkom.* — Túto veľmi zriedkavú hovorovú frázu zachytila Terézia Vansová: *(Pes) krotko kráčal vedľa Milušky a „krútikom-chvostíkom" sprevádzal ju až po papiereň.* (Rozprávky a črty).

V prirovnaní *širší ako dlhší* sa pripodobňuje menný tvar inému mennému tvaru, preto sa jeho zrozumiteľnosť celkom nezotiera, len komparatív je použitý na nepravom mieste. V spojení *krútikom-chvostíkom* sa pripodobňuje — v rámci ľudovej snahy rýmovať — slovesný tvar mennému a tu sa už jeho zrozumiteľnosť zotiera. Teda slovo *dlhší* je síce zvláštnosťou vo výraze *širší (hrubší) ako dlhší,* ale celé toto spojenie ako zmeravený ľudový výraz pokladá sa za korektné aj v spisovnom jazyku. Tvar *krútikom* možno použiť jedine v zmeravenom ľudovom spojení *krútikom-chvostíkom.*

M. Hayeková

adjektíva *p.* prídavné mená
adjektivizácia príčastí typu *pliniaci, čistiaci, baliaci* 374
akoby — ako by,
spojky v súvislosti s prízvukom 306
akuzatív
predmetový 83
vonkajší 83
stavový 83
vzťahový 83
cieľový 83
vnútorný 83
výsledkový 83
obsahový 83
a genitív v Štúrovom chápaní 160
-ami /-mi, v inštr. substantíva *dvere* 23, 126—8
anafora v básňach Jána Brezinu 100—1
antonymá pri príd. menách 32—3, 332—3
arbitrérnosť jazykových prostriedkov 374
-atá /-ence
v pl. vzoru *dievča* 25—30
v Štúrovej kodifikácii 227
augmentatíva *p.* slovo (tam slová augmentatívne)
Auty Robert, The Evolution of Literary Slovak, recenzia 377—8
Avanesov Ruben Ivanovič, Udarenije v sovremennom russkom literaturnom jazyke, recenzia 384—5
ä>a, ă>ia, hláskoslovný vývin v strednej slovenčine 176

baliaci papier 374
biblicizmy v tvorbe Jána Brezinu 98—9
bohviekto, bohvieaký 366—8
bols', bolas', -s' v týchto prípadoch v pomere k prípadom *ktos', čos'* 63
Brezina Ján, lexikálno-štylistický rozbor jeho básní 91—103

citoslovcia, zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
Czambel Samo, životopis, zhodnotenie jeho životného diela 261—8
časti reči *p.* slovné druhy
častice, častica
definícia 9, 60
slovný druh 9, 59
pomer k modálnym slovám 9, 16
pomer k iným neohybným slovným druhom 19, 59
triedenie 9, 111
samostatné 9
nesamostatné 9
spôsob uvádzania v Pravidlách (1953) 61—3
po (po sto korún) 17
-s' 63
zdôrazňujúce podraďovaciu spojku *keď* 350—1
„častokrát" 385—6
Čikobava A. S., Úvod do jazykovědy, recenzia 383—4
či, čia, čie, dvojslabičná výslovnosť v nárečiach 40
číslovky
základné
sedem, osem, pravopis tvarov 324
milión, významy a používanie s počítaným predmetom 321—2
dvadsaťjeden, skloňovanie 386
stav a vývin skloňovania 42—44
rozčleňovacie 17, 48—50
vo význame podielnosti 50
skloňovanie 50
násobné 51
podielové 17, 50
predložka a častica *po* pri nich 17
hromadné u Mráza a Hattalu 49
čistiaci prostriedok 374
čos', častica *F-s'* 63
Ču Te, skloňovanie 322

d, t vo zvukomalebných slovách (mäkkosť) 305
d, t, n, l v cudzích slovách (mäkčenie) 305
dar — darček — „dárok" 128
deminutíva *p.* slovo (tam slová deminutívne)
doplnok
definícia 315
prísl. urč. a predmet vyjadrený neurčitkom, rozoznávanie 318—9
Doroszewski Witold, Z zagadnień leksykografii polskiej, recenzia 378—380
Dostál Antonín, Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvl. v polštině, recenzia 122—4
duál v slovanských jazykoch 122—4
dvadsaťjeden, skloňovanie 386
dvere
zaradenie k nepravidelnému skloňovaniu 23
inštr. pl. *dverami / dvermi* 126—8
dvojhlásky, štúrovská pravopisná norma 162
Dvonč Ladislav, Rytmický zákon v spisovnej slovenčine, recenzia 380—3

e > y, ei > ý, vymedzenie v stredoslovenských nárečiach 176
-ence / -atá p. -atá / -ence
epifora v básňach Jána Brezinu 101
epizeuxa v básňach Jána Brezinu 101
expresíva *p.* slovo (tam slová expresívne)

genitív
charakteristika pádu 82
zvrat. zámena *sa* v spis. slov. 362—5
záporový v spis. slovenčine 81—91
prehľad názorov 81—2
pomer k partitívnemu 82, 83, 84, 85, 87, 91
pri nepredmetových a predmetových slovesách 82
druhy
▼ súvise s lexikálnym významom slovesa 83—5, 91
▼ súvise s lexikálnym

Kurzivou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z hľadiska gramatiky, pravopisu, významu alebo štylistiky. Kurzivou je aj skratka p. (= pozri). Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

významom predmetového mena 85—6, 91
súvis so zdôrazňovacím slovosledom 87
súvis so zdôrazňovacími slovami 86—7, 91
s prívlastkom 87—8
v jednočlennej vete 88—9, 90
v nárečiach 90
v dvojčlennej vete 83—8, 91
v nárečiach 89—90
súvis so štýlovým rozvrstvením jazyka 89, 91
zvyšky 83—4, 91
Štúrovo chápanie 160
a akuzatív ako predmet v Štúrovom chápaní 230
gramatika spisovnej slovenčiny, rozbor Štúrovho poňatia v Nauke 155—161
gramatická stavba, jej pomer k slovnej zásobe, Štúrovo chápanie 150, 165
gramatická terminológia Štúrova 166, 232—7

hláska, definícia 303
hláskoslovie
pomer k morfológii 110
Štúrova kodifikácia 144—5, 157
ukončenie vývinu v stredoslovenských nárečiach 176
vývin v stredoslovenských nárečiach po XV. stor. 176—9
mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach a jej vývin 178
hláskoslovné javy zo slovenských nárečí v štúrovskej slovenčine 222—5
homonymia funkčná 63
hore v spojení *hore na streche* 312

Horecký Ján, Kultúra slovenského slova, recenzia 373—6
hrať sa, tvary prít. času 128
hrubší (širší) ako dlhší 388
hudba
jej súvis s jazykom ako jej zdrojom 268—273, 278, 279, 281—2, 373
a prízvuk v národnom jazyku 273—4
operná, slovník libreta 274—5

chýbať — chybovať — chybiť — chybiť 124—5
chytať niekomu, stránku — nadržať niekomu — „stranit" niekomu 320—1

-ia, -ovia v pl. vzoru *chlap* 307
inštrumentál
„s chlapy" 305
príd. a podst. mena po slovese *byť* 376
interdialekt (*p.* aj jazyk kultúrny, slovenčina kultúrna, slovenčina stredná a nárečia stredoslovenské)
stredoslovenský
u štúrovcov 134, 144
v starších listinných a literárnych pamiatkach 189—192

jazyk
a myslenie v Štúrovom chápaní 152
jeho zákonitosti, vývin a spojitosť s národom v Štúrovom chápaní 153—5
zmeny v ňom a vonkajšie podnety 379
jeho vývin a úloha jazykovedca 374
jeho súvislosť s realistickou hudbou 268—273, 278, 279, 281—2, 373
v spievanom prejave 275—281, 373
kultúrny (*p.* aj interdialekt, slovenčina stredná, slovenčina kultúrna a nárečia stredoslovenské
veľkomoravský 169
jeho stopy v českých pamiatkach 170, 171
slovenský 170—2
stredoslovenský 185
národný
jeho vznik 172
slovenský, jeho vznik 172, 173
jeden, skloňovanie (zámenné a adjektívne tvary) 37

kategória stavu *p.* predikatíva
keď, podraď. spojka 339—351
vo vetách
časových 339—342
prívlastkových 343—4
príčinných 344—6
podmienkových 346—8
v členskom podmienkovom spojení 348
prípustkových 348—9
podmetových 349
zreteľových 349—350
doplnkových 350
jej zdôrazňovanie partikulami 350—1
kmeň, kmeňovitosť, Štúrovo chápanie 140
kmeňoslovie *p.* slovo (tam tvorenie slov)
kodifikácia, pomer k norme, k úzu a k zákonom jazyka 370—1
Kollár Ján
jeho a Štúrovo chápanie slovan. vzájomnosti 140—1
jeho pomer k štúrovskej slovenčine 186, 215
jeho staroslovenčina 217—218
krútikom chvostíkom 388
kto, skloňovanie (zámenné a adjektívne tvary) 37
ktos', častica *-s'* 63
kvantita
v pomere k prízvuku v Štúrovom chápaní 152
v Štúrovej norme 225—6
v pl. tvaroch zámen *ich, nich, im, nim, nimi, mojich, mojim, mojimi* 35, 40
ký, zámeno 309

lexikológia
predmet 6
pomer k morfológii 6—7, 20, 110—1
chápanie pojmu a pomer k lexikografii 378
logopédia 300—1

m, spoluhl., výslovnosť 304
„málovyvinutý" — *málo (menej, najmenej) vyvinutý* 387
mať, mati, mater, skloňovanie 22
medzi, predložka, jej významy 312
metafora v Štúrovom publicistickom štýle 238, 239
metonymia
v Štúrovom publicistickom štýle 238, 239
gramatická 353
milión, čísl. zákl., významy a väzba s počítaným predmetom 321—2
„mnohorazy" 376
modálnosť

modálne slová
slovný druh 9, 15, 112
uvádzacie 111
významová a gram. charakteristika, názory 15
pomer k časticiam 16
pomer k príslovkám 19
modálny význam možnosti pri infinitíve typu *badať, rozumieť* 12—13
morféma
spojovacia 34
-j- 19
-o- 34
u Štúra 151
je 12
Štúrovo chápanie z hľadiska obsahu a formy 151
morfológia
definícia ako oddielu gramatiky 6
prehľad názorov, hranice 4—6
pomer k lexikológii a k syntaxi 6—7, 19, 20, 110—1
pomer k tvoreniu slov 110—1
pomer k hláskosloviu 110—1
pomer k štylistike 110—1
v širšom a v užšom zmysle 4—5
ako kritérium členenia slovnej zásoby 66
jej pomer k prechodu slovných druhov 7
spisovnej slovenčiny
štúrovská kodifikácia 144—5
javy zo slov. nárečí v nej 226—9
z hľadiska jazykovej kultúry 256—7
slovenských nárečí
ukončenie vývinu v XV. stor. 176
vývin po XV. stor. 176—9
v Štúrovom chápaní 159—160
mrazené — „zmrazené" *potraviny* 323—4

nad, predl., vokalizácia 311
nadržať niekomu — „stranit" niekomu — *chytať niekomu stranu, stránku* 320—1
nárečia, nárečie
slovenské
Štúrov vzťah k nim 218—232
ukončenie tvaroslovného a hláskoslovného vývinu v nich v XV. stor. 176
vývin po XV. stor. 176—9
mäkkostná korelácia v nich a jej vývin 178
ich skúmanie Štúrom 231
záporový gen. v nich 89—90
stredoslovenské, stredné (*p.* aj slovenčina stredná)
ich prvky v konverzačnej reči štúrovcov pred uzákonením spis. slovenčiny 134, 144
ich prenikanie do iných nárečových oblastí (*p.* aj interdialekt, slovenčina stredná, slovenčina kultúrna a jazyk kultúrny) 177—9
ich typické znaky, zemepisné rozšírenie 177—9
nitrianske, jeho fonologická štruktúra v pomere k iným slovenským nárečiam 178
hranice 179
ich prvky vo východoslov. listinných pamiatkach 180—1
ich prvky v kultúrnych štýloch v XVI.—XVIII. stor. 181—4
Štúrovo vymedzenie 219—220
uhrovské 131, 220—2
Štúrovo chápanie pojmu 140
nárečové javy v štúrovskej slovenčine 222—9
nárečové monografie, potreba publikovať 107—9
nárečové slová v tvorbe Jána Brezinu 97, 98
národ
Štúrovo chápanie pojmu 140
jeho vývin v pomere k vývinu jazyka, Štúrovo chápanie 153—5
Nauka reči slovenskej, rozbor 155—161
nebo, skloňovanie 23—4
„nezávideniahodný" — *nie závideniahodný* 387—8
nominatív a vokatív, pomer (základný pomenovací tvar) 307
norma jazyková, chápanie, pomer ku kodifikácii, k úzu a k zákonom jazyka 370—1, 374

od, predl., vokalizácia 311
okolo, predl., jej používanie 322
on, onen, skloňovanie (zámenné a adjektívne tvary) 38
onomatopoia *p.* slová zvukomalebné
oný, skloňovanie (zámenné a adjektívne tvary) 37
opytovacia veta *p.* veta opytovacia
ortoepia
v spievaných prejavoch 275—281, 373
jej pomer k ortofónii 277
v moskovských divadlách 372—3
ortofónia, výklad pojmu, jej pomer k ortoepii 277
osem, sedem, pravopis tvarov 324
-ovia, -ia, *p.* ia, -ovia

partikuly *p.* častice
Pauliny — Ružička — Štolc, Slovenská gramatika, recenzia 301—318
plniace pero 374
po, predl. a častica pri podielových číslovkách 17
pod, predl., vokalizácia 311
pohýnať — „pohýňať" 386—7
polysyndeton v básňach Jána Brezinu 101
pomenovanie *p.* slovo
pravopis
tvarov *ich, nich, im, nim, nimi, mojich, mojim, mojimi* 35—40
oddeľovanie častíc čiarkou 63
štúrovský
jeho kodifikácia, spory a neskorší vývin 145, 146, 161—3, 213, 215—8
dvojhlások 162
predpôn *s-, z-* 162
rozdeľovania slov 162—3
jeho rozkolísanosť v literatúre 202—3
úzus v almanachu Nitra 205—6
v zápisoch ľudových rozprávok pred uzákonením štúrovskej slovenčiny 195—202
zložených slov typu *bohviekto, bohvieaký* 366—8
a výslovnosť, pomer 304
predikatíva
slovný druh 9, 112
triedenie 10, 112
kritériá vydeľania 10

vznikanie 112
vzťah k stavovým slovesám a k slovesnému vidu 11
vzťah k triedeniu a výkladu prísloviek 19
ako ekvivalenty slovesa 12
súvislosť so zvyškami menných tvarov príd. mien 39
predložkové pády, ich frekvencia v syntaktickom využití 311
predložky, predložka
po pri podielových čísl. 17
zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
od, nad, pod, vokalizácia 311
medzi, významy 313
hore v spojení *hore na strече* 312
predmet
definícia 314
v gen. po záporových slovesách v spis. slovenčine 81—91
v akuzatíve, druhy 83
jeho lexikálny význam v súvislosti so záporovým gen. 86—7
pri prídavnom mene 314
doplnok a prísl. určenie vyjadrené neurčitkom, rozoznávanie 318—9
predpony *s-, z-,* štúrovský pravopis 162
prehovor, pomer k vete 111
prechodník *p.* slovesné tvary
príčastia, ich adjektivizácia 16, 338, 374
prídavné meno, prídavné mená
definícia 31—2, 308, 329—330
pomer obsahu a formy 326—331
úlohy prípon 329
odvodené a neodvodené 329, 30
vyjadrujúce absolútne a relatívne vlastnosti 32, 330
chápanie akosti a vzťahu 31, 331
pomer k prísloviek 33, (transpozícia) 331
substantivizované 16, 34
pronominalizované 47
deverbálne 16
typu *baliaci, plniaci* 374
augmentatívne 33, 81, 332
deminutívne 332
antonymické dvojice 32, 33, 332—3
zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
triedenie 30—4, 308, 325—338
u Mráza 30
kritériá 32—3, 325—331
akostné 32, 331—3
definícia 32, 331—2, 333
augmentatívne 33, 332
deminutívne 33, 332
kvantitatívne 32, 332—3
prechodné typy 337
vzťahové 32, 33, 331—4
definícia 331
triedenie 334
privlastňovacie 33, 334
prípony 33, 335
kategória životnosti pri nich 33, 335
osobné a druhové 33, 336
zvieracie a rytmický zákon 33, 336
vzťahovo-akostné
charakteristika 32, 336—7
prechodné typy 337
tvorenie príponami 337—8
adjektivizované participiá 338
stupňovanie
definícia 308
absolútny druhý stupeň 33—4
ako kritérium triedenia 33, 112, 330, 332
skloňovanie
kongruentné (kvalitatívne a posesívne) 34—42
menné a zložené tvary, využívanie v staroslovienčine 38, 39
menné tvary, zvyšky typu *vidno* v porovnaní s tvarmi *hrmelo, pršalo* (funkcia) 39
v prívlastku u Jána Brezinu 99—100
prípona, prípony
osobná 18
kmeňotvorná, prítomníková, neurčitková pri triedení slovies 19
slovotvorná a ohýbacia, historický pohľad 110
augmentatívne 79
-ami / -mi v inštr. subst. *dvere* 23, 126—8
-atá/ -ence v pl. vzoru *dievča* 25—30
-ia, -ovia v pl. vzoru *chlap* 307
-ký pri type *učenecký* 34
-uvať (slovesná) u Štúra 133, 145, 224
-ýnať / „-ýňať" pri slovesách 386—7
ich funkcia pri príd. menách 329
privlastňovacích príd. mien 33, 335
vzťahovo-akostných príd. mien 337—338
prirovnanie
v básňach Jána Brezinu 101—3
v Štúrovom publicistickom štýle 239—240
príslovky
triedenie a výklad vo vzťahu k predikatívam, modálnym slovám a časticiam 19
triedenie 111
zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
ich pomer k príd. menám 33, (transpozícia) 331
miery pri stupňovaní príd. mien 33
zámenné, ich morfologické členenie 55—7
príslovkové určenie, predmet a doplnok vyjadrený neurčitkom, rozoznávanie 318—9
príslovkové výrazy typu *za čerstva, do ružova,* súvis s prízvukom 305—6
prívlastok
pri záporovom genitíve 87—8
v básňach Jána Brezinu 99—100
postpozitívny zhodný 376
prízvuk
Štúrovo chápanie 226
v pomere ku kvantite 152
jeho vzťah k hudbe 273—4
ako činiteľ rozhraničujúci slová v prúde reči 305—6
kvantitatívny 384—5

ŕ (mäkké) v slovenských nárečiach, jeho vývin 178
rováš, etymológia 323
Ružička Jozef, Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku, recenzia 318—320
rytmický zákon
vymedzenie nárečových oblastí, v ktorých platí 225—6
v slovenčine 380—3 (recenzia)
pri zvieracích (druhových)

privlast. príd. menách 33, 336
s-, z-, predpony, štúrovský pravopis 162
-s' v prípadoch *ktos', čos'* a v prípadoch *bols', bolas'* 63
sa, zvrat. zámeno, jeho genitívny tvar v spis. slov. 362—5
sám skloňovanie (zámenné a adjektívne tvary) 37
samohláskové skupiny v cudzích slovách, výslovnosť 304
sedem, osem, pravopis tvarov 324
sémantika
podstatného mena ako pomenovania v básňach Jána Brezinu 92—9
prívlastku v básňach Jána Brezinu 99—100
slovesa v básňach Jána Brezinu 100
jej súvis so štýlovým javom v reči 297
slovesa *byť* 13—4
sponových slovies 51—4
jej súvis so syntaxou 319
skladba *p.* syntax
skloňovanie
zaraďovanie do skloňovacích vzorov 21
podst. mien, vývin od Štúra 241—254
typu *gazdiná* 21—2
typu *mať, mati, mater; pani* 22
dvere, nepravidelné skloň. 23—4, 126—8
vzor *dievča*, pl. na *-atá/-ence* 25—30
kongruentné 34—44
kvalitatívne (akostné) 36—40
posesívne (privlastňovacie) 40—2
kvantitatívne (číslovkové) 42—4
menné a zámenné
zvyšky v slov., porovnanie so stavom v češtine 37, 38
zvyšky v slov. v súvislosti s vývinom časovania (*l*-ové part.) 38—9
zvyšky typu *možno, voľno* a tvary *hrmelo, svitalo* (používanie vo vete, súvis) 39
privlast. osobných príd. mien a privlast. zámen, pomer a vývin 40—1
rozčleňovacích číslovieк 160
Štúrova kodifikácia 160
slabika, definícia 303
slavistika
referát z medzinárodného slavistického sjazdu v Belehrade (1955); v ňom prehľad vývinu slavistiky za posledných desať rokov v rozličných krajinách 113—8
miesto a význam Štúra v nej 163—4, 168
slovenčina
referát o jej štúdiu na moskovskej univerzite v prítomnosti 118—121
jej pomer k češtine v Štúrovom chápaní 141—3, 163—4
jej pomer k iným slovanským jazykom v Štúrovom chápaní 163—4
jej vznik ako národného jazyka 172, 173
postoj Šafárika k nej 173
na ruských univerzitách pred Štúrom 118, 173
jej typické znaky podľa Šafárika 193—4
jej prvky v česky písaných listoch Ľ. Štúra 203—4
pravopisná a gramatická rozkolísanosť v zápisoch ľud. rozprávok pred uzákonením štúrovčiny 195—203
spisovná *(p.* aj štúrovská)
vývin pred Štúrom 131—2, 168—173, 181—6, 195—204
vykryštalizovanie myšlienky o jej uvedení do literatúry 137
spory pred uzákonením medzi štúrovcami 137—9, 144
jej prijatie v spolku Tatrín 139, 216
prvé tlače 139, 204—6
Štúrove dôvody pre ňu 140—3, 163, 174—6, 259—260
Štúrova kodifikácia 143—6, 155—163
východisko normovania u Štúra a Bernoláka 172
jej dejiny v podaní anglického autora R. Autyho 377—8
štúrovská *(p.* aj spisovná)
jej historické korene 168—173
pramene jej normy 187—206, 144, 174—6, 218—9
v básni J. Franciscího-Rimavského 204
úzus v almanachu Ňitra 205—6
pomer Kollára k nej 186, 215
boje po jej uzákonení 214—8, 145—6
Štúrove dôvody pre ňu 259—260
hláskoslovné a tvaroslovné javy zo slov. náreční v nej 222—6
stredná *(p.* aj nárečia stredosl., interdialekt, slovenčina kultúrna a jazyk kultúrny)
jej prvky v konverzačnej reči štúrovcov 134, 144
východisko pre Štúrovu kodifikáciu 144, 156
jej prvky v staroslovienskych pamiatkach 169
jej prvky v českých pamiatkach 170
jej koncentračné schopnosti 171, 177
jej spoločenské funkcie pred Štúrom 174—186
jej hranice 179
jej prvky vo východoslovenských listinných pamiatkach 180—1
jej prvky v kultúrnych štýloch v XVI.—XVIII. stor. 181—4
v Kollárových Spievankách 184—5
kultúrna 185
nutnosť jej uzákonenia na spis. jazyk 173, 186
hospodárske príčiny jej infiltrácie 188—9
jej prvky v starších listinných a lit. pamiatkach 180—5, 189—192
jej prvky v Bernolákovom spis. jazyku 207
kultúrna *(p.* aj nárečia stredosl., interdialekt, slov. stredná a jazyk kultúrny) stredná 185
v prostredí trnavskej univerzity 171
slovesné časy (slovesný čas)

v staroslovienčine 38
prít. čas. oznam. spôsobu vo výzvovej funkcii 351—5
a slovesný spôsob, pomer kategórií 352
slovesné tvary
slovesné príd. mená 16
l-ové particípium v porovnaní so zvyškami menných tvarov 38
zložené tvary s ním, vypúšťanie pomocného slovesa 39
infinitív ako predmet, doplnok a prísl. určenie, rozoznávanie 318—9
príčastie ako slovný druh u Štúra 159
trpné príčastie min. adjektivizované 16, 338
činné príčastie adjektivizované 16, 374
prechodník v slovenčine 282—283
súčasnosti a predčasnosti, problematika 18
prehľad názorov 282—4
nedokonavých slovies (syntaktické hodnotenie) 284—9
dokonavých slovies (syntaktické hodnotenie) 289—292
nové výklady 292—3
tvary prít. času slovies *hrať sa, znieť* 128
slovesný rod pri stavových slovesách 11
slovesný spôsob a slovesný čas, pomer kategórií 352
slovesný vid
pri kategórii stavu (predikatíva) 11
pri zdomácnených slovesách cudzieho pôvodu 310
sloveso, slovesá
stavové
vzťah k predikatívam 11
a slovesný rod 11
typu *badať, rozumieť*, modálny význam možnosti 12—3
byť
ako morféma pri kategórii stavu 12
význam 13—4
plnovýznamové a sponové 14, 310
inštr. príd. a podst. mena po ňom 376
sponové
byť 14, 310
vzťah k modálnym a fázovým 14
sémantický rozbor 51—4
modálne a fázové, ich vzťah k sponovým 14
nepredmetové a predmetové pri záporovom genitíve 82
významová stránka pri záporovom gen. 83—5
ekvivalencia predikatívmi 12
využitie v básňach Jána Brezinu 100
slovenské, Štúrov výklad 151—2, 153, 158—9
zaradenie do slov. druhov u Štúra 159
triedenie 18—9
cudzieho pôvodu (zdomácnené), vid 310
slovná zásoba
kritériá triedenia 64—9, 113
členenie
pojmové
prehľad klasifikácií a kritika 64—5
vzťah k syntaxi 65
morfologické 66
slovotvorné 66—7
štylistické 67—9
spisovnej slovenčiny 69—70
v básňach Jána Brezinu 91—103
štúrovskej slovenčiny 145—6, 229—230
jej pomer ku gramatike, Štúrovo chápanie 150, 167
jej obohacovanie a vývin, Štúrovo chápanie 165—6, 255
v libretách operných skladieb 274—5
slovné druhy
sporné 7—16
tradičné chápanie 7, 16
triedenie
kritériá 7—8, 20
nové 9
Štúrovo 159
ich prechod navzájom, pomer k morfológii 7
pri deverbálnych adjektívach 16
slovník
vymedzovanie z hľadiska slovníka
expresív 72—6
deminutív 76—9
augmentatív 79—81
spracovanie v slovníku
deminutív 77—8
augmentatív 81
postup pri výklade slova nadradeným pojmom 375
odraz ideológie v ňom 379
slovo, slová
definícia 378
(pomenovanie) Štúrovo chápanie 151
tvorenie slov
pomer k morfológii 5, 20, 110
a tvorenie tvarov, historický pohľad 110
ako kritérium pri členení slovnej zásoby 66—7
Štúrovo chápanie 154, 157—8
expresívne 72—6
rozsah pojmu 72
lexikálne relevantné 73
v prenesenom význame 73
vznik, činitele 73—5
pomer zvukovej a obsahovej stránky v nich 75—6
definícia 76
zvukomalebné 75
hlásky *d, t* v nich, mäkkosť 305
deminutívne 76—9
pravé a nepravé 76—7
sekundárne 77—8
emocionálny charakter 76, 77
v odbornej terminológii 77, 78—9
využitie v umeleckom štýle 78
spracovanie v slovníku 77—8
prídavné mená 33, 332
augmentatívne 79—81
prípony 79
frekvencia 79
expresívnosť, emocionálnosť 79—80, 81
gramatický rod 80
adjektíva 33, 81, 332
spracovanie v slovníku 81
plnovýznamové a neplnovýznamové v členení slovnej zásoby 66—7
uvádzacie a hodnotiace 111
zdôrazňovacie v súvise zo záporovým gen. 86—7, 91
nárečové a ľudové
v tvorbe Jána Brezinu 97, 99
chápanie pojmu 374
cudzie
Štúrov názor 165

d, t, l, n v nich, mäkčenie 305
rozdeľovanie, Štúrova kodifikácia 162—3
významová stránka
v nadrealistickej poézii 92
výklad nadradeným pojmom 375
zložené typu *bohviekto, bohvieaký* (pravopis) 366—8
slovosled zdôrazňovací v súvise so záporovým gen. 87
spev, ortoepia v ňom 275—281, 373
spojky
zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
podraďovacia *keď* p. *keď akoby — ako by, žeby — že by* v súvislosti s prízvukom 306
spona
slovný druh 9
byť pri predikatívach 10
ako moféma 11
významová stránka 13—4, 51—4
staroslovienčina
slovesné časy v nej 38
stredoslovenské prvky v nej 169
jej stopy v miestnych a osobných menách na Slovensku 169
staroslovienske glosy z IX. stor. (svätoemerámske) 103—6
stav, kategória stavu *p.* predikatíva
„stranit" niekomu — *nadržať niekomu — chytať niekomu stranu, stránku* 320—1
substantívum
definícia 306
zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
životné
vzoru *chlap*, prípony v pl. *—ia, —ovia* 307
pomer k príponám privl. príd. mien 335
využitie v básňach Jána Brezinu 92—100
synonymá
ich štylistické rozlíšenie 27, 30
ideografické a štylistické 70
vetné 372
ich rady v slovnej zásobe 70—1
syntax
pomer k morfológii 6—7, 19—20
pomer k lexike (k sémantike) 319
vzťah pojmového členenia slovnej zásoby k nej 65
v Štúrovom chápaní 160—1
u Štúra z hľadiska ľudového jazyka 230—1
l-ového part., neosobných slovesných tvarov a zvyškov menného skloň. príd. mien 39

širší (hrubší) ako dlhší 388
Štúr Ľudovít
jazykovedná príprava 133—5, 147, 210
pomer k češtine 133, 141—3, 163—4
pomer k iným slovanským jazykom 163—4
pomer ku Kollárovi (slovanská vzájomnosť) 140—1
pomer k bernolákovcom 207—218
pomer k Hollému 208—211, 253
pomer k Pottovi 258—9
ako jazykovedec
hodnotenie, názory 146—168
chápanie jazyka ako systému 150
chápanie pomeru gramatiky a slovníka 150, 165
jeho rozbor slovenského slovesa 151—2, 153, 158—9
chápanie pomeru jazyka k mysleniu 152
chápanie kvantity a prízvuku 152, 225—6
chápanie produktívnych a neproduktívnych javov 153
chápanie vývinu jazyka a národa 153—5
jeho historické hľadiská v jazykovede 156
chápanie hláskoslovia 157
chápanie tvorenia slov 157—8
vydelenie slovných druhov 159
chápanie morfológie, kodifikácia 159—160
chápanie skladby 160—1
chápanie pravopisu, dvojhlásky, predpony, rozdeľovanie slov 161—3, 213
chápanie jazykovej kultúry 156—6, 254—7
postoj k preberaniu cudzích slov 165
postup pri tvorbe gram. terminológie 166, 232—7
jeho pomer k nárečiam 218—232
jeho vymedzenie stredoslov. nárečí 219—220
jeho nárečové výskumy 231
jeho dôvody na uzákonenie spis. slovenčiny 140—3, 163, 174—6, 259—260
jeho kodifikácia spis. slovenčiny 143—6, 155—161
pramene jeho normovania slovenčiny 143—6, 155—161
jeho chápanie pojmov kmeň, národ, nárečie 140
slovakizmy v jeho po česky písaných listoch 203—4
obrazné prvky v jeho publicistickom štýle 238—240
štúrovci
stredoslovenské prvky v ich konverzačnej reči 134, 144
spory medzi nimi o spis. jazyku Slovákov 137—139, 144
ich spôsob zapisovania ľudových rozprávok pred uzákonením štúrovčiny, rozkolísanosť 199—202
štýl, štylistika
pomer k morfológii 111
jazykový 27, 294—9 (*p.* aj štýlový jav)
definícia 68
a ráz prejavu (pomer) 69
hovorový v slovenčine 68, 71, 113
štylistické hodnotenie
augmentatív 79—80, 81
deminutív 76, 77—8
štylistický rozbor
básní Jána Brezinu 91—103
Štúrovho publicistického štýlu 238—240
štylistické rozlíšenie
synonym 27, 30
pl. na -atál-ence pri vzore *dievča* 28—30
štýlový jav v reči
definícia 297—9
problematika 294
vzťah k mysleniu a k jazy-

kovému materiálu 297—8
funkčný výklad ako odrazu diferencovanosti myslenia 298—9
štýlové rozvrstvenie jazyka 27
a používanie záporového gen. 89, 91
ako kritérium členenia slovnej zásoby 67—70

ten, skloň., zámenné a adjektívne tvary 37
terminológia
využitie deminutív v nej 77, 78—9
Štúrova gramatická 166, 232—7
termíny v poézii Jána Brezinu 97, 99
tvaroslovie *p.* morfológia

-uvať, slovesná prípona, Štúrova kodifikácia 133, 145, 224
uverejniť — zverejniť 125—6
úzus jazykový, pomer k norme, ku kodifikácii a k zákonom jazyka 370—1

veta, vety
jednočlenná
a záporový gen. 88—9, 90
ako hlavná veta s vedľajšou podmetovou 316
dvojčlenná a záporový gen. 83—8, 91
a prehovor, pomer 111
s podraď. spojkou *keď* p. *keď* opytovacie
problematika triedenia 313
melódia 356—361
chyby proti nej 356—7
notové zápisy 358—361
podmetová
s odkazovacím slovkom v hlav. vete 316
s jednočlennou hlavnou vetou 316
prívlastková, jej miesto vo vete v pomere k slovu, na ktoré sa vzťahuje 376
vetný člen, jeho miesto vo vete v súvise s jeho rozmerovou dĺžkou 376
vokalizácia predložiek *od, nad, pod* 311
vokatív a nominatív (základný pomenovací tvar) pomer 307
Voprosy kuľtury reči, sborník, recenzia 369—373
výslovnosť (*p.* aj ortoepia)
a pravopis, pomer 304
spoluhl. *m* 304
samohláskových skupín v cudzích slovách 304
d, t, n, l v cudzích slovách, mäkčenie 305
d, t vo zvukomalebných slovách, mäkkosť 305
ų v type *červ, konzerv* 305
y>e, ý>ej p. *e>y*
-ýnať — „-ínať“, slovesná prípona 386—7
z-, s- p. *s-, z-*
základný slovný fond, chápanie pojmu a príbuznosť jazykov 375

zámená, zámeno
stav a vývin skloňovania
ukazovacích a opytovacích 37—40
privlastňovacích 40—2
definícia, problematika 44—7
používanie 46
pomer k iným slovným druhom, hranice 47—8
všetok, každý, zatriedenie 48
úhrnkovje u Štúra 48
zaradenie do slovných druhov u Štúra 159
čí, čia, čie, dvojslabičná výslovnosť v nárečiach 40
privlastňovacie
stav a vývin skloňovania 40—2
ich pomer k privlast. príd. menám 335
ich využitie v prívlastku a v mennom prísudku 309
zvratné *sa*, jeho gen. v slovenčine 362—5
ký 309
závideniahodný — „nezávideniahodný“ 387—8
zdrobneniny *p.* slová deminutívne
znieť, tvary prít. času 128
zverejniť — uverejniť 125—6
„zmrazené“ — *mrazené potraviny 323—4*
žeby — že by, spojka, súvislosť s prízvukom 306

M. Urbančok